

I skyrius

KONSTITUCINĖS TEISĖS ĮVADAS

- 1 poskyris.** *Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis*
- 2 poskyris.** *Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai*
- 3 poskyris.** *Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina*

1. Pirmame skyriuje „Konstitucinės teisės įvadas“ supažindinsime su svarbiausiomis konstitucinės teisės sąvokomis bei problemomis. Jas išnagrinėjus, galima sėkmingai tęsti pradėtą pažintį su konstitucine teise. Pirmiausia paaiškinsime sąvokos „konstitucinė teisė“ vartojimą įvairiais aspektais. Mus domins konstitucinė teisė kaip nacionalinės teisės sritis, kaip teisės mokslas ir studijų disciplina.

Įvadinį skyrių sudaro trys poskyriai: „Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis“, „Konstitucinės teisės šaltiniai“, „Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina“.

2. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sritis – paprastai suprantama kaip sistema teisės normų, nustatančių valstybės organizaciją, viešosios valdžios (iš esmės – valstybės valdžios) organizavimą ir jos įgyvendinimo pagrindus, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus. Konstitucinė teisė – centrinė nacionalinės teisės sritis, reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius, įtvirtina visos teisės sistemos kūrimo principus. Taigi konstitucinė teisė nustato ir kitų teisės sistemos sričių teisinio reguliavimo pradus.

3. Demokratinėje visuomenėje teisė privalo reikšti ir ginti visuomenės bendrus interesus, suderindama įvairius socialinius siekius, rasdama kompromisinius sprendimus. Įgyvendinant šiuos socialinius uždavinius, konstitucinei teisei tenka ypač svarbus vaidmuo. Konstitucinės teisės normos nustato svarbiausias politinio proceso taisykles. Demokratinėi santvarkai būdinga politinės valdžios kaita. Politinio gyvenimo demokratinėje valstybėje pokyčiai vyksta tik pagal konstitucinės teisės nustatytas taisykles.

4. Konstitucinę teisę kaip objektyviosios teisės sritį padeda išskirti savitas reguliavimo objektas bei reguliavimo metodas.

5. Konstitucinės teisės šaltiniai – tai įvairios konstitucinės teisės normų išraiškos formos. Konstitucija, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, konstituciniai įstatymai, įstatymai, tarptautinės sutartys, poįstatyminiai aktai bei kiti teisės šaltiniai sudaro Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemą. Konstitucinės teisės moksle nesibaigia ginčai dėl vieno ar kito teisės šaltinio reikšmės ar jo vietos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje. Bandysime išdėstyti ne vien tai, dėl ko iš esmės daugelis autorių sutaria, bet ir kai kuriuos diskutuotinus klausimus. Tikimės, kad tai padės geriau suprasti Lietuvos konstitucinės teisės specifiką.

6. Konstitucinės teisės mokslas pasaulyje ir Lietuvoje, svarbiausios konstitucinės teisės mokslo problemos, taip pat konstitucinės teisės disciplinos studijos – tai klausimai, kuriuos aiškinantis atskleidžiami nauji konstitucinės teisės tikrovės bruožai.

1 poskyris

KONSTITUCINĖ TEISĖ – NACIONALINĖS TEISĖS SISTEMOS BRANDUOLYS, TEISĖS SISTEMĄ INTEGRUOJANTI TEISĖS SRITIS

1.1. Konstitucinės teisės sąvokos vartojimo aspektai

1.2. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas ir metodas

1.3. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis

1.4. Konstitucinė teisė ir Konstitucijos teisė arba konstitucinė teisė siaurąja prasme ir konstitucinė teisė plačiąja prasme

1.5. Socialinė konstitucinės teisės paskirtis

1.6. Konstitucinės teisės normos, principai ir institutai

1.7. Konstituciniai teisiniai santykiai

1.1. Konstitucinės teisės sąvokos vartojimo aspektai

Beveik kiekvienas konstitucinės teisės vadovėlis pradedamas tuo pačiu klausimu: ką reiškia sąvoka „konstitucinė teisė”? Teisinėje literatūroje sąvoka „konstitucinė teisė” vartojama keliais aspektais. Vienu atveju

kalbama apie asmens subjekcinę teisę, įtvirtintą konstitucijoje, kitu – apie nacionalinės teisės sritį, trečiu – apie vieną iš teisės mokslų, ketvirtu – apie studijų discipliną. Toks vienos sąvokos vartojimas įvairiais aspektais rodo, kad visi šie aspektai susiję, tačiau netapatūs.

Kai sąvoka „konstitucinė teisė“ vartojama konstitucijoje – pagrindiniame šalies įstatyme – įtvirtintoms asmenų subjekcinėms teisėms apibūdinti, turima galvoje teisinio santykio dalyvio galimas (leistinas) elgesys, t.y. jo galimybė vienaip ar kitaip elgtis. Subjekcinės teisės turinį sudaro trys teisinės galimybės: galimybė elgtis taip, kaip numato teisės normos; galimybė reikalauti, kad kiti teisinio santykio dalyviai atliktų pareigą, taip pat galimybė kreiptis į kompetentingas institucijas, kad jos apgintų subjekcinę teisę (t.y. priverstų kitą teisinio santykio dalyvį atlikti pareigą).

Sąvoka „konstitucinė teisė“ vartojama ir objektyviosios teisės (t.y. šalyje galiojančios teisės normų sistemos) tam tikrai sričiai apibūdinti. Šiuo atveju konstitucinė teisė suvokiama kaip tam tikroje šalyje galiojančių teisės normų, reguliuojančių tam tikrą visuomeninių santykių sritį, visuma. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad konstitucinės teisės normos reguliuoja santykius, susijusius su viešosios valdžios įgyvendinimu. Tai valstybės organizacija, viešosios valdžios (iš esmės valstybinės valdžios) organizavimas bei šios valdžios įgyvendinimo pagrindai, taip pat asmens ir valstybės svarbiausieji santykiai.

Sąvoka „konstitucinė teisė“ gali reikšti ir vieną iš teisės mokslų (t.y. visumą mokslo žinių, teorijų, koncepcijų, mokymų), kuris tiria ir konstitucinės teisės normas, ir jų įgyvendinimo praktiką, ir konstitucinių teisių idėjų pasaulį.

Ir pagaliau ketvirtuoju atveju „konstitucinė teisė“ reiškia studijų discipliną, t.y. specialų kursą, dėstomą studentams teisininkams aukštojoje mokykloje. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina yra glaudžiai susijusi su konstitucinės teisės mokslu, remiasi jo pasiekimais. Žinoma, mokymo disciplina visų konstitucinės teisės mokslo problemų negali aprėpti, supažindina tik su pagrindinėmis.

Taigi aptarus įvairius „konstitucinės teisės“ sąvokos vartojimo aspektus, galima pradėti nagrinėti konstitucinės teisės kaip objektyviosios teisės, t.y. kaip nacionalinės teisės srities, problemas. Tačiau prieš imantis šį klausimą nagrinėti, reikia susitarti dėl terminijos. Priežastis paprasta: teisinėje literatūroje iš esmės tas pats reiškinys vienu yra įvardijamas kaip konstitucinė, o kitų – kaip valstybinė teisė. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šias sąvokas turėtų laikyti sinonimais. Kodėl vartojamos skirtingos sąvokos? Ar iš tiesų jos – sinonimai?

Vienose šalyse dominuoja „valstybinės teisės“ pavadinimas (Vokietija), kitose (pvz.: JAV ir Prancūzijoje) įsitvirtinusi „konstitucinės teisės“ sąvoka. Skirtingų sąvokų pasirinkimą lėmė konkrečios istorinės aplinky-

bės. Antai Vokietijoje formuojantis šiai teisės sričiai, teisinė mintis akcentavo valstybės raidą, valstybės institutų, jų teisinio reguliavimo reikšmę. JAV ar Prancūzijoje demokratinės jėgos, siekdamos permainų, rėmėsi Konstitucijos – pagrindinio šalies įstatymo, įtvirtinančio asmens teises bei laisves, nustatančio valstybės valdžios galių ribas idėjomis. Todėl vienur įsitvirtino sąvoka „valstybinė teisė“, kitur – „konstitucinė teisė“. Teisinio reiškinių skirtingas įvardijimas nėra vien kalbos problema. Tai greičiau tam tikro požiūrio į patį teisinį reiškinį išraiškos problema. Pasirinkus vieną ar kitą sąvoką, ją nuolat vartojant, susiklosto ir sąvokos vartojimo tradicija.

Kokia yra lietuviška tradicija? Antai skaitydami P. Leono „Teisės enciklopedijos paskaitas“ rasite, kad „valstybinė teisė nustato valdžios organizaciją ir santykius tarp valdžios ir piliečių“¹. Lietuvos valstybinės teisės kursą Vytauto Didžiojo universitete tarpukariu yra skaitęs A. Tumėnas. Taigi matome „valstybinės teisės“ sąvokos vartojimo praktiką. Antra vertus, žinoma ir „konstitucinės teisės“ vartojimo tradicija.

„Konstitucinės teisės“ sąvokos įsitvirtinimą Lietuvoje reikėtų sieti su M. Römerio įtaka. Tarpukariu Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultete dėstoma teisės mokslo disciplina pagal Universiteto statutą buvo vadinama „valstybine teise“. Tačiau M. Römeris ir savo paskaitose, ir mokslo darbuose ją vadino „konstitucine teise“. Tokį savo pasirinkimą M. Römeris aiškino ir prancūzų teisės mokyklos poveikiu, ir aplinkybe, kad sąvoka „valstybinė teisė“ „apima ne tiksliai tą teisę valstybėje <...> kurią mūsų Vytauto Didžiojo universiteto statutas vadina „valstybine“, bet ir valstybės administracinę, ir baudžiamąją, ir net civilinę teisę, žodžiu, – visas valstybės teisės šakas“². Pagal M. Römerį, terminas „valstybinė teisė“ vartotinas visai tai teisei, kuri yra valstybės (jos valdžios) nustatoma ir kuri veikia valstybėje kaip jos tam tikra funkcija, taip pat ją tuo terminu atskiriant nuo kitų socialinių junginių teisės (bažnyčios ir bažnytinės teisės, tarptautinės teisės ir bet kurios kitos ne valstybinės teisės). Šią socialinių junginių teisę M. Römeris vadino *bendru* socialinės teisės *vardu*. Laikantis pasirinktos vardijimo logikos, terminu „valstybinė teisė“ negalima vadinti kurios nors vienos valstybės teisės šakos, nes tai prieštarautų pasirinktai teisės koncepcijai. Todėl M. Römeris daro išvadą: „Toji gi valstybinės teisės šaka, kurią aš dėstau ir kurią aš ypatingai savo mokslo rašiniuose studijuojau, savo būtent ta, kuri liečia pačią valstybės konstrukciją visais valstybės elementais ir ypač valstybės valdžios konstrukcija, tai ta teisė, kuri priimta greta man netinkamo „valstybės teisės“ termino vadinti dar konstitucinės teisės terminu; taip aš ją ir va-

¹ Leonas P. Teisės enciklopedijos paskaitos. Antra laida. Kaunas, 1931. P. 160.

² Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995. P. 317.

dinu”¹. Tiesa, M. Römeris priduria, kad tiksliausias būtų „valstybinės konstitucinės teisės” pavadinimas, nors galima pasitenkinti ir „terminu „konstitucinė teisė” be priedo „valstybinė”, nes mes iš viso iš valstybinės teisės ribų neišiname ir todėl nebūsime įtarti turėjimu galvoje visokių socialinių junginių konstitucinės teisės”².

Taigi tarpukario Lietuvoje teisinė mintis svyravo tarp dviejų pasirinkimų: valstybinės teisės (tai ir vokiškos teisės mokyklos tiesioginė įtaka, ir šios mokyklos įtaka per carinės Rusijos teisinę mintį, perėmusią vokiškąją tradiciją) ir konstitucinės teisės (M. Römerio įtaka). Pamažu teisinėje apyvartoje pastarasis požiūris ėmė vis plačiau vyrauti.

Sovietmečiu „konstitucinės teisės” sąvoka buvo nustumta į pakraštį. Tuo laikotarpiu studentams teisininkams buvo dėstomas „Tarybinės valstybinės teisės”, „Užsienio socialistinių šalių valstybinės teisės” bei „Buržuazinių ir besivystančių šalių valstybinės teisės” kursai. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip ir daugelyje Vidurio ir Rytų Europos pototalitarinių valstybių, stebėtinai lengvai įsitvirtina „konstitucinės teisės” sąvoka.

„Konstitucinės teisės” sąvokos vartojimas sietinas su konstitucijos – valdžią ribojančio aukščiausios teisės galios dokumento – reikšmės pripažinimu šiuolaikinės visuomenės gyvenime, su konstitucionalizmo idėjų sąmoningu įtvirtinimu. Vartojant sąvoką „valstybinė teisė”, akcentuojama valstybė, valstybės valdžios organizacija, valstybės valdžios institucijų veiklos reguliavimo svarba, o asmens teisės ir laisvės, valstybės valdžios ribojimas atsideda tarsi antroje vietoje. Be to, vartojant skirtingas sąvokas, gali iškilti ir jų turinio problemų. Reikėtų prisiminti, kad sąvokos „valstybinė teisė” ir „konstitucinė teisė” apima ne visai tas pačias teisės sritis. Antai „valstybinės teisės” sąvokos vartojimo bastione, Vokietijoje, išleistoje Brockhauzo enciklopedijoje rašoma, kad „valstybinė teisė pačia siauriausia žodžio prasme sutampa su konstitucine, o pačia plačiausia – ji apima viską, kas susiję su valstybe”³. Taigi valstybinė teisė gali būti suprantama kaip teisės sritis, kurią sudaro ne tik konstitucinės normos, bet ir kitų teisės sričių (administracinės, finansų ir kt.) normos, reguliuojančios valstybės valdžios institucijų veiklą. Antra vertus, negalima nepastebėti, kad konstitucinę teisę sudaro ne tik valstybės valdžios institucijų organizaciją ir veiklą reguliuojančios normos, bet ir normos, nustatančios nuosavybės, šeimos, gamtos apsaugos ir kitų santykių pagrindus. Taigi siekiant išvengti dviprasmybių, būtina apsispręsti dėl konkrečios sąvokos vartojimo. Vargu ar reikia griauti jau įsitvirtinusį Lietuvoje „konstituci-

¹ Römeris M. Op. cit. P. 317.

² Römeris M. Op. cit. P. 318.

³ Brockhaus Enzyklopädie. B. 17. Wiesbaden, 1973. S. 810.

nės teisės” sąvokos vartojimą. Todėl atsižvelgdami į šį ir kitus išdėstytus argumentus, vartosime „konstitucinės teisės” sąvoką.

Bet kurios teisės srities studijose didžiausias dėmesys skiriamas teisinio reguliavimo pažinimui. Konstitucinė teisė – ne išimtis. Tiesa, būtina pastebėti, kad paprastai objektyviosios teisės analizė apsiriboja tik teisės normų analize. Taigi tokiu atveju būtų kalbama apie konstitucinę teisę kaip apie tam tikrą teisės normų sistemą, kuri nustato valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemą ir jos veiklos pagrindus, svarbiausias asmens teises ir laisves.

Be jokios abejonės, teisinio reguliavimo analizė turėtų labiausiai dominti teisininką. Bet antra vertus, analizuodami šią teisės sistemos sritį, neturėtume pamiršti ir teisinių idėjų, koncepcijų, teorijų, pažiūrų, inspiravusių teisinio reguliavimo atsiradimą, taip pat konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktikos. Teisinių idėjų ir teisinių santykių tyrimas neretai atskleidžia esminius teisinio reguliavimo bruožus. Apsiribojus vien teisės normų nagrinėjimu ir nekreipiant dėmesio į teisinę praktiką, nesunku kurį nors autoritarinį ar net totalitarinį režimą palaikyti visai demokratišku. Todėl siekdami paaiškinti Lietuvos konstitucinės teisės sistemą, nagrinėsime ne tik teisinį reguliavimą, bet bandysime atsižvelgti į šį reguliavimą grindusias teises idėjas (t.y. įvairus teisinius požiūrius, teorijas, doktrinas), taip pat ir teisės normų įgyvendinimo praktiką (konstitucinės teisės studijose, jeigu nenagrinėsime konstitucinės jurisprudencijos, pažinsime tik paviršinius konstitucinės teisinės tikrovės klotus).

1.2. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas ir metodas

„Objektyvioji teisė yra paprastai apibrėžiama kaip sistema elgesio taisyklių, kurios reguliuoja santykius, galinčius išsakyti daugiau ar mažiau organizuotoje visuomenėje”¹. Šios taisyklės, t.y. teisės normos, sudaro tam tikrą kryptingą sistemą. Kitaip teisinis reguliavimas būtų beprasmis ir neveiksmingas, neužtikrintų tam tikros tvarkos visuomenėje.

Kalbėti apie teisės sistemą, vadinasi, kalbėti apie objektyviosios teisės struktūrą, išreiškiančią vidinį teisės normų suderinamumą, šių normų skirstymą į teisės šakas, pošakius ir institutus. Teisės šaka – tai teisės sistemos dalis, kurią sudaro teisės normos, reguliuojančios tam tikrą visuomeninių santykių sritį. Giminingi, tarpusavyje glaudžiai susiję tam tikros srities visuomeniniai santykiai lemia ir tam tikros teisės šakos susiformavimą. Teisės šakoje galima išskirti teisės institutus, kuriuos sudaro teisės normos, reguliuojančios vienerūšius santykius.

¹ *Bergel J.-L. Théorie générale du droit, deuxième édition. Paris, Dalloz, 1989. P. 40.*

Nacionalinės teisės sistemą sudaro įvairios teisės šakos, reguliuojančios tam tikrą visuomeninių santykių sritį. Antai civilinė teisė reguliuoja turtinius santykius ir su jais susijusius asmeninius neturtinius santykius, darbo teisė – darbo santykius ir su jais susijusius santykius, finansų teisė – finansinius santykius (biudžetas, mokesčiai, kreditai, paskolos), baudžiamoji teisė nustato nusikalstamas veikas bei numato bausmes už tokias veikas, baudžiamojo proceso teisė reguliuoja baudžiamųjų bylų nagrinėjimo santykius ir t.t. Teisės skirstymo į teisės šakas pagrindai yra teisinio reguliavimo objektas ir teisinio reguliavimo metodas.

Teisės šakos reguliavimo objektas yra šios teisės normų reguliuojami visuomenės santykiai. Norint atskleisti konstitucinės teisės specifiką, reikia išnagrinėti jos normų reguliuojamos visuomeninių santykių srities specifiką.

Peržvelgę teisinę literatūrą, galėtume tvirtinti, kad dominuoja požiūris, jog konstitucinė teisė reguliuoja dvi dideles visuomeninių santykių grupes. Konstitucinės teisės normos nustato valstybės organizaciją, viešosios valdžios institucijų sistemą ir jos veiklos pagrindus, taip pat (tuo aiškinamas konstitucinio reguliavimo prasingumas) įtvirtina asmens ir valstybės tarpusavio santykių pagrindus, t.y. asmens pagrindines teises ir laisves bei pareigas.

Žinoma, įvairių teisės mokyklų ar pakraipų atstovai nevienodai apibrėžia konstitucinės teisės reguliavimo objektą. Požiūrių skirtumus lemia daugybė veiksnių (be jokios abejonės, visų pirma – šalies konstitucinio reguliavimo praktika, taip pat teisinio mąstymo tradicijos, autoriaus gyvenimo laikotarpis, pasaulėžiūros ar formuluojamos doktrinos ypatumai ir kt.). Antai XX a. pradžioje A. Esmeinas „Konstitucinės teisės principų“ įvade teigė, kad konstitucinė teisė turi trigubą objektą. „Ji nustato: 1) valstybės formą; 2) valdžios ir jos organų formą; 3) valstybės teisių ribas“¹. Aptaręs šias konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sritis, minėtas autorius konstatuoja: „Valstybės forma, valdymo forma, pripažinimas ir laidavimas pilietinių teisių – štai pagrindiniai ir būtini konstitucinės teisės objektai. Kitų objektų, kurie iš esmės priklausytų konstitucinei teisei, nėra <…>“². A. Esmeino amžininko A. V. Dicey požiūriu, konstitucinė teisė, „kaip šis terminas yra vartojamas Anglijoje apima visas normas, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai yra susijusios su suverenos valdžios padalijimu ir vykdymu valstybėje. Taigi ji apima (be kitų dalykų) visas normas, apibrėžiančias suverenos valdžios sudėtį, visas normas, reglamentuojančias tą suverenią valdžią įgyvendinančių įstaigų savitarpio

¹ *Esmein A.* Konstitucinės teisės principai (Prancūzų ir palyginamieji). I t. 1 d. Kaunas, 1932. P. 1.

² *Esmein A.* Op. cit. P. 42.

ryšius, arba nustatančios būdą, kaip suvereni valdžia ar jos sudedamosios dalys vykdo savo įgaliojimus. Jos normos nustato: sosto paveldėjimo tvarką, vyriausiojo magistrato nario prerogatyvas, įstatymų leidybos valdžios formą ir jos rinkimų būdą. Šios normos apima ministrus, jų atsakomybę ir veiklos sritis, apibrėžia teritoriją, kurioje įgyvendinamas valstybės suverenitetas, taip pat nustato, kas yra jos valdiniai ar piliečiai¹. Taigi šis autorius kur kas detaliau bando apibūdinti atskiras konstitucinės teisės normų reguliuojamas sritis.

Taigi matome, kad kalbama apie valstybės valdžią, jos įgyvendinimo santykius, taip pat tos valdžios santykių su piliečiais pagrindus.

Ir XX a. antros pusės autoriai nėra pernelyg nutolę nuo laiko išbandytos konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sampratos. Tai patvirtintų ir mūsų pateikiamos kelios tokių požiūrių iliustracijos. Antai garsiajame „Black's Law Dictionary” rašoma, kad konstitucinė teisė yra „viešosios teisės šaka, kuri nustato valdžios organizaciją, įgaliojimus ir ribas, valdžios bei politinių galių ir funkcijų paskirstymą, valdžios ir piliečių santykių reguliavimo pagrindinius principus <...>”². E. G. S. Wade'o ir A. W. Bradley'io nuomone, konstitucinė teisė turi reguliuoti valstybės valdymą, piliečių ir svarbiausių valstybės institucijų santykius, šių institucijų svarbiausias funkcijas³.

Prancūzų autoriai paprastai akcentuoja politinį konstitucinės teisės pobūdį. Nagrinėdami viešąją teisę, išskiria „konstitucinę teisę, kuri nustato valstybės organizaciją ir jos politinį režimą, taip pat piliečių dalyvavimą viešojoje valdžioje”⁴. M. Prélot konstitucinę teisę suvokia kaip politinę konstitucinę teisę, kaip visumą institutų, kuriais „valstybėje valdžia įtvirtinama, vykdoma ar perduodama”⁵. Žinomo Rusijos konstitucininko M. Baglajaus nuomone, konstitucinė teisė yra „visuma teisinių normų, saugančių žmogaus pagrindines teises ir laisves, ir tuo tikslu nustatančių atitinkamą valstybės valdžios sistemą”⁶. Pagal lenkų autorius B. Banaszką ir A. Preisnerį, konstitucinės teisės normos „nustato valstybės padėtį vidaus ir užsienio santykiuose, valstybės valdžios subjektą ir formas, kuriomis ją įgyvendina suverenas, individo statusą valstybėje, ypač jo tei-

¹ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, 1998. P. 25.

² Black's Law Dictionary, St. Paul, Minn. West Publishing CO, 1991. P. 215.

³ Wade E. Z. G. S. and Bradley A. W. Constitutional and Administrative Law. London, 1986. P. 9.

⁴ Piédelièvre A. Introduction à l'étude du droit. Paris, Masson, 1981. P. 40.

⁵ Prélot M. Institutions politiques et droit constitutionnel, 11e édition. Paris, Dalloz, 1990. P. 33.

⁶ Baglaj M. Konstitucionnoje pravo Rosijskoj Federaciji. Moskva, Norma, 1998. S. 3.

ses, laisves ir pareigas, valstybės institucijų organizavimo ir funkcionavimo principus bei jų tarpusavio santykius, teisės kūrimo principus”¹.

Atrodo, ką tik išdėstyta požiūrių į konstitucinės teisės reguliuojamus santykius apžvalga leidžia teigti dominuojant sampratą, jog nacionalinė konstitucinė teisė reguliuoja dvi dideles visuomeninių santykių sritis.

Pirma sritis – valstybės organizacija, viešosios valdžios organizavimo ir jos įgyvendinimo santykiai.

Antra sritis – asmens ir valstybės santykiai. Šios santykių srities svarba ypač pabrėžtina atkuriančioms demokratine santvarką ar tik pradėjusioms žengti demokratijos keliu šalims. Jose būtina įtvirtinti pagarbą žmogaus teisėms, apsaugoti jas nuo valstybės valdžios institucijų ir įstaigų neteisėto kišimosi į pagrindinių teisių sritį.

Įvairiakalbėje teisinėje literatūroje rasite, kad kai kurie autoriai linkę išskirti ir daugiau konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sričių. Viena iš jų – visuomenės ekonominės ir socialinės organizacijos principai. Antai P. Ardant'as rašo, jog šiais laikais nusistovėjo požiūris, kad Konstitucijoje taip pat reikia įtvirtinti ir tam tikrą visuomenės ekonominės ir socialinės organizacijos principų skaičių. Jie išdėstomi Preambulėje, Teisių deklaracijoje bei Konstitucijos pagrindinio teksto specialiaame skyriuje ir sudaro socialinę Konstituciją, šalia politinės Konstitucijos². Panašias išvadas rasime ir V. Čirkino knygoje, kurioje rašoma, kad „konstitucinės teisės sritis – ne tik asmenybė ir valdžia (t.y. asmens ir visuomenės santykiai, susiję su prigimtinių teisių paskelbimu, taip pat žmogaus, ir valstybės santykiai, susiję, su pozityviomis teisėmis), ne tik valstybės organizacija”. Jo nuomone, konstitucinė teisė „taip pat reguliuoja (įvairiais metodais ir skirtinga apimtimi) visuomenės socialines–ekonominės struktūras, jos politinės sistemos ir dvasinio gyvenimo pagrindus”³. Toks teiginys atitinka K. Sterno tezę: „Šiuolaikinė konstitucija negali nenustatyti pagrindinių visuomenės santvarkos principų, kitaip ji neatliktų stabilizacijos ir tvarkos funkcijų”⁴.

Atrodo, apibrėžiant konstitucinės teisės reguliuojamų santykių sritis, būtų galima ir taip pasakyti: „Konstitucinė teisė – tai sistema konkrečios šalies teisės normų, reguliuojančių žmogaus padėtį visuomenėje ir vals-

¹ Banaszak B., Preisner A. Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie, Wydanie III zmienione. Wrocław, 1996. S. 52.

² Ardant P. Institutions politiques et droit constitutionnel. 4 édition. Paris, L.G.D.J., 1992. P. 66.

³ Čirkin V. Konstitucionnoje pravo. Rosija i zarubežnyj opyt. Moskva, Zercalo, 1998. S. 26–27.

⁴ Stern K. Staats - und Verfassungsrecht. Einführung in das deutsche Recht. München, 1989. S. 17–18.

tybėje, visuomeninės santvarkos pagrindus, viešosios valdžios organų sistemos organizacijos ir veiklos pagrindus”¹.

Mums labiausiai rūpi Lietuvos konstitucinė teisė kaip Lietuvos teisės sistemos sritis. Vargu ar galėtume ginčyti dėl visuotinai pripažintos konstitucinės teisės reguliavimo objekto sampratos: valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir įgyvendinimo santykių, taip pat dėl asmens ir valstybės svarbiausių santykių.

Tačiau ar galime pamiršti ką tik išdėstyto įvairių šalių autorių požiūrio, pagal kurį į konstitucinės teisės reguliavimo sritį taip pat patenka valstybės ir visuomenės santykių pagrindai. Ar galima Lietuvos Respublikos Konstitucijoje identifikuoti normas, nustatančias valstybės ir visuomenės santykių pagrindus?

Atsivertę Lietuvos Respublikos Konstituciją, jos III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė” ar IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas” rasime tokias normas ar principus: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę” (38 str. 2 d.), „Valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga” (42 str. 2 d.), „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Valstybė gina vartotojo interesus” (46 str.).

Atrodo, galima sakyti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinti visuomenės ir valstybės santykių pagrindai. Tačiau į nurodytas Lietuvos Respublikos Konstitucijos normas galima žvelgti ir kaip į nuostatas, kurios atskleidžia valstybės socialines, ekonomines ar kultūrines funkcijas, tam tikrus valstybės uždavinius, t.y. kaip į valstybei tenkančias pareigas globoti šeimą, remti kultūrą ir mokslą, remti visuomenei naudingas ūkines pastangas ir t.t. Visų šių funkcijų galutinis tikslas – asmens pagrindinių teisių ir laisvių garantavimas tam tikroje gyvenimo srityje. Todėl šiuos konstitucinės teisės normomis reguliuojamus santykius galima nesunkiai ir pagrįstai įkomponuoti ir į valstybės valdžios įgyvendinimo, ir į asmens ir valstybės santykių blokus.

Tokiu būdu nustatydamą asmens teisinį statusą, valstybės valdžios institucijų sistemą, jų veiklos kryptis ir valdžios galių ribas, konstitucinė teisė, taip pat įtvirtina ir visuomenės gyvenimo svarbiausius principus. Todėl pakanka anksčiau minėtas dvi pagrindines konstitucinės teisės reguliavimo sritis išskirti. Žinoma, galima šias sritis skaidyti. Tokiu atveju

¹ Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnyh stran. Častj obščaja. T. 1–2. (otv. red. B. A. Strašun). Moskva, BEK, 2000. S. 6.

detales apibrėžtume konstitucinės teisės reguliavimo objektą, tačiau toks apibrėžimas, prarasdamas apibendrinamąjį pobūdį, būtų daugiau aprašomasis, atskleidžiantis atskirus kiekvienos reguliavimo srities aspektus.

Visuotinai pripažįstamas konstitucinės teisės kaip į visą teisę integruojančios dalies vaidmuo. Tai kelia tam tikrų problemų nagrinėjant konstitucinės teisės reguliavimo objektą. Konstitucinės teisės normos įtvirtina teisės kūrimo principus, tiesiogiai įtakojančius kitų teisės sričių normų turinį, taip pat jų priėmimą. Taigi susiduriame su tam tikra „pereinamąja“ teisės sričių juosta ar „pereinamąja“ teisės sritimi. Pvz.: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 1 d. nuostata „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo numatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“ yra ir konstitucinis, ir baudžiamojo proceso principas. Ar galėtume šią „pereinamąją“ sritį laikyti savarankišku konstitucinės teisės reguliavimo objektu? Pats „pereinamosios“ srities sąvokos vartojimas verčia būti atsargius. Juolab, kad tokios „pereinamosios“ teisės juostos ar srities buvimas – vienas iš motyvų, dėl kurio konstitucinė teisė įvardijama kaip teisės sritis, o ne kaip teisės šaka (ši klausimą plačiau aptarsime nagrinėdami konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje). Neabejotina, kad konstitucinė teisė įtvirtina teisėkūros pagrindus, nors vieną ar kitą jų aspektą prireikus nesunkiai susietume su valstybės valdžios įgyvendinimu ar žmogaus teisine padėtimi. Todėl ir neskubame išskirti dar vienos konstitucinės teisės objektą sudarančios srities. Tokia sritis ištirpsta kituose santykiuose, konstitucinės teisės įtaką jaučia visa teisės sistema.

Aptarę šiuos klausimus, grįžkime prie konstitucinės teisės reguliuojamų santykių. Pirmiausia tai valstybės organizacija, viešosios valdžios¹ (be jokios abejonės turėtume pabrėžti – visų pirma valstybės valdžios) organizavimo ir įgyvendinimo santykiai. Tai plati teisinio reguliavimo sritis. Konstitucinėje teisėje įtvirtinta, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, kad visos valdžios šaltinis – Tauta, kurianti Lietuvos valstybę, kad suverenitetas priklauso Tautai. Tiesioginė ir atstovaujamoji demokratija, valdžios galių ribojimas Konstitucija, valdžios tarnavimas žmonėms, valdžių padalijimas, valstybės valdymo forma, sandara ir politinis režimas – Lietuvos valstybės organizacijos pagrindas. Konstitucinės teisės normos nustato visą valstybės valdžios organizavimo ir įgyvendinimo sistemą. Jos apibrėžia įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijų teisinę padėtį, jų suda-

¹ Konstitucinėje teisėje vartojama „viešosios valdžios“ sąvoka platesnė už „valstybės valdžios“ sąvoką, ji taip pat apima vietos savivaldos institucijų įgyvendinamą valdžią. Konstitucinė teisė, kaip žinote, nustato ir vietos savivaldos pagrindus.

rymo tvarką, kompetenciją, tarpusavio santykius. Antai konstitucinė teisė nustato šalies parlamento formavimo tvarką, tautos atstovų statusą, įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos įgaliojimus, įstatymų leidybos procedūrą ir t.t. Konstitucinės teisės normos nustato įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų santykių pagrindus. Pastarieji įtakoja šalies valdymo formą. Konstitucinė teisė reglamentuoja centrinės ir vietinės valdžios santykius, lemiančius valstybės sandaros formą, o konstitucinės teisės normomis įtvirtinti viešosios valdžios įgyvendinimo būdai rodo šalies politinio režimo orientaciją ir t.t. Be to, konstitucinė teisė nustato ir vietinio valdymo bei savivaldos (dar kartą primename, kad todėl kalbame apie viešosios, o ne vien apie valstybės valdžios įgyvendinimą) pagrindus.

Konstitucinėje teisėje svarbiausia problema – valdžios ribos. Taigi įtvirtindama valstybės valdžios institucijų organizaciją, valstybės valdžios institucijų įgaliojimus ir veiklos pagrindus, jų tarpusavio santykių pagrindus, konstitucinė teisė ne tik nustato valstybės valdžios institucijų galių ribas pačioje valstybės valdžios sistemoje (šiuo atveju užtikrinamas valstybės valdžios sistemos vidaus suderinamumas ir veiklos darna), bet ir valstybės valdžios galių ribas išvardytų institucijų santykiuose su asmeniu. Pastarasis aspektas – neabejotinai svarbiausias užtikrinant pagrindines asmens teises ir laisves. Valdžios ribojimo doktrina tiesiogiai atsispindi Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatose. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 2 d. įtvirtinta: „Valdžios galias riboja Konstitucija“. Ši nuostata – svarbiausias imperatyvas, lakoniškiausiai išreiškiantis konstitucionalizmo esmę.

Konstitucinė teisė nustato asmens ir valstybės santykių pagrindus, kitaip sakant, ji nustato asmens teisinio statuso pagrindus. Taip pat reikia pažymėti, kad konstitucinės teisės normos nustato tik asmens teisinio statuso principus, pagrindines teises ir laisves, taip pat ir pareigas. Konstitucinis asmens teisinis statusas lemia asmens statuso detalių įtvirtinimą civilinėje, administracinėje, darbo, socialinio aprūpinimo bei kitose teisės šakose.

Valstybės valdžios institucijų paskirtis – tarnauti žmonėms. Demokratinės konstitucinės valstybės svarbiausia pareiga – saugoti žmogaus teises ir laisves. Konstitucinė teisė įtvirtina žmogaus teises ir laisves. Derindama asmens ir visuomenės interesus, ji nustato ir šių teisių ir laisvių ribojimo pagrindus. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 str. nustatyta, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. To paties Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnio 3 ir 4 d. nustatytos ir šios teisės ribos: laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai

būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ar dezinformacija.

Papildomas teisės skirstymo į teisės šakas kriterijus – teisinio reguliavimo metodas. Teisinio reguliavimo metodą atskleidžia toje srityje naudojami reguliavimo būdai. Konstitucinės teisės reguliavimo objektas lemia ir šios teisės srities reguliavimo būdus. Tai teisinio poveikio priemonės, kuriomis konstitucinė teisė veikia reguliuojamus visuomeninius santykius. Šie būdai parodo šios teisės srities reguliavimo metodą.

Konstitucinėje teisėje taikomi įvairūs reguliavimo būdai. Konstitucinės teisės normos nustato teises ir pareigas, atsakomybę, leidimą ir draudimą. Galima kalbėti apie įvairių teisinio reguliavimo būdų (įgaliojimo, įpareigojimo, draudimo ar leidimo) santykį šioje teisės srityje.

Konstitucinės teisės normose įtvirtinami įvairių valstybės valdžios institucijų įgaliojimai. Antai pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. Seimas svarsto ir priima Konstitucijos pataisas, leidžia įstatymus, priima nutarimus dėl referendumų, skiria Lietuvos Respublikos rinkimus, steigia įstatymo numatytas valstybės institucijas bei skiria ir atleidžia jų vadovus ir t.t. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 94 str. Lietuvos Respublikos Vyriausybė tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką, vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus, koordinuoja ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų veiklą, rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį Seimui, vykdo valstybės biudžetą ir t.t.

Konstitucinėje teisėje yra taikomas ir įpareigojimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 71 str. yra toks įpareigojimo pavyzdys: referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. Panašaus pobūdžio yra ir Konstitucijos 68 str. 2 d. norma, kad Seimas privalo svarstyti 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateiktą įstatymo projektą.

Konstitucinėje teisėje neretai taikomas ir draudimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 3 d. nustatyta: „Draudžiama žmogų kaninti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. 3 d. įtvirtinta panašaus pobūdžio norma: „Respublikos Prezidentas negali skelbti pirmalaidžių Seimo rinkimų, jeigu iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos liko mažiau kaip 6 mėnesiai, taip pat jeigu po pirmalaidžių Seimo rinkimų nepraėjo 6 mėnesiai“.

Konstitucinėje teisėje neapsieinama ir be leidimo. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje išdėstytos ir normos, kurios nei įpareigoja, nei draudžia, bet leidžia teisinių santykių dalyviams atlikti tam tikrus veiksmus arba jų neatlikti. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 61 str. nustatyta, kad sesijos metu ne mažiau kaip 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrams. Seimas, apsvarstęs Ministro Pirmininko ar ministro atsakymą į interpeliaciją, gali nutarti atsakymą esant nepatenkinamą ir pusės visų Seimo narių balsų dauguma pareikšti nepasitikėjimą Ministrui Pirmininkui ar ministrams. Taigi pagal šį Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnį ne mažiau nei 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrams, tačiau Seimo nariai tokios interpeliacijos gali ir nepateikti ir t.t.

Atsižvelgiant į naudojamų teisinio poveikio būdų derinius, yra išskiriami du teisinio reguliavimo metodai: imperatyvinis ir dispozityvinis. Imperatyviniam metodui būdinga griežtas privalomumas, teisinio santykio dalyvių (subjektų) tarpusavio santykiai grindžiami subordinacija, teisinio santykio dalyviai neturi pasirinkimo laisvės, jie privalo elgtis kaip nustatyta teisės normų. Dispozityviniam metodui būdinga teisinių santykių dalyvių lygybės pripažinimas, teisinių santykių dalyvių savarankiškumas ir galimybė pasirinkti tam tikrą elgesio modelį.

Konstitucinėje teisėje taikomų reguliavimo būdų analizė leidžia teigti, kad šioje teisės srityje vyrauja imperatyvinio pobūdžio reguliavimas. Konstitucinės teisės normos nustato tam tikrus įpareigojimus, draudimus ar suteikia tam tikrus įgaliojimus, kuriuos reikia įgyvendinti. Šis reguliavimas ypač svarbus žmogaus ir valstybės santykių srityje, kadangi būtina tiksliai apibrėžti valstybės galių ribas, nustatyti asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo mechanizmą. Tuo tarpu dispozityvinių normų (leidžiančių teisės subjektams jomis pasinaudoti ar nepasinaudoti) konstitucinėje teisėje yra nepalyginamai mažiau.

1.3. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis

Norint suprasti konstitucinės teisės kaip nacionalinės sistemos dalies vietą ir reikšmę teisės sistemoje, pirmiausia reiktų aptarti pačios teisės sistemos ypatumus. Primename, kad teisės sistema – tai objektyviosios teisės vidinė sandara, išreiškianti teisės normų suderinamumą ir jų skirstymą į šakas, pošakius, institutus ar poinstitucius. Teisės šaka – tai savarankiška teisės sistemos dalis, kuri jungia teisės normas, reguliuojančias tam tikros srities visuomeninius santykius. Atsižvelgiant į teisinio reguliavimo objektą ir metodą, skiriamos baudžiamosios, civilinės, darbo,

finansų ir kitos teisės šakos. Teisės šakoje normos gali jungtis į pošakius, institutus ar poinstitučius. Atsižvelgdami į konstitucinės teisės normų reguliuojančių santykių (prireikus ir į reguliavimo metodą), jas galima atriboti nuo kitų teisės sistemos dalių normų.

Tačiau teisės sistemai būdinga ne tik teisės dalijimas į tam tikras dalis (šakas, institutus), bet ir sistemos vienovė, darna. Teisės normos yra susijusios, viena su kita suderintos. Kitaip teisinis reguliavimas taptų beprasmiškas ir neveiksmingas. Todėl šiuo aspektu konstitucinei teisei tenka ypatingas vaidmuo.

Konstitucinę teisę sudaro normos, reguliuojančios valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemą ir jos veiklos pagrindus, asmens ir valstybės santykius. Neabejotina, kad tai yra svarbiausi santykiai visuomenėje. Nuo šių santykių sričių suregulavimo priklauso visų kitų santykių reguliavimo kryptis.

Teisinėje literatūroje pabrėžiama, kad konstitucinei teisei tenka ypatinga vieta teisės sistemoje. Tai centrinė teisės sistemos sritis, reguliuojanti reikšmingiausius visuomeninius santykius ir įtvirtinanti teisės kūrimo principus. Todėl galima tvirtinti, jog konstitucinė teisė yra fundamentinė teisės sistemos sritis – ji kompleksiskai reguliuoja svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Ji nustato teisinio reguliavimo pagrindus ir kitoms teisės sistemos sritims. Todėl konstitucinei teisei tenka visą teisės sistemą integruojantis vaidmuo. Toks konstitucinės teisės pobūdis neleidžia jos įvardyti kaip vienos iš teisės šakų, turinčios griežtai apibrėžtą reguliavimo objektą. Konstitucinės teisės vietai teisės sistemoje apibūdinti labiau tinka pagrindinės teisės sritys, teisės sistemos branduolio pavadinimai.

Konstitucinės teisės – teisės sistemos branduolio, jos pagrindinės ir visą sistemą integruojančios dalies vaidmenį lemia keletas aplinkybių.

Pirma – konstitucinės teisės reguliuojamų santykių svarba visuomenės gyvenime. Valstybė, valstybės valdžios institucijų sistema, viešosios valdžios įgyvendinimas, asmens santykio su valstybe pradų įtvirtinimas – fundamentalūs dalykai, sąlygojantys daugelį kitų teisinio reguliavimo sričių.

Antra – konstitucinės teisės svarbiausias šaltinis yra Konstitucija – pagrindinis ir aukščiausiosios galios šalies įstatymas. Jis yra taikomas tiesiogiai ir jam negali prieštarauti joks kitas teisės aktas, nesvarbu, kokius klausimus jis reguliuotų. Konstitucija yra teisinės sistemos „stuburas“, jos pagrindinis elementas. Teisės sistemą galima traktuoti ir kaip hierarchinę sistemą, kurios žemesnio lygmens normos negali prieštarauti aukštesnės teisinės galios normoms. Aukščiausiosios galios normos yra įtvirtintos Konstitucijoje, taigi jas turi atitikti visos kitos teisės normos. Konstitucijoje randame kiekvienos teisės sritys ištakas, pradus. Antai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 str. normos, kad nuosavybė neliečiama, kad nuosavybės teisės saugo įstatymai, kad nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai už ją atlyginant, yra vienas iš civilinių teisinių santykių reguliavimo pagrindų. Teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumo principas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str., yra svarbiausias principas, kuriuo grindžiamas civilinio ar baudžiamojo proceso santykių teisinis reguliavimas.

Trečia – konstitucinės teisės normos apibrėžia šalies konstitucinę santvarką, valstybės valdžios šaltinį, įtvirtina valstybės formą (jos valdymo sistemą, valstybės sandarą ir politinį režimą), valstybės valdžios institucijų sistemą bei valstybės valdžios institucijų įgaliojimus, jų tarpusavio santykius, taip pat vietinį valdymą ir savivaldos pagrindus.

Ketvirta – šalies konstitucinėje teisėje įtvirtintos žmogaus pagrindinės teisės ir laisvės. Todėl konstitucinėje teisėje įtvirtintų žmogaus ir valstybės santykių koncepcijos būtina nuosekliai laikytis visose teisinio reguliavimo srityse.

Penkta – konstitucinė teisė iš esmės apibrėžia ir teisėkūros pagrindus. Neretai jos normos nustato valstybės valdžios institucijas, priimančias teisės aktų rūšis; ji taip pat nustato ir teisės aktų hierarchiją; neretai konstitucinės teisės normose ir principuose esti įtvirtinta ir teisinio reguliavimo kryptis.

Šios aplinkybės leidžia tvirtinti, kad konstitucinė teisė yra nacionalinės teisės sistemos branduolys, jos pagrindinė sritis. Ji yra visų sistemų integruojanti dalis. Žinoma, konstitucinė teisė nepakeičia ir nesiekia pakeisti kitų teisės sričių, ji tik nustato bendrus visų teisės šakų principus, svarbiausius pradus. Juo labiau tų sričių teisinis reguliavimas atitinka konstitucinės teisės reikalavimus, juo didesnė tikimybė, kad šalyse veikia harmoninga, teisiškumo reikalavimus atitinkanti, teisės sistema.

Aiškinantis konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje, kartais nurodoma, kad ji yra svarbiausia viešosios teisės sritis. Šiuo atveju remiamasi dar iš senovės Romos laikų įsitvirtinusių pozityviosios teisės normų skirstymu į dvi dideles grupes: į viešąją teisę (*jus publicum*) ir privatinę teisę (*jus privatum*). Viešojoji teisė reguliuoja valstybės, įvairių susivienijimų, kitų viešųjų junginių tarpusavio santykius bei jų santykius su privačiais asmenimis, o privatinė teisė, priešingai, reguliuoja privačių asmenų tarpusavio santykius. Todėl nurodoma, kad viešąją teisę sudaro konstitucinė, administracinė, finansų, baudžiamoji teisė ir t.t., o civilinė, prekybos, darbo, agrarinė teisė – privatinę teisę. Žinoma, turime suprasti, kad toks skirstymas – sąlygiškas, nes ne visada galima tiksliai atriboti viešo ir privataus gyvenimo sritis. Konstitucinė teisė, reguliuodama viešo gyvenimo klausimus, nustato santykių tarp privačių asmenų pagrindus. Todėl

labiau tiktų kalbėti apie konstitucinę teisę kaip svarbiausią visos teisės sistemos sritį.

Taip pat turėtume konstatuoti, kad konstitucinei teisei tenka centrinė vieta teisinėje sistemoje. Beje, neturėtume painioti sąvokų „teisės sistema“ ir „teisinė sistema“. Teisinės sistemos sąvoka platesnė, ji apėmia teisėkūrą, teisės sistemą, teisės įgyvendinimą ir kitus teisinius reiškinius. Teisės sistema – teisinės sistemos dalis, jos pagrindas. Gi konstitucinei teisei tiktų ir teisės sistemos, ir teisinės sistemos branduolio, pagaliau, svarbiausio teisinio gyvenimo pagrindo vaidmuo.

1.4. Konstitucinė teisė ir Konstitucijos teisė arba konstitucinė teisė siaurąja prasme ir konstitucinė teisė plačiąja prasme

Pabandėme apibrėžti konstitucinę teisę kaip teisės sistemos branduolį, jos centrinę dalį. Ją sudaro teisės normos, reguliuojančios visuomeninius santykius, susijusius su viešosios (dar kartą patiksliname – daugiausia valstybės) valdžios įgyvendinimu, valstybės organizacija, valstybės valdžios institucijų sistema ir veiklos pagrindais, taip pat normos, nustatančios asmens teisinės padėties pagrindus. Ši teisės sritis objektyviosios teisės sistemoje išsiskiria savo reguliavimo objektu, taip pat ir reguliavimo būdais.

Jau esame minėję, kad svarbiausias konstitucinės teisės šaltinis – Konstitucija, aukščiausios teisinės galios pagrindinis šalies įstatymas. Jis yra taikomas tiesiogiai ir jam negali prieštarauti joks kitas teisės aktas. Konstitucijos normų reguliuojamiems santykiams apibūdinti iš esmės tiktų konstitucinės teisės normų reguliuojamų santykių apibūdinimas. Todėl natūralu norėti konstitucinę teisę suvokti kaip Konstitucijos teisę.

Toks konstitucinės teisės sampratos dvilypumas jau nuo seno kėlė problemų konstitucinės teisės moksle. M. Römeris, analizuodamas „konstitucinės teisės“ kaip objektyviosios teisės sampratą, pažymėjo, kad „konstitucinė teisė turi dvi prasmes: materialinę ir formalinę (pastaroji sudaro taip vadinamą rašytąją konstituciją, kaip tam tikrą teisinę instituciją, reiškiančią tam tikrąjį šio tvarkymosi metodą)”¹. Taigi pagal M. Römerį galima kalbėti apie formalinę (ją geriau vadinti „formaliąja“) konstitucinę teisę, kurią sudarytų Konstitucijos normos ir materialinę (materialiąją) konstitucinę teisę, kurią sudarytų normos, įtvirtinančios „pačią valstybės konstrukciją visais valstybės elementais ir ypač valstybės valdžios konstrukciją <...>“².

¹ Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995. P. 317.

² Römeris M. Op. cit. P. 317.

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės kaip konstitucijos teisės sampra-

ta būdinga ne vienai teisės mokyklai ar autoriui¹. Tokia konstitucinės teisės siaurąja prasme samprata atskiroje šalyje gali net dominuoti. Kartais apibrėžiant konstitucinę teisę kaip teisės sistemos dalį, remiamasi ir materialiais, ir formaliais požymiais. Materialieji požymiai susiję su konstitucinės teisės reguliavimo objektu, o pagal formalius požymius konstitucinė teisė – „tai visuma normų, turinčių aukščiausią galią lyginant su kitomis normomis, kurios gali būti kitų normų teisėtumo pagrindu ir kurios pačios nėra grindžiamos jokia teisine norma“². Todėl remiantis formaliais požymiais, konstitucinę teisę reikėtų suvokti kaip „<...> teisę susijusią su konstitucija <...>“³. Kitaip sakant, konstitucinė teisė yra Konstitucijos teisė. Pasak L. Favoreu, konstitucinės teisės vietą teisės sistemoje galėsime suprasti, jei „<...> pirmiausia konstitucinė teisė bus suvokiama kaip „Konstitucijos teisė“, o paskui kaip „teisės Konstitucija““⁴.

Ar galima konstitucinę teisę sutapatinti su Konstitucijos teise? Ar viešosios valdžios įgyvendinimas, asmens teisinės padėties pagrindai įtvirtinti vien Konstitucijoje?

Neabejotina, kad Konstitucijos normoms konstitucinės teisės reguliavimo sistemoje tenka svarbiausia vieta. Iš tiesų šios aukščiausios galios normos lemia ir asmens teisinę padėtį (konstitucinės teisės ir laisvės), ir viešosios valdžios organizavimo bei veiklos pagrindus.

Antra vertus, jei apsiribotume vien konstitucijos teise, kai kurių konstitucinės teisės institutų apimtis nepaprastai sumažėtų. Antai Lietuvos Respublikos pilietybės instituto pagrindai įtvirtinti Konstitucijoje, tačiau Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo normos iš esmės atskleidžia, detalizuoja konstitucinę pilietybės sampratą. Žmogaus teisių ir laisvių srityje neturėtume pamiršti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kuri, ją ratifikavus, tapo Lietuvos teisės sistemos sudėtimi dalimi, kuria įteisinti šiuolaikiai žmogaus teisių apsaugos standartai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos V skyriaus „Seimas“ normose nustatyti Seimo organizacijos ir veiklos pagrindai. Tačiau daugelį šios srities santykių reglamentuoja Seimo statutas. Kitaip sakant, Konstitucijos

¹ Konstitucinės teisės kaip Konstitucijos teisės sampratą atspindi ir A. V. Dicey klasikinis veikalas *„Introduction to the Study of the Law of the Constitution“* (todėl galima ginčytis, ar ne tiksliau būtų buvę šios knygos pavadinimą versti kaip „Konstitucijos teisės studijų įvadą“, o ne kaip „Konstitucinės teisės studijų įvadą“, nes pastaruoju atveju „išplaunamas“ reikšmingos autoriaus pozicijos aspektas).

² Burdeau G., Hamon F., Troper M. *Droit constitutionnel*. 25e édition. Paris, L. G. D. J., 1997. P. 35.

³ Burdeau G., Hamon F., Troper M. *Op. cit.* P. 23.

⁴ Favoreu L. *Le droit constitutionnel, droit de la Constitution et constitution du droit* // *Revue française du droit constitutionnel*. 1990. No. 1. P. 72–73.

normų reguliavimą logiškai papildo įstatyminis, o kartais ir poįstatyminis reguliavimas.

Konstitucinės teisės ir Konstitucijos teisės nereikėtų priešpastatyti. Konstitucijos teisė – konstitucinės teisės *centras*, tai lyg konstitucinė teisė siaurąja prasme. Šios konstitucinės teisės centrinės srities, kuri taip pat yra visos teisės *centrinė sritis*, šaltiniai – pati Konstitucija (t.y. visas pagrindinis šalies įstatymas – Konstitucija, jos pataisos ir papildymai, aktai – sudėtinės Konstitucijos dalys), taip pat *konstitucinį reguliavimą atskleidžiantys* Konstitucinio Teismo nutarimai.

Konstitucinę teisę (konstitucinę teisę plačiąja prasme) sudaro ir konstitucinė teisė siaurąja prasme (t.y. konstitucijos teisė), ir įstatymuose, poįstatyminiuose aktuose, kituose teisės šaltiniuose išdėstytos normos, reguliuojančios viešosios valdžios organizavimo ir veiklos, taip pat asmens ir valstybės santykius. Kitaip sakant, šiuo atveju konstitucinę teisę padėtų apibrėžti jos reguliavimo objektas.

Toks dviejų konstitucinės teisės sričių išskyrimas yra prasmingas dėl kelių aplinkybių. Pirma, šitaip išskyrus, atskleidžiamas pačios konstitucinės teisės specifiškumas (t.y. parodoma, kad konstitucinę teisę sudaro ir aukščiausios galios, ir ordinarinio teisinio reguliavimo nustatytos teisės normos, kitaip sakant, parodoma, kad konstitucinė teisė nėra paprasta teisės šaka, bet ypatinga teisės sistemos dalis, kurioje dominuoja aukščiausiosios galios teisinis reguliavimas, nors, kita vertus, joje yra ir normų, savo galią neišsiskiriančių iš likusios teisės dalies). Antra, santykinai, sudarantys konstitucinės teisės reguliavimo objektą, ne dirbtinai atskiriami ar net išsklaidomi po įvairias teisės šakas, bet yra traktuojami kaip visuma. Trečia, tokia konstitucinės teisės samprata negriauna per dešimtmetį nusistovėjusios Lietuvoje konstitucinės teisės koncepcijos, tik ją pakoreguoja, patikslina. Ketvirta, siūloma konstitucinės teisės samprata svarbi ir pedagoginiu požiūriu, nes padės paprasčiausiu būdu suvokti šios teisės srities esmę.

Žinoma, neturėtume pamiršti: toks požiūris – tik vienas iš galimų požiūrių, nepaneigiantis ir kitokių konstitucinės teisės sampratų atsiradimo galimybių. Ir dar viena pastaba: kalbėdami apie konstitucinę teisę plačiąja prasme dėl patogumo dažniausiai ją įvardysime tik kaip konstitucinę teisę.

1.5. Socialinė konstitucinės teisės paskirtis

Visuomenė, kurią galima nagrinėti įvairiais aspektais, gali būti traktuojama ir kaip tam tikra sistema. Šiuo požiūriu akcentuojamas svarbus visuomenės bruožas – visuomeninių santykių organizuotumas, tam tikra

jų tvarka. Socialinio gyvenimo reguliavimas – tai žmonių ar jų bendrijų elgesio nustatymas, pastangos tikslingai orientuoti jų veiksmus ir visuomenės vystymąsi tam tikra linkme. Tai sąmoningas visuomenės santykių tvarkymas.

Socialinio reguliavimo sistemoje teisei tenka svarbiausias vaidmuo. Būtent teisiniu reguliavimu įtvirtinami socialinės tvarkos pagrindai, sprendžiamos svarbiausios socialinės raidos problemos ir uždaviniai. Jei- gu teisei tenka pagrindinis vaidmuo socialinio reguliavimo sistemoje, tai konstitucinė teisė nustato teisinio reguliavimo pagrindus. Būtent konstitucinė teisė apibrėžia valstybės valdžios institucijų sistemą ir kompetenciją, valstybės ir asmens santykių svarbiausius pradus. Kitaip sakant, konstitucinė teisė nustato teisinio reguliavimo turinį, apimtį ir kryptį.

Konstitucinės teisės socialinės paskirties klausimo negalima nagrinėti jį atsiejus nuo pačios teisės socialinio vaidmens sampratos aiškinimo. Teisinėje literatūroje rasime įvairiausių teisės socialinės paskirties sampratų. Tai suprantama, nes teisė yra sudėtingas socialinis reiškiny. Tačiau šioje koncepcijų, doktrinų, idėjų jūroje galime išskirti dvi kryptis. Vieniems teisė yra visuomenės susitarimo, kompromiso siekimo priemonė, o kitiems – savo (luomo, socialinės klasės ar elito) valios primetimo visuomenei, privertimo paklusti priemonė. Pirmuoju atveju teise siekiama išreikšti bendrą visuomenės interesą ir tikslus, antruoju – tik tam tikro visuomenės sluoksnio ar socialinės grupės interesus bei siekius.

Demokratinėje visuomenėje teisė privalo reikšti, ginti visuomenės – sudėtingo socialinio junginio – bendrus interesus, derinti įvairių socialinių interesų priešpriešas, rasti kompromisinius sprendimus. Tik tokia teisė pajėgs užtikrinti socialinę pažangą, apsaugoti visuomenę nuo socialinių sukrėtimų, švelninti susidariusias priešpriešas. Įgyvendinant šiuos socialinius uždavinius, konstitucinei teisei tenka ypač svarbus vaidmuo. Pliuralistinėje visuomenėje veikia įvairios socialinės politinės jėgos ir struktūros. Jų tikslai, interesai ir idealai neretai skiriasi. Demokratinei santvarkai būdinga politinės valdžios kaita, tačiau politinio gyvenimo pokyčiai galimi tik laikantis konstitucinės teisės nustatytų taisyklių.

Konstitucinei teisei tenka svarbus vaidmuo užtikrinant ir teisiškai įtvirtinant pagrindinių visuomenės jėgų susitarimą dėl svarbiausių bendro gyvenimo taisyklių. Taigi pati konstitucija yra tokio susitarimo kūrinys ir išreiškia šį susitarimą. Visuomenės jėgų susitarimas irgi turi ribas – juo negali būti pažeistos žmogaus teisės ir laisvės. Tai ne mažiau svarbi aplinkybė! Anot A. Esmeino, individas turi senesnių ir „aukštesnių“ teisių už valstybės teises, todėl valstybė turi jas gerbti; tai viena svarbiausių konstitucionalizmo idėjų, kad „šis principas, sykį paimtas kartu su savo

išvadamis, sudaro pagrindinę konstitucinės teisės nuostatą”¹. Kitaip sakant, šiuo principu išreiškiamas pagrindinis socialinio susitarimo reikalavimas. Konstitucijoje įtvirtintų pradų privalo laikytis visi teisinių santykių subjektai.

Konstitucinė teisė įtvirtina svarbiausius teisinio reguliavimo pradus, reguliuoja svarbiausius socialinius klausimus. Tai tautos suverenitetas ir suverenios galios vykdymas. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str.), „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 4 str.). Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Valdžios galias riboja Konstitucija. Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Konstitucijoje taip pat įtvirtinta nuostata apie prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį. „Žmogaus teisės ir laisvė yra prigimtinės” – skelbia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str.”. Pastaroji nuostata yra konstitucinis pagrindas žmogaus teises ir laisves traktuoti kaip pirminį ir svarbiausią pradą, teisinių vertybių sistemoje užimančią aukščiausią vietą. Tai įpareigojimas valstybei jas ginti ir saugoti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta ir valstybės valdžios sistema (prisiminkime jau minėtą Konstitucijos 5 str. 1 d., kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Valstybės valdžios institucijų organizacijos ir veiklos pagrindai įtvirtinti įvairiuose Konstitucijos skirsniuose. Šalies parlamento teisinę padėtį nustato Konstitucijos V skirsnis „Seimas”, valstybės vadovo – VI skirsnis „Respublikos Prezidentas”, vyriausybės – VII skirsnis „Lietuvos Respublikos Vyriausybė”, konstitucinės kontrolės pagrindus – VIII skirsnis „Konstitucinis Teismas”, teisminės valdžios – IX skirsnis „Teismas”. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje taip pat įtvirtinta šalies valdymo forma – respublika, demokratinis politinis režimas, unitarinė valstybės sandaros forma. Joje taip pat nustatyti vietos savivaldos ir valdymo, finansų ir valstybės biudžeto, užsienio politikos ir valstybės gynimo bei kiti svarbūs valstybės bei visuomenės gyvenimo pagrindai.

Galima tvirtinti, kad konstitucinės teisės paskirtis – suderinti įvairių visuomenės sluoksnių interesus, apginti asmens teises ir laisves, nustatyti tam tikrą svarbiausių reikalų tvarkymo sistemą, t.y. laiduoti konstitucinę tvarką visuomenėje. Konstitucinės teisės apibrėžtas įgaliojimų ribas turi atitikti visas teisinis reguliavimas, taip pat teisės normų įgyvendinimo praktika.

¹ *Esmein A.* Op. cit. P. 42.

1.6. Konstitucinės teisės normos, principai ir institutai

Kaip esame minėję, konstitucinė teisė kaip objektyviosios teisės sritis paprastai suprantama kaip reguliuojančių tam tikrus visuomeninius santykius teisės normų sistema. Šią sistemą sudaro daugybė tarpusavyje susijusių elementų, dalių. Nagrinėjant konstitucinės teisės struktūrą, dažnai teigiama, kad ją sudaro tokie elementai, kaip konstitucinės teisės normos, principai bei institutai. Konstitucinės teisės struktūros analizė paprastai pradedama nuo konstitucinės teisės normų, po to aptariami principai ir nagrinėjami konstitucinės teisės normų junginiai – konstitucinės teisės institutai.

Iš esmės galėtume laikytis tradicine tapusios nagrinėjimo schemos. Tačiau negalime pamiršti mūsų pačių pasiūlytos Lietuvos konstitucinės teisės sampratos. Konstitucinę teisę sudaro konstitucinė teisė siaurąja prasme (kitaip Konstitucijos teisė), taip pat ir kita konstitucinės teisės sritis, kuri su konstitucine teise siaurąja prasme sudaro konstitucinę teisę plačiąja prasme (prisiminkime, kad konstitucinę teisę plačiąja prasme susitarėme vadinti tiesiog konstitucine teise). Konstitucinėje teisėje savo svarba išsiskiria konstitucinė teisė siaurąja prasme. Tai aukščiausios galios normų ir principų sistema, daranti didžiausią įtaką visai teisės sistemai.

Pagrindine pozityviosios teisės ląstele laikoma teisės norma. Paprastai teisės norma apibrėžiama kaip visiems privaloma formaliai apibrėžta bendro elgesio taisyklė, valstybės prievartos priemonėmis saugoma nuo pažeidimų. Pagal teisinio reguliavimo objektą skiriamos konstitucinės, civilinės, baudžiamosios, darbo, finansų ir kitų teisės sričių normos. Konstitucinės teisės normos reguliuoja specifinius santykius. Tai valstybės organizacija, viešosios valdžios (iš esmės – valstybės valdžios) organizavimas bei jos įgyvendinimo pagrindai, taip pat svarbiausi asmens ir valstybės tarpusavio santykiai. Tokios normos visų pirma yra įtvirtintos Konstitucijoje.

Kadangi konstitucinės teisės normos yra teisės normų rūšis, joms turėtų būti būdingi ir bendri teisės normų požymiai, ir joms būdingi tam tikri ypatumai. Būtent šie ypatumai labiausiai mus domina.

Analizuojant konstitucinės teisės normas¹, paprastai nurodomi šių normų svarbiausieji ypatumai:

1. Konstitucinės teisės normos reguliuoja specifinę visuomeninių santykių sritį. Jos nustato valstybės organizacijos, valstybės valdžios or-

¹ Konstitucinės teisės normų sąvoką ir ypatumus yra detalčiai aptaręs V. Lučinas. Žr.: *Lučinas V. Konstitucionnyje normy i pravootnošenija*. Moskva, 1997. S. 7–72.

ganizacijos ir funkcionavimo pagrindus, taip pat reguliuoja valstybės ir asmens svarbiausius santykius. Būtent specifinis reguliavimo objektas leidžia konkrečią normą priskirti konstitucinės teisės sričiai.

2. Konstitucinės teisės normoms, kurios nustato: valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemą bei veiklos pagrindus, asmens ir valstybės santykių pagrindus, būdinga pirminis pobūdis. Jų pagrindu kuriama valstybės valdžios institucijų sistema, nustatomas valstybės valdžios institucijų statusas, šiomis normomis grindžiama šių institucijų veikla, jos lemia ir asmens padėtį.

3. Konstitucinės teisės normos, nustatydamos valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir įgyvendinimo, asmens ir valstybės santykių pagrindus, neretai nustato ir kitų sričių teisinių santykių reguliavimo pradus. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d. nustatyta, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų tautos gerovei. Ši nuostata yra imperatyvas teisėkūrai ūkinių santykių srityje. Remiantis konstitucinės teisės normomis, nustatoma asmens teisinė padėtis civilinės, darbo, administracinės, baudžiamosios, baudžiamojo ir civilinio proceso bei kitų teisės šakų reguliuojamuose santykiuose. Konstitucinės teisės normos – visą teisės sistemą vienijančios normos.

4. Konstitucinės teisės normoms būdinga specifiniai įtvirtinimo šaltiniai. Svarbiausios, darančios didžiausią įtaką teisės sistemai, normos yra išdėstytos Konstitucijoje – svarbiausiame šalies įstatyme, teisės „šaltinių šaltinyje“. Kitos konstitucinės teisės normos yra išdėstytos ir konstituciniuose įstatymuose, ir aukščiau nurodytus santykius reguliuojančiuose įstatymuose bei poįstatyminiuose aktuose, taip pat kituose konstitucinės teisės šaltiniuose.

5. Konstitucinės teisės normos, išdėstytos šalies Konstitucijoje, yra aukščiausios teisinės galios. Šias normas turi atitikti visos kitos teisės normos.

6. Konstitucinėje teisėje yra daug normų, kurios formuluojamos tik pačia bendriausia prasme. Šių normų įgyvendinimas yra sudėtingas. Neretai tik panaudojus įvairius aiškinimo metodus, galima išsiaiškinti normos turinį. Neretai reikia priimti kitas teisės normas, kurios detalizuotų, konkretintų ar išvystytų konstitucinės teisės normose įtvirtintą itin abstrakčiai ar lakoniškai suformuluotą taisyklę.

7. Konstitucinės teisės normoms dažniausiai būdinga imperatyvumas. Dispozicinių normų šioje teisės srityje yra kur kas mažiau.

8. Konstitucinės teisės normų reguliuojamų teisinių santykių subjektai ypatingi. Tai ir valstybė apskritai, ir tauta, ir valstybės valdžios institucijos, ir piliečių susivienijimai, ir individai (piliečiai, užsieniečiai ir t.t.).

9. Konstitucinės teisės normos išsiskiria savo stabilumu (lyginant su kitų teisės sričių normomis). Daugelis konstitucinės teisės normų, išdės-

tytų Konstitucijoje ar konstituciniuose įstatymuose, yra priimamos, keičiamos ir naikinamos sudėtingesne nei daugelis kitų normų tvarka.

Teisinėje literatūroje galima rasti ir detalesnių konstitucinės teisės normų ypatumų aprašymų. Čia nurodėme dažniausiai akcentuojamus bruožus.

Nagrinėjant konstitucinės teisės normų specifiką, negalima pamiršti ir šių normų struktūros. Juolab, kad dėl jos bene dažniausiai diskutuojama. Žinoma, kiekvieną nagrinėjimą lemia teisės teorijos suformuotos išeities pozicijos. Deja, jos nėra aiškios.

Daugelyje teisės teorijos vadovėlių „dažnai etalonu laikomas vadinamosios trijų dalių teisės normos pavidalas („hipotezė“, „dispozicija“, „sankcija“)“¹. Tokią teisės normą sudaro hipotezė – teisės normos dalis, nurodanti aplinkybes. Joms atsiradus, taikoma teisės norma – dispozicija – teisės normos dalis, formuluojanti pačią elgesio taisyklę. Sankcija – teisės normos dalis, nurodanti poveikio priemones, taikomas tuo atveju, kai nesilaikoma teisės normos reikalavimų. A. Redelbachas, S. Wronkowska ir Z. Ziembinskis, nagrinėdami teisės normas, konstatuoja: „Žinoma, galiojančių teisės aktų tekstuose būtų sunku rasti tokią taisyklę, kuri visiškai atitiktų tokią „trijų elementų struktūrą“². Todėl teisės teorijos specialistui nelieka nieko kito, kaip mažinti teisės normos elementų skaičių (t.y. teigti, kad teisės normą sudaro arba hipotezė ir dispozicija, arba dispozicija ir sankcija, arba hipotezė ir dispozicija) arba teisės normos struktūros aiškinimą sieti su teisės samprata ir pan.

Atskirų teisės sričių tyrinėtojai irgi pastebi trinarės teisės normos struktūros modelio neatitikimą teisinei tikrovei. Antai V. Mikelėnas, nagrinėdamas civilinio proceso teisės normas, rašo: „pagal vidinę konstrukciją skirstoma į dviejų ir trijų elementų struktūros normas. Civilinio proceso teisės normas paprastai sudaro du struktūriniai elementai: hipotezė ir dispozicija. Tačiau yra ir trijų struktūrinių elementų normų“³. D. Dičiūtės–Foigt teigimu, konstitucinės normos „neturi visų teisės normoms būdingų elementų“⁴.

Žinoma, yra autorių, kurie laikosi tradicinio požiūrio ir teigia: „Nuomonė, kad teisės normos susideda tik iš dviejų dalių, pagrįsta teisės normų ir norminių aktų kai kurių straipsnių painiojimu. Užmiršamas teisės sistemiškumas, neatsiejamas elgesio taisyklės ryšys su jos įgyvendinimo

¹ Redelbach A., Wronkowska S., Ziembinski Z. *Zarys teorii państwa i prawa*. Warszawa, Wydawnictwo naukowe PWN, 1992. S. 188.

² Ibid. S. 188.

³ Mikelėnas V. *Civilinis procesas*. 1 d. 2 leid. Vilnius: Justitia, 1997. P. 46.

⁴ Dičiūtė–Foigt D. *Konstitucijos aiškinimo klausimai // Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. Tarptautinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1993. P. 96.

sąlygomis ir apsaugos nuo pažeidimų būdais”¹.

Konstitucinės teisės normų struktūros analizė prasminga tik susitarus dėl teisės normų struktūros apskritai. Pažymėtina, kad konstitucinės teisės normų, kuriose galima aptikti visus tris struktūrinius elementus, rasime ne itin daug, ypač konstitucinėje teisėje siaurąją prasme. Todėl neretai tektų konstatuoti, kad konstitucinės teisės normas sudaro vien dispozicija, o kitų elementų ganėtinai dažnai lyg ir nėra.

Dar vienas konstitucinės teisės normos elementas, dėl kurio kyla ginčų, – sankcija. Vieniems atrodo, kad konstitucinėje teisėje apskritai nėra sankcijų, nes konkrečios poveikio priemonės už konstitucinės teisės normų dispozicijoje nustatytų taisyklių pažeidimą yra nustatytos kitų teisės sričių (administracinės, baudžiamosios ir pan.) normų. Šitaip suvokiant sankciją, vadovaujamasi teisės kaip vieningos sistemos samprata. Vadovaujantis tokia plačia teisės normos sankcijos samprata teigiama, kad konstitucinės teisės normose sankcijos retai yra tiesiogiai išdėstomos; jos paprastai yra nustatytos kitų teisės sričių normų.

Kitų autorių nuomone, sankcija yra laikomos pačioje teisės normoje numatytos teisinės pasekmės, kai pažeidžiama teisės norma. Pagal šią siaurąją teisės normos sankcijos sampratą, teisės sankcija yra tik pačioje teisės normoje įtvirtintas struktūrinis elementas. Šiuo atveju tektų konstatuoti, kaip buvo minėta, kad konstitucinėje teisėje tokių normų nėra daug.

Taigi abi pozicijos nėra apsaugotos nuo kritikos. Pirmąją poziciją galima kritikuoti už tai, kad ji sudaro prielaidas skirtingo lygmens reguliavime rasti tos pačios normos elementų. Antrąją už tai, kad daugelis konstitucinės teisės normų apskritai būtų be sankcijos.

Teisinėje literatūroje kartais rašoma, kad konstitucinės teisės normų sankcijos yra politinio pobūdžio. Taigi susiduriama su politinio pobūdžio sankcijos samprata. Antai pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 101 str. 3 d. Vyriausybė privalo atsistatydinti, kai Seimas du kartus iš eilės nepitaria naujai sudarytos Vyriausybės programai ar kai Seimas visų Seimo narių balsų dauguma slapto balsavimu pareiškia nepasitikėjimą Vyriausybe ar Ministrų Pirmininku. Pagal Konstitucijos 107 str. 1 d. Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas dėl tam tikro akto (ar jo dalies) prieštaravimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Taigi pirmuoju atveju politinio pobūdžio sankcija – Vyriausybės atsistatydinimas, antruoju – teisės akto netaikymas paskelbus, kad jis prieštarauja Konstitucijai.

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 137.

Iš to seka, kad reikia pripažinti požiūrių ir į teisės normas, ir į konstitucinės teisės normas struktūros įvairovę. Jeigu bandytume laikytis tradicinės teisės normas struktūros, konstitucinės teisės normas, kurios ne viename vadovėlyje įvardijamos kaip „normos–principai“, „normos–apibrėžimai“, „normos–tikslai“ (vienos įtvirtina tam tikrus principus, kitos – tam tikras sąvokas, trečios – teisinio reguliavimo tikslus, valstybės institucijų uždavinius) netilptų į teorinę schemą. Todėl suprantamas klausimas: kokiai kategorijai reikėtų priskirti konstitucines nuostatas, kurios nėra formuluojamos kaip griežtos elgesio taisyklės, ypač jei jos – pamatinės nuostatos, diktuojančios, koks turi būti teisinio reguliavimo turinys. Manytume, kad tokius ir panašius ginčus keliančios situacijos galėtume išeiti pasinaudoję E. Kūrio siūloma konstitucinių principų samprata, kuri plačiau atskleidžiama trečiame vadovėlio skyriuje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai“. Vadinasi, galime pereiti ir prie kito konstitucinei teisei būdingo struktūrinio elemento – konstitucinių principų.

Dažniausiai konstituciniai principai yra apibūdinami kaip Konstitucijoje įtvirtinti bendrieji teisės principai, kaip pagrindinės nuostatos, kuriomis grindžiamas visas teisinis reguliavimas. Koks yra teisės normų ir principų santykis?

Konstituciniai principai – Konstitucijoje įtvirtintos pamatinės nuostatos, kurioms, palyginti su normomis, būdingas labai apibendrinamasis pobūdis. Konstituciniai principai lemia viso teisinio reguliavimo kryptį. Taigi Konstituciją sudaro ir normos, ir principai. Konstituciniai principai ir konstitucinės teisės normas yra glaudžiai susiję, kartais vienas nuostatas galima laikyti ir principais, ir normomis. Kitais atvejais šias teises materijas galima nesunkiai skirti. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 str. įtvirtintą nuostatą „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“ ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 1 d. nuostatą „Įstatymui, teisumui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs“ turime traktuoti kaip konstitucinius principus. Šie principai suformuluoti pakankamai plačiai, įstatymų leidėjas ar kitos valstybės institucijos savo pamatiniuose teisės aktuose juos konkretina, detalizuoja. Žinoma, skiriant normas ir principus, lemiamą reikšmę teikiama principui kaip nukreipiančiam, vadovaujančiam pradui, kuriuo grindžiamas teisinis reguliavimas. Tačiau struktūros požiūriu tas konstitucinės teisės nuostatas, kuriose sunku išskirti teisės normas elementus, galėtume traktuoti kaip principus, o nuostatas, kuriose daugiau ar mažiau yra normos elementų požymių, galėtume traktuoti kaip konstitucinės teisės normas.

Tokia konstitucinių principų samprata leidžia labai bendro pobūdžio nuostatas, kuriose, jas imant atskirai, nerastume tradicinių teisės normas požymių, traktuoti kaip konstitucinius principus, t.y. kaip organinį Konstitucijos elementą, atspindintį konstitucinės teisės *normiškumą*.

Dėl šių priežasčių konstitucinės teisės pirminiais elementais turėtume laikyti ir normas, ir principus (jie išsiskiria ir labai apibendrinamu formulavimu, ir visą teisinę sistemą nukreipiančiu pobūdžiu). Žinoma, pripažinus konstitucinių principų *normiškumą* (nors principai konkrečiai neformuluoja teisinių santykių subjekto teisių ir pareigų, o apibendrina svarbiausius, socialiniu požiūriu reikšmingiausius reiškinius ir procesus, nustato jų apimtį bei ribas – taip daroma įtaka visai teisinei sistemai, kadangi visų teisinių santykių subjektai privalo jais vadovautis, jų nepažeisti) pripažįstama, kad subjektai savo pažeistas teises gali ginti remdamiesi konstituciniais principais.

Nuosekliai laikydamiesi šio požiūrio, matyt, galėtume konstitucinę teisę kaip objektyviosios teisės sritį apibrėžti kaip teisės normų ir principų sistemą, nustatančią valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimą ir jos įgyvendinimo pagrindus, taip pat asmens teisinio statuso pagrindus. Taip pereitume nuo teisės srities kaip teisės normų sistemos sampratos prie teisės srities kaip teisės normų ir principų sistemos sampratos.

Aptarę teisės normų ir principų atskyrimą, galėtume pereiti prie teisės normų klasifikavimo. Konstitucinės teisės normų klasifikavimas, t.y. šių normų suskirstymas į įvairias grupes remiantis tam tikrais kriterijais, sietinas su konstitucinės teisės samprata apskritai.

Atsižvelgę į konstitucinės teisės siaurąją ir plačiąją prasmę, konstitucinės teisės normas galėtume skirti į dvi grupes:

- 1) konstitucinės teisės siaurąją prasme normos;
- 2) kitos konstitucinės teisės normos.

Konstitucinės teisės normas galima skirti ir pagal teisės šaltinius, kuriuose jos išdėstytos:

- 1) konstitucinės teisės normos, įtvirtintos Konstitucijoje;
- 2) konstitucinės teisės normos, įtvirtintos įstatymais;
- 3) konstitucinės teisės normos, įtvirtintos poįstatyminiais aktais;
- 4) konstitucinės teisės normos, įtvirtintos kitais konstitucinės teisės šaltiniais.

Pagal galiojimo trukmę konstitucinės teisės normos skirstomos į pastovias, laikinas ir išskirtines.

Pastovi konstitucinės teisės norma galioja iki jos oficialaus panaikinimo, o laikinų konstitucinės teisės normų galiojimo trukmė nustatyta. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 153 str. nustatyta, kad kai Lietuvos Respublikos Konstitucija bus priimta referendumu, Lietuvos Respublikos Seimas iki 1993 m. spalio 25 d. 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali pakeisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, kurios yra 47, 55, 56 str., 58 str. 2 d. 2 p., 65, 68, 69 str., 84 str. 11 ir 12 p., 87 str. 1 d., 96, 103, 118 straipsniuose, 119 str. 4 d. Taigi šia norma Sei-

mas galėjo pasinaudoti tik labai tiksliai apibrėžtą laiko tarpą – nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo iki 1993 m. spalio 25 d.

Išskirtinės konstitucinės teisės normos galioja tik nepaprastosios ar karo padėties metu. Įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, laikinai ribojamos teisės ir laisvės, nurodytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str.

Pagal normomis įtvirtintą elgesio taisyklių privalomumą konstitucinės teisės normos skirstomos į imperatyvias ir dispozityvias.

Imperatyvios konstitucinės teisės normos nustato kategoriškas, tiksliai apibrėžtas, elgesio taisykles. Teisinių santykių dalyviai jų pakeisti negali.

Dispozityvių normų taisyklės leidžia teisių subjektams jomis pasinaudoti ar nepasinaudoti.

Imperatyvių normų pavyzdžiais galėtų būti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 2 d. norma nustatanti, kad Seimas privalo svarstyti 50 000 piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateiktą Seimui įstatymo projektą, arba Konstitucijos 83 str. 2 d. norma nustatanti, kad asmuo, išrinktas Respublikos Prezidentu, turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose iki naujos Respublikos Prezidento rinkimų kampanijos pradžios. Dispozityvios normos pavyzdžiu galėtų būti Konstitucijos 61 str. 2 d. norma, numatanti, kad sesijos metu ne mažiau nei 1/5 Seimo narių gali pateikti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar ministrui (tačiau gali tokios interpeliacijos ir nepateikti, nes norma leidžia pasirinkti elgesio variantą).

Pagal normų paskirtį teisinio reguliavimo mechanizme konstitucinės teisės normos skirstomos į materialiąsias ir proceso normas.

Materialiosios teisės normos reguliuoja socialinius santykius, nustato šių santykių dalyvių teises ir pareigas, o proceso normas įtvirtina materialiose teisės normose nustatytų teisių įgyvendinimo ir gynybos tvarka, taip pat valstybės institucijų ar pareigūnų veikimo taikant teisės normas tvarka. Antai Konstitucijos 67 str. 2 p. nustatyta, kad Seimas leidžia įstatymus. Tai materialioji norma. Procesinėmis normomis reikėtų laikyti daugumą Seimo statuto normų. Antai įstatymų leidybos procedūra reglamentuojama Seimo statuto V dalyje „Įstatymų leidybos procedūra“. Šioje Seimo statuto dalyje nustatyta įstatymų ir kitų Seimo aktų registravimas, įstatymų ir kitų Seimo aktų projektų pateikimo Seimo posėdyje, įstatymo projekto svarstymo pagrindiniame komitete, įstatymo projekto svarstymas Seimo posėdyje tvarka ir t.t.

Pagal vaidmenį reguliuojant visuomeninius santykius yra reguliacinės (t.y. nustatančios visuomeninių santykių dalyvių teises ir pareigas) ir apsauginės (saugančios reguliacinės normos) teisės normos. Dauguma konstitucinės teisės normų yra reguliacinės.

Pagal teisės normose išdėstytų taisyklių pobūdį konstitucinės teisės normos gali būti įpareigojamosios, draudžiančios ar įgalinančios.

Įpareigojamosios normos teisinio santykio subjektams nustato pareigą atlikti tam tikrus veiksmus (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 str. 3 d. nustatyta: „Valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių“), draudžiančios draudžia atlikti tam tikrus veiksmus („Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“ – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 3 d., „Draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius“ (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 3 d.). Įgalinančios normos suteikia galimybę atlikti tam tikrus veiksmus („Piliētis gali laisvai kilnoti ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje, gali laisvai išvykti iš Lietuvos“ – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 32 str. 1 d.).

Taip pat turime pasakyti, kad teisinėje literatūroje konstitucinės teisės normos skirstomos ir pagal jose formuluojamų taisyklių pobūdį. Šiuo atveju tai, kas telpa į konstitucinių principų ir normų santykį, taptų skirstymu į bendrąsias ir konkrečias konstitucinės teisės normas. Pagal šį skirstymo kriterijų bendrosios normos tiesiogiai neformuluoja teisinių santykių dalyvių teisių ir pareigų, o formuluoja teisinius principus, tikslus, uždavinius. Konkrečiosios normos tiesiogiai numato teisinių santykių dalyvių teises ir pareigas. Pagal tokį skirstymą normų, skelbiančių konstitucinius principus, pavyzdžiai galėtų būti: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 2 d. norma „Valdžios galias riboja Konstitucija“ ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. norma „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. Apibrėžiančia norma galima laikyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. normą, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Numatanti tam tikrą tikslą norma būtų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d.: „Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“. Konkrečiųjų normų pavyzdžiu galėtų būti Konstitucijos 64 str. 2 d., kad neeilines Seimo sesijas šaukia Seimo pirmininkas ne mažiau kaip trečdalis visų Seimo narių siūlymu, o Konstitucijos numatytais atvejais – Respublikos Prezidentas.

Žinoma, pastarasis skirstymas praranda bet kokią prasmę, jei imame aiškiai skirti teisės principus nuo teisės normų. Tokiu atveju reikėtų kalbėti ne apie konstitucinės teisės normas, skelbiančias principus, bet apie pačius konstitucinės teisės principus. Taigi neturėtume pamiršti abiejų skirstymų reliatyvumo. Tiesiog į kiekvieną jų reikėtų žvelgti kaip į tam tikrą reiškinių skirstymo, laikantis tam tikrų kriterijų, bandymą. Manome, kad reikšmingus konstitucinių teisinių normų aspektus atskleistų ir H. L. A. Harto pasiūlytas teisės normų skirstymas į „pirmines taisykles“ ir „antrines taisykles“ ar M. Z. Ziembinskio propaguojamas teisės normų

skirstymas į „kompetencijos normas“ ir „elgesio normas“¹ ir t.t.

Minėti skirstymai – tik plačiausiai žinomi konstitucinių normų klasifikavimo bandymai. Teisinėje literatūroje galima rasti ir kitokių konstitucinės teisės normų skirstymų (pvz., skirstymas pagal funkcinę paskirtį ir pan.). Skirstymas yra prasmingas, jei atskleidžia nurodyto teisinio reiškimo esmines savybes, padeda geriau jį suprasti.

Aptarę tokius konstitucinės teisės sistemos elementus, kaip konstitucinės teisės normos ir konstituciniai principai (primename, kad pastarieji bus detalai nagrinėjami skyriuje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai“), turėtume aptarti konstitucinės teisės institutų vietą konstitucinėje teisėje.

Konstitucinės teisės institutas – tai konstitucinės teisės normų grupė, jungianti normas, reguliuojančias vienas kitą ar giminingus visuomeninius santykius. Konstitucinės teisės normos į teisės institutus jungiamos atsižvelgiant į jų reguliuojamus tam tikrus, tarpusavyje tiesiogiai susijusius, santykius. Taigi normos į institutus jungiamos pagal jų reguliavimo objektą. Tokį jungimą lemia ir objektyvios aplinkybės (t.y. normų reguliuojami santykiai), ir mokslininkų – tokio klasifikavimo autorių – požiūris.

Konstitucinėje teisėje galima skirti žmogaus teisių ir laisvių, pilietybės, valstybės vadovo, parlamento, vyriausybės, savivaldos, rinkimų teisės ir kitus institutus. Antai pilietybės institutas apima konstitucinės teisės normas, reglamentuojančias pilietybės įgijimą, išsaugojimą, pasibaigimą, vaikų pilietybę pasikeitus tėvų pilietybei ir kitus šios srities santykius.

Teisinėje literatūroje teisės institutai kartais skirstomi į paprastus ir sudėtingus (jie dar vadinami kompleksiniais ar generaliniais). Paprasti institutai nėra skirstomi į atskirus junginius. Sudėtingus institutus sudaro poinstitučiai (subinstitutai). Sudėtingo instituto pavyzdžiu konstitucinėje teisėje galėtume laikyti žmogaus teisių ir laisvių institutą, kurį sudaro pilietinių (asmeninių), politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių ir laisvių poinstitučiai. Šiuos poinstitučius galima suskirstyti į dar mažesnes grupes.

Reikia pažymėti, kad vienu valstybių konstitucinėje teisėje gali nebūti institutų, kuriuos rasime kitų šalių konstitucinėje teisėje. Antai respublikose nerasime monarchinei valdymo formai būdingų institutų ir priešingai.

¹ Žr.: Hart H. L. A. Teisės samprata / Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai, 1997. P. 161–187.; Ziembinski M. Z. Le contenu et la structure des normes concédant les compétences // Normative structures of the social world. Ed. Giuliano di Bernardo. Amsterdam, 1988.

1.7. Konstituciniai teisiniai santykiai

Konstituciniai teisiniai santykiai – tai konstitucinės teisės normų sureguliuoti visuomeniniai santykiai. Jų dalyviai turi tam tikras subjektyvias teises ir teises pareigas. Šie santykiai yra viena iš teisinių santykių rūšių.

Jei sektume P. Leonu, galėtume tvirtinti, kad teisiniu santykiu yra laikomas „gyvenimo santykis juridinės normos tetvarkomas“¹. Šiuolaikinėje teisinėje literatūroje „vyrauja dvejopa teisinių santykių samprata. Vieni teisininkai teigia, kad teisiniai santykiai yra teisės normomis sureguliuoti visuomeniniai santykiai, kiti tvirtina, kad teisiniai santykiai yra ypatingos rūšies visuomeniniai santykiai, t.y. visuomeninio santykio teisinė forma“². Kokiu aspektu bevertintume šį teisinį reiškinį, regime, kad teisinis santykis – tai tam tikrų subjektų teisinis ryšys.

Konstituciniai teisiniai santykiai, būdami viena iš teisės reguliuojamų santykių rūšių, turi bendrą visiems teisiniams santykiams požymių. Šie santykiai turi ir tam tikrų ypatumų.

Konstituciniams santykiams būdingi ir bendri visiems teisiniams santykiams požymiai: šie santykiai atsiranda teisės normų pagrindu, jie yra faktinio visuomeninio santykio teisinė išraiška; teisiniai santykiai yra šių santykių dalyvių teisės normų pagrindu atsiradę ryšiai; tai teisiniai ryšiai tarp konkrečių subjektų; tai sąmoningi, valios santykiai, pagaliau, teisinio santykio dalyvių subjektyvios teisės ir teisinės pareigos įgyvendinimas yra garantuotas valstybės prievarta.

Kuo konstituciniai teisiniai santykiai išsiskiria iš kitų teisinių santykių? Tuos skirtumus geriausiai galima pastebėti nagrinėjant šių santykių elementus: subjektus, turinį bei objektą, taip pat ir santykių sukūrimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindus.

Konstituciniai teisiniai santykiai atsiranda įgyvendinant konstitucinės teisės normas, nustatančias valstybės organizaciją, viešosios valdžios organizavimą ir įgyvendinimą, taip pat asmens ir valstybės santykių pagrindus.

Teisinių santykių subjektai yra šių santykių dalyviai. Jiems teisės normomis nustatomos subjektyvios teisės ir teisinės pareigos. Teisės teorijoje nurodoma, kad teisinių santykių subjektai yra asmenys, kurie pagal įstatymą yra veiksnūs ir teisnūs. Teisnumas – asmens gebėjimas turėti teises ir pareigas, o veiksnumas – galėjimas savo veiksmais įgyvendinti jam priklausančias teises ir pareigas. Veiksnūs asmenys ne tik įgyja teises ar susikuria pareigas, bet ir atsako už padarytus teisės pažeidimus.

¹ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, 1995. P. 144.

² Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, 2000. P. 210.

Teisinių santykių subjektai gali būti ir fiziniai, ir juridiniai asmenys. Fizinio asmens teisnumas daugeliu atveju atsiranda žmogui gimus, o veiksnio atsiradimo momentas siejamas su tam tikrų reikalavimų atitikimu (pvz.: civilinėje teisėje pilietis yra visa apimtimi veiksnus sulaukęs pilnametystės). Juridinių asmenų teisnumas ir veiksnumas sutampa. Juridinis asmuo tampa veiksnus nuo jo įstatų patvirtinimo ar tam tikrai valstybės institucijai priėmus nutarimą jį įsteigti. Tais atvejais, kai juridinio asmens įstatai turi būti įregistruoti, juridinio asmens teismo ir veiksnio atsiradimas siejamas su įstatų įregistravimu.

Konstitucinių teisinių santykių dalyviai yra labai įvairūs asmenys, kuriems konstitucinės teisės normos suteikia galimybę įgyvendinti konstitucines teises bei vykdyti konstitucines pareigas. Privatinėje teisėje civilinių santykių subjektai skirstomi į fizinius ir juridinius asmenis. Konstitucinių teisinių santykių dalyvius klasifikuoti yra žymiai sudėtingiau. Konstitucinių teisinių santykių dalyviai vieni nuo kitų skiriasi ne pagal vieną požymį.

Lietuvos konstitucinio teisinio reguliavimo pagrindu susiklosčiusių konstitucinių teisinių santykių subjektai yra:

1. Fiziniai asmenys. Tai Lietuvos Respublikos piliečiai, užsieniečiai (a) užsienio valstybių piliečiai, b) asmenys be pilietybės), taip pat asmenys su dviguba pilietybe. Jie turi tam tikras konstitucinės teisės normų nustatytas teises ir pareigas (įvairių subjektų kategorijų teisės ir pareigos nėra vienodos).

Subjektais gali būti ir tam tikros fizinių asmenų grupės (antai 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali reikalauti, kad būtų skelbiamas referendumas; 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą; priklausantys tautinėms bendrijoms piliečiai turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą, papročius ir pan.).

2. Socialinės bendrijos. Tai Tauta, kuriai priklauso suverenitetas, kuri aukščiausią suverenią galią vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus, taip pat administracinių teritorinių vienetų gyventojai – Lietuvos Respublikos piliečiai, dalyvaujantys renkant savivaldos institucijas.

3. Lietuvos valstybė (Lietuvos Respublika).

4. Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, teismai bei kitos valstybės valdžios institucijos.

5. Vietos savivaldos institucijos.

6. Visuomeninės organizacijos ir susivienijimai (politinės partijos ir politinės organizacijos, visuomeninės organizacijos, profesinės sąjungos, religinės bendrijos ir kt.).

7. Atstovaujamųjų institucijų deputatai (Seimo nariai, savivaldybių tarybų nariai).

Šie konstitucinių teisinių santykių subjektai yra būdingi ne tik Lietuvai, bet ir daugeliui valstybių. Tiesa, kai kuriose iš jų gali būti specifinių, tik tai valstybei būdingų, konstitucinių teisinių santykių subjektų (pvz.: federacinėje valstybėje – tai federacijos subjektai; šalyse, kurių konstitucijose įtvirtinta atskirų šalies dalių autonomija – autonominiai vienetai, ir t.t.).

Teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, kad teisinių santykių objektas – tai įvairios materialinės ir nematerialinės vertybės, dėl kurių kyla teisiniai santykiai. Konstitucinių teisinių santykių objektas – socialinės vertybės. Jos yra įtvirtintos Konstitucijoje ir kituose konstitucinės teisės šaltiniuose. Tai tokios vertybės, kaip prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės, Tautos ir valstybės suverenitetas, demokratija, politinis pliuralizmas ir daugiapartiškumas ir t.t.

Teisinių santykių turinį atskleidžia teisinių santykių dalyvių subjektinės teisės ir teisinės pareigos. Subjektinė teisė – tai galimybė atlikti tam tikrus veiksmus ar reikalauti, kad kiti juos atliktų ar neatliktų, o teisinė pareiga – tai teisinio santykio dalyvio privalomas elgesys, kuriuo užtikrinama kito teisinio santykio dalyvio subjektinė teisė. Teisiniuose santykiuose subjektinę teisę ir teisinę pareigą įgyvendina šių santykių subjektai.

Konstituciniuose teisiniuose santykiuose dalyvauja fiziniai asmenys, socialinės bendrijos, valstybė, valstybės valdžios institucijos, savivaldos institucijos, visuomeninės organizacijos ir t.t. Šiuose santykiuose įgyvendinamos įvairios konstitucinės teisės normų įtvirtintos šių subjektų teisės ir pareigos. Antai Seimas, įgyvendindamas savo kompetenciją, leidžia įstatymus, steigia įstatymo nustatytas valstybės institucijas, skiria ir atleidžia jų vadovus ir t.t. Antra vertus, jei 50 tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių, turinčių rinkimų teisę, pateikia Seimui įstatymo projektą pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 2 d., Seimui iškyla teisinė pareiga jį svarstyti.

Konstitucinės teisės normos, sureguliuodamos tam tikrus santykius, kurių subjektai turi subjektines teises ir teises pareigas, dar nesukuria konkretaus konstitucinio teisinio santykio. Norint šį santykį sukurti, pakeisti ar panaikinti, reikia teisinio (juridinio) fakto. Kitaip sakant, turi būti tam tikra jungiamoji grandis tarp konstitucinės teisės normos ir konstitucinio teisinio santykio.

Teisiniai (juridiniai) faktai – tai tam tikri konkretaus gyvenimo faktai (aplinkybės), su kurių buvimu teisės normos sieja konkrečių teisinių santykių sukūrimą, pasikeitimą ar pasibaigimą. Neretai konstitucinės teisės normos numato, jog sukurti, pakeisti ar panaikinti teisinį santykį galima tik remiantis keliais teisiniais faktais. Pvz.: teisiniams santykiams, kuriais įgyvendinama asmens teisė rinkti, atsirasti asmuo turi būti Lietu-

vos valstybės pilietis. Jis turi būti sulaukęs tam tikro amžiaus. Turi būti paskirti rinkimai į tam tikrą valstybės valdžios instituciją (pvz.: Seimą), sudarytos rinkimų apygardos, apylinkių rinkėjų sąrašai ir t.t.

Konstitucinius teisinius santykius galima įvairiai klasifikuoti.

Vienas iš galimų klasifikavimo kriterijų – konstitucinius teisinius santykius reguliuojančios normos. Antai remiantis materialiosios teisės normomis, atsiranda materialieji, o pagal proceso normas – procesiniai teisiniai santykiai. Jeigu klasifikuojant bus atsižvelgiama į normų privalomumą, tai iš dispozicinių normų kyla koordinaciniai, o iš imperatyviųjų normų – subordinaciniai teisiniai santykiai. Konstitucinėje teisėje dominuoja subordinaciniai teisiniai santykiai. Atsižvelgus į teisinių santykių reguliacines ar apsaugines normas, logiška šiuos santykius skirstyti į reguliacinius ir apsauginius. Jei pripažįstama konstitucinės teisės normas skirstyti į bendrąsias ir konkrečiąsias, tai konstitucinius teisinius santykius galima skirstyti į bendruosius ir konkrečiuosius (bendrieji santykiai atsiranda bendriausio pobūdžio teisės normų pagrindu. Konkrečiosios teisės normos pagrindu atsiranda konkretieji santykiai. Šių santykių subjektai, jų teisės ir pareigos yra tiksliai apibrėžtos. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 71 str. 1 d. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai grąžina Seimui pakartotinai svarstyti. Šios normos pagrindu atsiradusiuose santykiuose dalyvauja konkretūs subjektai, turintys labai konkrečias teises ir pareigas). Pagal teisių ir pareigų pasiskirstymą konstituciniai teisiniai santykiai gali būti paprastieji (vienas subjektas turi teisę, o kitas – pareigą) bei sudėtingieji (kai abu santykių subjektai turi ir teises, ir pareigas). Pagal teisių santykių subjektų pareigas galima skirti aktyviuosius (kurių dalyviai turi atlikti tam tikrus teigiamus veiksmus) ir pasyviuosius (kurių dalyviai privalo neatlikti tam tikrų veiksmų) teisinius santykius.

Apibūdinant konstitucinius teisinius santykius, paprastai pabrėžiama keletas specifinių jų bruožų. Pirmiausia pažymima, kad konstituciniai teisiniai santykiai atsiranda konstitucinės teisės normų, tarp kurių savo reikšme išsiskiria Lietuvos Respublikos Konstitucijos įtvirtintos normos, pagrindu.

Konstitucinių teisių santykių sritį apibrėžia konstitucinės teisės reguliavimo objektas. Tai valstybės organizacijos, viešosios valdžios (kaip minėta, iš esmės – valstybinės) organizavimo ir įgyvendinimo, asmens ir valstybės tarpusavio svarbiausi santykiai. Konstitucinių teisių santykių objektas – svarbiausios socialinės vertybės – asmens teisės ir laisvės, Tautos ir valstybės suverenitetas, demokratija, politinis pliuralizmas ir daugiapartiškumas ir kt.

Kartais akcentuojama konstitucinių teisinių santykių bruožą – „didelis jų politinis potencialas“¹. Teigiama, kad jie yra visuomenėje egzistuojančių politinių teisinių santykių kvintesencija. Neabejotina, kad daugelis konstitucinių teisinių santykių yra susiję su šalies politinės sistemos funkcionavimo pagrindais. Konstitucinių teisinių santykių turinys atskleidžia šių santykių subjekto teises ir pareigas (asmens teisinis statusas, valstybės valdžios ir savivaldos institucijų kompetencija lemia konkrečių konstitucinių teisinių santykių turinį). Konstituciniai teisiniai santykiai išsiskiria savo subjektais. Tai Lietuvos valstybė, Tauta, valstybės valdžios institucijos, vietos savivaldos institucijos, piliečiai ir kt.).

Konstitucinės teisinės normos neretai įgyvendinamos ne izoliuotai, bet kartu su konstitucinių reguliavimą detalizuojančiomis normomis. Antai įgyvendinant normas, reguliuojančias Seimo rinkimų tvarką, remdamasis Konstitucijos 55 str. 3 d., Seimas priima Seimo narių rinkimų tvarką nustatantį įstatymą. Vadovaujantis šiuo įstatymu, organizuojami rinkimai. Pažeidus rinkimų įstatymą, gali atsirasti baudžiamosios ar administracinės atsakomybės santykiai. Šioje sąsajoje visos grandys svarbios. Užtikrinant konstitucinių teisės normų įgyvendinimą, ypač svarbu teisinė apsauga, t.y. tam tikrų valstybės poveikio priemonių taikymas.

2 poskyris

LIETUVOS KONSTITUCINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

2.1. Teisės šaltinio sąvoka. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių klasifikavimas

2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos pataisos. Konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis

2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis

2.4. Konstituciniai įstatymai (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.)

2.5. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietos Lietuvos teisės sistemoje problema

2.6. Įstatymai. Seimo statutas

2.7. Poįstatyminiai aktai konstitucinėje teisėje

¹ *Lučinskas V.* Op. cit. P. 111.

2.8. Fakultatyviniai konstitucinės teisės šaltiniai: problemos ir diskusijos

2.1. Teisės šaltinio sąvoka. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių klasifikavimas

Teisės šaltiniu suprantama teisės forma, t.y. oficialiai pripažįstama teisės normų išraiškos ir įtvirtinimo forma¹. Taip teisės šaltinis apibūdinamas formalioju teisiniu aspektu. Tačiau teisės šaltinio samprata neapsiriboja tik tokiu apibūdinimu, ir yra dažnai suprantama kaip istorinės, socialinės, politinės aplinkybės, įtakojusios teisės normos atsiradimą. Šiuo atveju kalbama apie teisės šaltinį materialioju aspektu.

Labiausiai paplitęs teisės šaltinių (formalioju juridiniu aspektu) skirstymas pagal teisės normų išraišką ir įtvirtinimo būdą. Tai teisės norminis aktas, teisinis paprotys ir teismo precedentas.

Teisės šaltiniai, atsižvelgiant į tai, ar jie galioja dabar, ar galiojo praeityje, gali būti skirstomi į galiojančius ir istorinius teisės šaltinius.

Istoriniams Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniams reikėtų priskirti Lietuvos Statutus, Lietuvos konstitucijas, priimtas 1918–1938 m. laikotarpiu, ir kai kuriuos kitus to meto teisės aktus (šiuo metu negaliojančius).

Ypač svarbios Lietuvos Statutų nuostatos dėl valstybės organizacijos, asmens ir valdžios santykių. Jau Pirmajame 1529 m. Lietuvos Statute reguliuojami svarbūs valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo santykiai: Lietuvos Didžiojo kunigaikščio galios, teismų sistema, kai kurios esminės žmogaus teisių nuostatos. Kai kuriais atvejais istoriniams teisės šaltiniams galima būtų priskirti ir konstitucinės teisės doktriną, kai kurias J. Stroinovskio, M. Römerio ir kitų žymių teisininkų suformuluotas konstitucinės teisės idėjas. Žinoma, mus labiau domins Lietuvos galiojančios konstitucinės teisės šaltinių sistema, kurią ir nagrinėsime šiame poskyryje.

Dažniausiai teisės šaltinio sąvoka teisėje yra suprantama siaurąja prasme ir apima teisės normos formą. Tačiau ir šitaip traktuojant teisės šaltinius, jiems gali būti priskiriami ir teisės principai, doktrina.

Kai kurie autoriai teisės šaltinių klasifikaciją grindžia teisės struktūra ir jai priskiria doktrininių, norminių ir sociologinių *elementus* (*lygius*). Doktrininiu lygiu susiklosto tokie teisės šaltiniai, kaip doktrina ir teisės prin-

¹ Panašiai ši sąvoka interpretuojama ir Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman. 1998. P. 13. „By the word ‘source’ is meant the formal origin of a rule which confers legal force upon that rule”. (I)

cipai; norminiu lygmeniu – teisės normų aktai, o teisės realizavimo lygmeniu – teisės precedentas, teisminė praktika, norminė sutartis, paprotys¹. S. S. Aleksejevas skiria tris teisės šaltinių rūšis pagal tris pozityviosios teisės formas – vadinamosios „įstatymų leidėjo teisė“, „paprotinė teisė“, „teismų teisė“².

P. Leonas, aiškindamas pozityviosios teisės sampratą, išskyrė tokias teisės šaltinių reikšmes:

„a) Pirmiausia teisės šaltiniai yra vadinami teisės pažinimo šaltiniais, – visi tie dalykai, kuriuose randama duomenų arba pėdsakų tų arba kitų laikų, tos arba kitos visuomenės teisei pažinti, būtent: įstatymų tekstai, papročių užrašai, teismų bylos, metraščiai, literatūros kūriniai ir t.t.

b) „Teisės šaltiniai“ antrąją prasme reiškia veiksnius (faktorius), kurie gimdo teisę, gimdo subjektingąją teisės sąmonę, būtent: įvairius visuomenės interesus, dorovės idėjas ir tikybinius įsitikinimus – tai teisės šaltiniai materialiniu atžvilgiu.

c) Pagaliau „teisės šaltiniais“ vadiname nustatytas, priverčiamas juridines normas – tat teisės šaltiniai formaliu atžvilgiu“³.

Konstitucinės teisės normos yra išreiškiamos *įvairiomis teisinėmis formomis*. Teisinėje literatūroje, nagrinėjant įvairių šalių konstitucinę teisę, rašoma apie tokius konstitucinės teisės šaltinius, kaip konstitucija, konstituciniai įstatymai, organiniai įstatymai, įstatymai, kuriuose įtvirtintos konstitucinės teisės normos, konstitucijos kontrolės institucijų nutarimai ir sprendimai, vykdomosios valdžios institucijų aktai, teismo precedentai, konstituciniai papročiai, religinės normos ir t.t. Kiekvienai valstybei būdinga savita konstitucinės teisės šaltinių sistema.

Konstitucinės teisės šaltiniai gali būti klasifikuojami įvairiai: pagal teisinę galią, pagal konstitucinės teisės institutus, pvz.: pilietybės, žmogaus teisių ir laisvių ir kt. Labiausiai yra paplitusi konstitucinės teisės šaltinių klasifikacija pagal jų teisinę galią. Taip klasifikuojami teisės šaltiniai gali sudaryti hierarchinę sistemą.

Tačiau prieš imantis vienaip ar kitaip klasifikuoti konstitucinės teisės šaltinius, reikėtų prisiminti pačios konstitucinės teisės sampratą. Nuo jos ir priklausys šaltinių klasifikacija. Minėjome, kad mūsų konstitucinėje teisėje, suvokiamoje plačiąja prasme, galime išskirti Konstitucijos teisę arba konstitucinę teisę siaurąja prasme.

Konstitucinės teisės siaurąją prasme (arba Konstitucijos teisės) šaltiniais gali būti aukščiausios galios, steigiamojo pobūdžio teisės aktai. Tai

¹ Problemy obščei teorii prava i gosudarstva (pod. red. V. S. Nersesianca). Moskva: Norma, 1999. S. 266.

² Alekseev S. S. Pravo: azbuka-teorija-filosofija. Opyt kompleksnogo issledovaniya. Moskva: Statut. S. 77.

³ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius, 1995. P. 161–162.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, taip pat konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis – ir Konstitucijos pataisos. Su šia aukščiausios galios, vieninga reguliavimo sistema, kurią galima vadinti tiesiog Lietuvos Respublikos Konstitucija (pačioje Konstitucijoje įtvirtintas Konstitucijos vientisumo principas, į vieną visumą jungiantis tiek pagrindinį tekstą, tiek Konstitucijos sudedamąją dalį ar Konstitucijos pataisas) tiesiogiai yra susiję Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose, nagrinėjant konkrečių įstatymų ar teisės aktų atitikimą Konstitucijai, yra atskleidžiamas Konstitucijos principų ir normų turinys. Kitaip sakant, tarytum pratęsiamas, patikslinamas konstitucinis reguliavimas. Matyt neatsitiktinai, nagrinėjant užsienio šalių konstitucinės kontrolės institucijų aktų reikšmę, net šitaip apibendrinama: „Prancūzijos Konstitucinė Taryba savo sprendimais yra sukūrusi žmogaus teisių ir laisvių teisminę chartiją, pagrindines teises paversdama pozityviąja teise”¹. Kitaip sakant, pripažįstama konstitucinės kontrolės institucijų aktuose plėtojamos konstitucinės doktrinos kaip pozityvios teisės reikšmė.

Šios dvi nurodytos teisės šaltinių rūšys būdingos vien konstitucinei teisei siaurąja prasme. Tačiau konstitucinės teisės plačiąja prasme šaltiniai yra ne vien Konstitucija ar Konstitucinio Teismo nutarimai, bet taip pat ir konstituciniai įstatymai (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme), Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys, įstatymai, Seimo statutas, poįstatyminiai aktai, kiti teisės šaltiniai.

Žinoma, dėl kai kurių šaltinių rūšių galima diskutuoti. Antai poįstatyminiai aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis apskritai kelia tam tikrų abejonių. Kokius konstitucinės teisės reguliavimo objektą sudarančius santykius jie reguliuoja? Ar galima konstitucinės teisės šaltiniais laikyti savivaldos institucijų aktus? Į pastarąjį klausimą vieni autoriai atsako be išlygų teigiamai, kiti tvirtina, kad konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti tuos aktus, kuriuose yra normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, susijusius su valstybės deleguota kompetencija. Savivaldos institucijos nevykdo valstybės valdžios vietose (jos yra tik viešosios valdžios institucijos, bet nėra valstybės valdžios institucijos). Šių institucijų aktai nereguliuoja santykių, kurie tiesiogiai priskirtini konstitucinės teisės sričiai. Todėl konstitucinės teisės mokslo akiratyje yra tik teisės aktai, įtvirtinantys vietos ir centrinės valdžios santykius, savivaldos pagrindus, bet ne pačių savivaldos institucijų aktai, reguliuojantys jų kompetencijai priskirtus santykius.

¹ Favoreu L., Philip L. Les grandes décisions du Conseil constitutionnel. Paris, 1993. P. 367.

Nagrinėjant Lietuvos konstitucinės teisės normas įtvirtinančius teisės šaltinius, siūlome juos klasifikuoti pagal teisinę galią tokia tvarka:

1. Konstitucinės teisės siaurąja prasme šaltiniai:

a) Lietuvos Respublikos Konstitucija, konstituciniai įstatymai ir kon-

stituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis, taip pat Konstitucijos pataisos,

b) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai.

2. Kiti konstitucinės teisės šaltiniai:

a) Konstituciniai įstatymai, priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. (toliau juos vadinsime Konstituciniais įstatymais Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme, kad galėtume skirti nuo kitų rūšių konstitucinių įstatymų);

b) Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys;

c) Įstatymai, Seimo statutas;

d) Poįstatyminiai teisės aktai (Seimo nutarimai, Respublikos Prezidento dekretai, Vyriausybės nutarimai, ministerijų ir kitų valstybės institucijų teisės norminiai aktai).

Tai tik sąlygiškas konstitucinės teisės svarbiausių šaltinių skirstymas. Neturėtume pamiršti, kad šalia Seimo ratifikuotų tarptautinių sutarčių galėtų būti ir Europos žmogaus teisių teismo precedentai. Be to, negalima neatsakyti į klausimą: ar konstitucinės teisės šaltiniams galima priskirti ir fakultatyvinius konstitucinės teisės šaltinius?

Fakultatyviniais konstitucinės teisės šaltiniais laikytina teisminė praktika, teisės principai, papročiai, doktrina (fakultatyvinių konstitucinės teisės šaltinių grupė – ypatinga, jos vieta ir reikšmė teisės šaltinių sistemoje anaipol ne žemiausia; prireikus jie papildo kitų konstitucinės teisės šaltinių įtvirtintą teisinį reguliavimą).

2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos pataisos.

Konstituciniai įstatymai ir konstituciniai aktai – sudedamoji Konstitucijos dalis

Lietuvos konstitucinės teisės šaltinius reikia pradėti nagrinėti nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos vietą Lietuvos teisės sistemoje labai tiksliai apibrėžė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. gegužės 29 d. nutarime: „Konstitucija apibūdinama kaip pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje. Be to, Konstitucija įtvirtina pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudaro įstatymų leidybos pagrindą <...>, visi teisės aktai turi būti teisėti: įstatymai negali prieštarauti Konstitucijai, o poįstatyminiai teisės aktai – Konstitucijai ir įstatymams”.

Primename, kad ir Konstitucija, ir jos sudedamoji dalis, ir Konstitucijos pataisos sudaro vieningą, aukščiausio reguliavimo lygmens normų ir principų sistemą. Tik sąlygiškai iš vieningos Konstitucijos išskirsime

Konstitucijos pataisas bei konstitucinius aktus ir konstitucinius įstatymus – sudedamąją Konstitucijos dalį. Dar kartą primename, kad kur kas logiškiau visus šiuos klausimus išsyk aptarti antrame skyriuje „Konstitucija“ (taip išvengtume ir tam tikro pasikartojimo). Tačiau Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinus konstitucinius įstatymus, kurie yra priimami pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. ir kurie įrašomi į konstitucinių įstatymų sąrašą, būtina aptarti ir konstitucinių įstatymų teorijos, ir lietuviškojo reguliavimo specifikos požiūriu.

Konstitucinės teisės teorijoje konstituciniais įstatymais dažnai yra vadinami Konstitucijos papildymai ar pataisos, o esant nekodifikuotai konstitucijai (t.y. kai ją sudaro keletas aktų), – ir jos dalys. Konstitucinis įstatymas šiuo atveju yra Konstitucijos sudedamoji dalis, todėl ir suprantama kaip į ją integruota dalis. Paprastai konstitucinis įstatymas priimamas sudėtingesne procedūra nei kuris kitas įstatymas. Tik kai kuriose valstybėse, pvz.: Austrijoje, Nyderlanduose, Švedijoje konstituciniu įstatymu suprantamas ne papildantis ar keičiantis konstituciją įstatymas, bet savarankišką teisinę galią turintis įstatymas. Jis, nors ir papildė konstituciją, tačiau turi savarankišką teisinę galią.

Konstituciniai įstatymai Lietuvos konstitucinių šaltinių sistemoje gali būti klasifikuojami į atskiras rūšis. Svarbu išsiaiškinti, ar konstitucinis įstatymas suprantamas kaip konstitucijos pataisa, ar yra jos sudėtinė dalis, ar turi savarankišką prasmę kaip išskirtinės galios atitinkamus teisinius santykius reglamentuojantis teisės aktas. Kaip vertinti įstatymus, kuriais keičiama ar papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucija?

Konstitucijos pataisų inicijavimas, priėmimo tvarka ir įsigaliojimas skiriasi nuo kitų įstatymų. Jis yra išdėstytas Konstitucijos XIV skirsnyje, skirtame Konstitucijos keitimui (nagrinėjamas šio leidinio dalyje, skirtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijai). Konstitucinis Teismas 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime konstatavo, kad Konstitucijos pataisos „taip pat gali būti vadinamos konstituciniais įstatymais“. Vadovaujantis Konstitucinio Teismo išaiškinimu, tokiais konstituciniais įstatymais vadintini įstatymai, kuriais papildyta ir keista Lietuvos Respublikos Konstitucija (1996 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. pakeitimo įstatymas ir 1996 m. gruodžio 19 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 str. pakeitimo įstatymas).

Pabrėžtina, kad minėtame 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad prie konstitucinių įstatymų pirmiausia priskirti 150 str. nurodyti įstatymai. Konstitucijos 150 str. nurodoma, kad Konstitucijos sudedamoji dalis yra 1991 m. vasario 11 d. konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ bei 1992 m. birželio 8 d. konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“.

Visi šie aktai savo teisine galia prilygsta Konstitucijai. Juose nustatytos normos gali būti keičiamos tik Konstitucijos XIV skirsnyje nustatyta tvarka.

Pažymėtina, kad 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) rezultatus įforminęs 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ ir 1992 m. birželio 8 d. konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietinės Rytų sąjungas“, priimti dar iki Konstitucijos įsigaliojimo. Tačiau Konstitucijos 150 str. jie paskelbti kaip sudedamoji Konstitucijos dalis, ir Tauta 1992 m. spalio 25 d. referendumu pritardama Konstitucijai, pritarė ir jos sudedamajai daliai.

Konstitucijos 96 str. 3 d. suformuluota kitokia konstitucinių įstatymų samprata. Tai ne steigiamosios, o tik įstatyminės galios teisės aktai, savo galia neprilygstantys Konstitucijai. Jie nėra Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis ar Konstitucijos pataisos. Jų teisinę galią ir vietą teisės aktų sistemoje aptarsime vėliau.

2.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai kaip konstitucinės teisės šaltinis

Dėl **konstitucinės kontrolės institucijų aktų** kaip teisės šaltinių nuolat vyksta diskusija, kadangi konstitucinės kontrolės mechanizmas nevienodai veikia kontinentinėje ir bendrojoje teisinėse sistemose. Aiškinantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktų vietą teisės šaltinių hierarchijoje, svarbu žinoti jų teisinę galią ir ryšį su kitais teisės šaltiniais.

Konstitucinės kontrolės institucijų sprendimai paprastai koreguoja įstatymines nuostatas, pripažįstant jas negaliojančiomis tais atvejais, kai jos prieštarauja Konstitucijai. Neretai konstitucinė kontrolės institucija yra vadinama „negatyviuoju įstatymų leidėju“, nes dėl jos sprendimų kai kurie įstatymai ar jų dalys netenka savo galios.

Įvairių šalių konstitucinė doktrina nevienodai traktuoja šių institucijų aktus. JAV, kur anksčiausiai (1803 m.) susiklostė konstitucinės kontrolės doktrina, konstitucinės teisės studijos daugeliu atveju yra JAV Aukščiausiojo teismo sprendimų analizė. Šio teismo formuluojami precedentai yra svarbi teisės sistemos dalis. Europoje, visų pirma Austrijoje (1921 m.), konstitucinės kontrolės institucijos daug kur susiformavo kaip specialios kvaziteisminės institucijos, kurių pagrindinis tikslas užtikrinti konstitucijos nuostatų viršenybę. Jų teisės aktų vaidmuo teisės šaltinių sistemoje yra nevienodas.

Teisės nuostatų neatitikimas konstitucijai gali būti įvairiai vertinamas. JAV visa, kas prieštarauja Konstitucijai, yra neteisėta, nors tai gali būti teisinga ar būtina; Anglijos teisės doktrinoje tai, kas priešinga Konstitu-

cijai (Anglijos Konstitucija yra nekodifikuota – „nerašytinė“), yra neteisinga, nors tai gali būti ir teisėta¹.

Lietuvos Konstitucinio Teismo įgaliojimus reglamentuoja Konstitucija ir Konstitucinio Teismo įstatymas (1993 m.). Konstitucijos 105 str. nurodyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja ir priima sprendimą, ar neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai. Konstitucinis Teismas taip pat nagrinėja, ar neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams:

- 1) Respublikos Prezidento aktai;
- 2) Respublikos Vyriausybės aktai.

Konstitucinis Teismas teikia išvadas:

- 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus;
- 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas;
- 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai;
- 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, Konstitucijos 105 str. 3 d. nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas.

Konstitucinio Teismo įstatymas apibrėžia Konstitucinį Teismą kaip teisminę instituciją. Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepriklausomas teismas, kuris teisminę valdžią įgyvendina Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir šio įstatymo nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą, nustatyta tvarka spręsdamas, ar įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja Konstitucijai, taip pat ar Respublikos Prezidento bei Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo įstatymo nustatytais atvejais Konstitucinis Teismas teikia Seimui ir Respublikos Prezidentui išvadas.

¹ Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 27.

Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. nurodomos teisės akto pripažinimo prieštaraujančiu Konstitucijai pasekmės. Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tos pačios pasekmės atsiranda, kai Konstitucinis Teismas priima nutarimą, kad Respublikos Prezidento aktas ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja įstatymams. Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams. Visos valstybės institucijos bei jų pareigūnai privalo panaikinti savo priimtus poįstatyminius aktus ar jų nuostatas, kurie pagrįsti pripažintu nekonstituciniu teisės aktu. Neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo. Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstituciniu galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį.

Aptardami Konstitucinio teismo aktus kaip teisės šaltinius, turėtume prisiminti, kad jie yra nevienodos teisinės galios ir reikšmės. Konstitucinio Teismo aktai pagal formą gali būti skirstomi į nutarimus, sprendimus ir išvadas. Nutarimus ir išvadas galėtume traktuoti kaip baigiamuosius aktus, nes jie yra priimami išnagrinėjus konkrečią bylą. Sprendimai paprastai priimami atlikus tam tikrus procesinius veiksmus¹. Tačiau nutarimo ir išvados teisinė galia skiriasi, kadangi išvada turi rekomendacinį pobūdį – galutinį sprendimą visais atvejais priima Seimas.

Apibūdinant Konstitucinio Teismo baigiamųjų aktų teisinę galią, remiamasi šiais kriterijais: 1) įstatymas arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 107 str. 1 d.); 2) Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, pagal kuriuos Konstitucija priskiriama jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami (Konstitucijos 107 str. 2 d.); 3) Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams (Konstitucinio Teismo 72 str. 2 d.); 4) visos valstybės institucijos bei jų pareigūnai privalo panaikinti savo priimtus

¹ Plačiau apie tai žr.: *Lapinskas K. Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai* // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. Vilnius, 2000.

poįstatyminius aktus ar jų nuostatas, kurie pagrįsti pripažintu nekonstituciniu teisės aktu; 5) Neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo išgaliojimo; 6) Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme numatytais atvejais Konstitucinis Teismas gali sustabdyti Respublikos Prezidento, Seimo ir Vyriausybės aktų galiojimą (Konstitucijos 106 str. 4 d. ir Konstitucinio įstatymo 26 str.)¹.

Prie šių kriterijų reikia pridėti tai, kad tik Konstitucinis Teismas turi teisę atskleisti, aiškinti (t.y. detalizuoti ir konkretinti) Konstitucijos normas ir principus, kad Konstitucinio Teismo nutarimas – vientisas aktas, kurio dalių negalima mechaniškai išsklaidyti.

Tačiau neskubėkime daryti išvadų. Mūsų laukia keletas problemų, kurias reikia aptarti.

Pirma – dėl Konstitucinio Teismo nutarimo teisinės galios.

Atrodo, visų pirma atsižvelgdami į Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 dalies normą, kad Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams, galime daryti išvadą, kad Konstitucinio Teismo nutarimai savo galia yra lygiaverčiai įstatymui. Tačiau ar iš viso galima lyginti Konstitucinio Teismo nutarimą su įstatymu. Minėtos Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 2 d. normos paskirtis – įtvirtinti Konstitucinio Teismo sprendimų privalomumą (šiuos aktus, kaip ir įstatymus, visiems privalu vykdyti). Kad būtent šis aspektas įtvirtintas minėtoje Konstitucinio Teismo įstatymo normoje, kad įstatymo ir Konstitucinio Teismo nutarimo teisinės galios negalima mechaniškai lyginti patvirtina ta aplinkybė, kad laikydamiesi tokios lyginimo su įstatymu logikos, turėtume konstatuoti, kad Konstitucinio Teismo aktai savo teisine galia turi tam tikrą prioritetą įstatymų atžvilgiu, nes Konstitucinio Teismo nutarimu diskvalifikuojama įstatymo (ar kito teisės akto) norma. Šiuo atveju tokia norma besąlygiškai negali būti taikoma, tačiau norėtusi atkreipti dėmesį, kad Konstitucinio Teismo nutarimu įstatymo nuostata, pripažinta prieštaraujančia Konstitucijai, automatiškai neiškrenta iš įstatymo ir nėra panaikinama. Tokią nuostatą panaikinti gali Seimas. Tačiau kaip Konstitucinio Teismo sprendimo pasekmė tokia įstatymo nuostata negali būti taikoma ir tampa „plika“, niekieno neginama teise (*ius nudum*). Tokia situacija primena kviritinės ir prėtorinės teisės santykį romėnų civilinėje teisėje.

Pažymėtina dar viena aplinkybė: Lietuvos konstituciniai įstatymai,

¹ Žilys J. Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje // Jurisprudencija, 2000. T. 17(9). P. 75.

priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., yra tik įstatymų leidybos aktai, bet ne steigiamojo pobūdžio aktai. Manome, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas turi teisę tikrinti jų atitikimą Konstitucijai vadovaudamasis Konstitucijos 105 str. 1 d. nuostata, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja, ar neprieštaruja Konstitucijai įstatymai. Sąvoką „įstatymai“ reikia interpretuoti kaip aprėpiančią ir paprastuosius, ir konstitucinius įstatymus Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme. Laikydamiės tos pačios logikos, galime konstatuoti dar vieną Konstitucinio Teismo nutarimų prioriteto aspektą. Tai Konstitucinio Teismo nutarimo prioritetas lyginant jį su Konstituciniu įstatymu Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme.

Minėtos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad Konstitucinio Teismo nutarimas visų pirma yra susijęs su pačia Konstitucija. Tai aktas, kuriame atskleidžiamas Konstitucijos normų ir principų turinys, kuriuo pripažįstama, kad ginčijamos įstatymo ar kito teisės akto normos prieštarauja ar neprieštarauja Konstitucijai. Normos, pripažintos prieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos Konstitucijai, negali būti taikomos nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas. Konstitucinio Teismo nutarimas būtų: viena vertus, lyg konstitucinio reguliavimo pratęsimas, atskleidžiantis Konstitucijos normas ar principus; antra vertus, – aktas, kuriuo pripažįstama, kad ginčijamas įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja (ar neprieštarauja) Konstitucijai. Todėl kartojame: dėl tokio dvilypio Konstitucinio Teismo nutarimo pobūdžio negalima lyginti Konstitucinio Teismo nutarimo galios su įstatymų ar poįstatyminių aktų galia.

Antra problema – ar visi Konstitucinio Teismo nutarimai laikytini teisės šaltiniais. Lietuviškoje teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, kad Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo yra pripažįstama teisės aktą prieštaraujant Konstitucijai ar įstatymams, laikytinas teisės šaltiniu.

Tačiau dėl Konstitucinio Teismo nutarimo, kuriuo nebuvo paneigtas teisės normos konstitucingumas, bet atvirkščiai – patvirtintas, Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje nėra vieningos nuomonės. Kartais teigiama, kad jie neturi tos pačios teisės šaltinio galios. Manome, kad ir tie Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose nebuvo konstatuota teisės akto prieštaravimo Konstitucijai ar įstatymams, turėtų būti laikomi teisės šaltiniu, kadangi savo prigimtimi – priėmimo tvarka, teisine galia – nesiskiria nuo tų nutarimų, kuriuose pripažįstamas prieštaravimas Konstitucijai ir įstatymui. Tačiau nebejotina, kad tokių nutarimų teisinės pasekmės galiojančioms teisės normoms skirtingos. Priėmus tokią Konstitucinio Teismo nutarimą, jų taikymas nestabdomas.

Norėtusi atkreipti dėmesį, kad neretai tuo pačiu Konstitucinio Teismo nutarimu dalis įstatymo pripažįstama prieštaraujančia Konstitucijai, o kita dalis – ne. Taigi toks vidinis Konstitucinio Teismo akto išskaidy-

mas į skirtingas teisės šaltinių požiūriu dalis, sukeltų nemažai problemų. Konstitucinio Teismo išdėstyti argumentai ir motyvai dažnai susipina ir taikytini visoms ginčijamo teisės akto dalims.

Nagrinėjant Konstitucinio Teismo nutarimus kaip teisės šaltinius, reikėtų priminti šių aktų struktūrą. Ar teisės šaltiniu laikytina tik rezoliucinė nutarimo dalis, ar ir konstatuojamoji dalis, kur išdėstomi Konstitucinio Teismo argumentai ir motyvai. Šiuo klausimu yra įvairių nuomonių.

Dabar Lietuvos teisinėje doktrinoje šiuo klausimu diskusijos dar tik prasideda, ir nėra taip paprasta vienareikšmiai įvertinti Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamosios dalies, kurioje dėstomi Teismo motyvai ir argumentai, kaip teisės šaltinio reikšmę. Antai K. Lapinskas atsargiai teigia, kad Konstitucinio Teismo aktų konstatuojamoji dalis tiek, kiek joje yra aiškinamos Konstitucijos ir kitų teisės aktų normos, galėtų būti prilyginama teisės šaltiniams¹. V. Pavilionio nuomone, Konstitucinio Teismo motyvai gali būti reikšmingi teismams visų pirma kaip prejudiciniai faktai, kurių tikrumo nereikia nustatinėti nagrinėjant konkrečias bylas. Vertinant Konstitucinio Teismo nutarimus iš šių pozicijų, juose išsakyti motyvai gali įgyti savarankišką juridinę reikšmę². J. Žilys, analizavęs Konstitucinio Teismo aktus teisės šaltinių sistemoje, daro išvadą, kad Konstitucinio Teismo aktai, atspindėdami Konstitucijos vientisumo principą, yra neskaidomi, o jų dalys (nustatančioji, konstatuojamoji, rezoliucinė) sudaro vientisą visumą. Argumentai ir motyvai, kuriuos suformulavo ir kuriais rėmėsi Konstitucinis Teismas, yra svarbūs teisminio precedento požymiai³. Įvairiais aspektais žvelgiant į tą patį reiškinių, pripažįstamas ir Konstitucinio Teismo akto vientisumas, ir konstatuojamojoje dalyje išdėstytų Konstitucijos ar įstatymo aiškinimų teisinė reikšmė.

Pažymėtina, kad ir Konstitucinis Teismas yra patvirtinęs Konstitucinio Teismo nutarimo kaip vientiso akto sampratą (žr. Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo“). Nėbejotina, kad konstatuojamojoje dalyje išdėstyti motyvai ir argumentai dėl teisės normos, negali būti nesiejami su Konstitucinio Teismo sprendimu, ar tam tikra teisės akto nuostata atitinka Konstitucijos ir įstatymų

¹ *Lapinskas K.* Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai, konferencijos medžiaga. Vilnius, 2000. P. 53.

² *Pavilonis V.* Zasada lex retro non agit (niedziałania prawa wstecz) jako problem konstytucyjny w orzecznictwie sądów konstytucyjnych // Sądownictwo konstytucyjne. Studia i materiały. T. II. Zeszyt 1. Warszawa, 1996. S. 59.

³ *Žilys J.* Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje // Jurisprudencija, 2000. T. 17 (9). P. 77.

reikalavimus, ir šia prasme jie turėtų būti traktuojami kaip šio teisės šaltinio elementai.

Be to, ir nurodyti autoriai, ir Konstitucinis Teismas savo sprendimu akcentuoja nutarimą kaip vientisą, nedalomą visumą, t.y. neskiria rezoliucinės ir konstatuojamosios dalies kaip dviejų savarankiškų teisės šaltinių. Pažymėtina ir tai, kad jeigu suteiksime Konstitucinio Teismo išdėstytiems motyvams ir argumentams savarankišką teisės šaltinio reikšmę, susidursime ir su problema, kad kartais ta pati Konstitucijos nuostata įvairiuose Konstitucinio Teismo nutarimuose yra kiek kitaip interpretuojama¹, arba ir tame pačiame nutarime kartais išsakomi ne visada suderinti motyvai. Atrodo, susiduriama su nelengvai išsprendžiama problema.

Tačiau mus gelbsti Konstitucinio Teismo nutarimo kaip vientiso akto samprata. Juk pripažįstant konstitucinės teisės šaltiniais tik Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriuose konstatuojamas teisės akto prieštaravimas Konstitucijai, būtų iš esmės tokiu šaltiniu laikoma vien pati nutarimo rezoliucija. Tuo tarpu Konstitucinio Teismo nutarimas sudaro vieningą visumą, kurio konstatuojamoji dalis, ir joje išdėstoma Konstitucijos principų ir normų interpretacija teisės požiūriu ne mažiau svarbi. Neįmanoma lyginti Konstitucijos su ginčijamu aktu, neatskleidus Konstitucijos normų ir principų turinio. Jeigu taip, tai konstitucinės teisės šaltiniais turėtume laikyti visus Konstitucinio Teismo nutarimus (o ne vien tuos, kuriuose pripažįstama, kad ginčijamas įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai).

Šios aplinkybės leistų pritarti L. Garlickiui. Jis išnagrinėjo Vakarų Europos konstitucinės kontrolės institucijų veiklą ir daro drąsią išvadą: „Šiuolaikinėje praktikoje „negatyviojo įstatymų leidėjo“ įvaizdį keičia teismo, kuris veikia ne tik kaip tradicinis, „pozityvusis įstatymų leidėjas“, bet ir kaip „konstitucinis įstatymų leidėjas“, įvaizdis“².

2.4. Konstituciniai įstatymai (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.)

Dabar nagrinėsime Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintus konstitucinius įstatymus Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme.

Pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. nuostatas Lietuvos Respublikos konstituciniai įstatymai priimami už juos balsavus daugiau nei pusę visų

¹ Pvz.: Konstitucijos 29 str. formuluojamas lygiateisiškumo principas. Plačiau apie tai: *Birmontienė T.* Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose // *Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis*. Vilnius, 1998. P. 120–126.

² *Garlicki L.* Sądownictwo konstytucyjne w Europie zachodniej. Warszawa, PWN, 1987. S. 282.

Seimo narių, o keičiami – ne mažiau nei 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas. Konstitucija išskiria konstitucinius įstatymus iš kitų įstatymų pagal jų priėmimo ir keitimo procedūrą.

Toks konstitucinis konstitucinių įstatymų reglamentavimas leidžia daryti išvadą, kad šiais įstatymais nėra daromos Konstitucijos pataisos ir kad jie nėra sudėtinė Konstitucijos dalis. Be to, šie įstatymai priimami laikantis specialios priėmimo tvarkos: jie turi būti įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir priimti, jeigu už juos balsavo daugiau nei pusė visų Seimo narių, o keičiami – ne mažiau nei 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma.

Nagrinėdami konstitucinių įstatymų (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) vietą teisės šaltinių sistemoje, turime atkreipti dėmesį į tam tikrą painiavą, kurią sukelia Seimo statute skirtingų teisės aktų rūšių įvardijimas tuo pačiu „konstitucinių įstatymų“ vardu.

Seimo statute Konstituciniai įstatymai yra reglamentuojami dvidešimt šeštame skirsnyje, skirtame Konstitucijos keitimui ir konstitucinių įstatymų projektų svarstymui. Šio skirsnio 168 str. yra skirtas konstituciniams įstatymams. Jame nurodoma, kad konstituciniais įstatymais yra laikomi Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai, taip pat Konstitucijos pataisos; tiesiogiai Konstitucijoje įvardyti įstatymai ir kiti konstitucines normas konkretinantys įstatymai, nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo. Pagal šį statuto straipsnį Konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas. Taip pat į šį sąrašą gali būti įrašyti ir jau priimti įstatymai, jeigu Seimas padarys išvadą, kad jie tokie yra pagal savo turinį bei svarbą.

Taigi Statuto nuostatos suformuoja keturias Konstitucinių įstatymų rūšis:

- 1) Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai – Konstitucijos 150 str. nurodoma, kad Konstitucijos sudedamąja dalimi yra 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“; 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesiungimo į postsovietines Rytų sąjungas“;
- 2) Konstitucijos pataisos, reglamentuojamos Konstitucijos XIV skirsnyje;
- 3) Konstitucijoje įvardyti įstatymai ir nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo;
- 4) konstitucines normas sukonkretinantys įstatymai, nurodyti įstatyme dėl konstitucinių įstatymų sąrašo.

Vadinasi, tuo pačiu „konstitucinio įstatymo“ pavadinimu įvardijami skirtingos galios aktai: 1) Konstitucijai savo galia prilygstančios Konstitucijos pataisos bei Konstitucijos 150 str. nurodyti įstatymai – sudedamoji

Konstitucijos dalis ir 2) konstituciniai įstatymai, įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir savo galia neprilygstantys Konstitucijai, bet pralenkiantys paprastesnius įstatymus (t.y. konstituciniai įstatymai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme).

Manytume, kad ne Seimo statuto normos, bet pati Lietuvos Respublikos Konstitucija turi būti laikoma svarbiausiu šaltiniu aiškinant konstitucinių įstatymų (pagal Konstitucijos 69 str. 3 d.) vietą ir galią teisės šaltinių sistemoje. Konstitucijoje įtvirtinta šių įstatymų samprata atskleista Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarime: „Konstituciniai įstatymai nuo kitų įstatymų skiriasi priėmimo ir keitimo tvarka. Ypatingą konstitucinių įstatymų vietą teisės aktų sistemoje lemia pati Konstitucija. Konstituciniai įstatymai negali būti keičiami ar panaikinami įstatymais. Taip užtikrinama, kad konstituciniais įstatymais sureguliuoti visuomeniniai santykiai įstatymais nebus reguliuojami kitaip, kad bus garantuojamas didesnis konstituciniais įstatymais reguliuojamų visuomeninių santykių stabilumas. Kartu pažymėtina, kad konstituciniai įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai, o įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai ir konstituciniams įstatymams. Ar konstitucinis įstatymas neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymas – konstituciniam įstatymui, pagal Konstituciją sprendžia Konstitucinis Teismas”.

Nagrinėjant Konstitucijos 69 str. 3 d., galima teigti, kad pirmiausia Seimas 3/5 Seimo narių balsų dauguma turi nustatyti konstitucinių įstatymų sąrašą. „Vadinasi, tik šia tvarka patvirtinus konstitucinių įstatymų sąrašą, jame įrašyti įstatymai gali būti traktuojami kaip konstituciniai įstatymai, tik šioms įstatymams turi būti taikoma Konstitucijoje nustatyta jų priėmimo ir keitimo kvalifikuota balsų dauguma taisyklė” (Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 8 d. nutarimas). Kurie įstatymai bus įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., sprendžia įstatymų leidėjas kvalifikuota balsų dauguma. Konstitucijoje nėra nurodyta jokių santykių sričių, kurios turėtų būti sureguliuotos konstituciniu įstatymu Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme. Pažymėtina, kad konstitucinių įstatymų (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) priėmimo, pateikimo ir svarstymo bei priėmimo procedūra skiriasi ir nuo Konstitucijos pataisų, ir nuo paprastųjų įstatymų.

Jau esame minėję, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisos, taip pat Konstitucijos 150 str. nurodyti konstituciniai aktai ir konstituciniai įstatymai, kurie yra sudedamoji Konstitucijos dalis, išskirtini į atskirą konstitucinės teisės šaltinių rūšį ir pagal savo teisinę galią turėtų prilygti Konstitucijai. Konstituciniai įstatymai, priimti pagal Konstitucijos 69 str. 3 d., sudarytų kitą įstatymų, savo galia neprilygstančių Lietuvos Respublikos Konstitucijai, grupę, tačiau aukštesnės galios nei paprasti įstatymai (konstitucinius įstatymus galima keisti tik konstituciniais įstatymais, lai-

kantis Konstitucijos 69 str. 3 d. nustatytos tvarkos, bet ne paprastuoju įstatymu).

Nagrinėdami konstitucinių įstatymų Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme vietą ir reikšmę teisės sistemoje, negalime nepastebėti ir tam tikrų Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrėjo pozicijos pokyčių. Pagal Konstitucijos 69 str. 3 d. norint įstatymą priimti kaip konstitucinį, reikia jį įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą. Ką įrašyti į šį sąrašą, sprendžia įstatymų leidėjas. Tokia situacija buvo iki 1996 m. birželio 20 d. įstatymo, kol nebuvo pakeistas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. Šio straipsnio 2 dalyje buvo nurodoma, kad savivaldybėms, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams ir įrenginiams statyti bei eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustato konstitucinis įstatymas. Taigi Konstitucijos 42 str. 2 d. nurodytus santykius įstatymų leidėjas buvo įpareigotas sureguliuoti būtent konstituciniu įstatymu (t.y. šiuo atveju jis neturi pasirinkimo teisės). Todėl įsigaliojus Konstitucijos 47 str. 2 d. naujai redakcijai, konstituciniais įstatymais (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) yra:

- 1) konstituciniai įstatymai, kurie yra tiesiogiai nurodyti Konstitucijoje ir yra priimti Konstitucijos 69 str. 3 d. nustatyta tvarka;
- 2) konstituciniai įstatymai, įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir priimti Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka.

Pastaba. Vadovaujantis konstitucinės teisės teorija, šalia konstitucinių įstatymų yra organiniai įstatymai. Jie interpretuojami kaip tiesiogiai Konstitucijos įvardijami įstatymai. Jie priimami ir keičiami kitokia nei konstituciniai ar paprastieji įstatymai. Organiniai įstatymai teisės šaltinių hierarchijoje paprastai esti tarp konstitucinių ir paprastųjų įstatymų. Organiniai įstatymai kaip atskira įstatymų rūšis susiformavo Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucijos įtakoje. Šiuo metu tokia įstatymų rūšis egzistuoja Ispanijoje, Portugalijoje, Rumunijoje ir kt. valstybėse. Paprastai tokių įstatymų būtinybė yra grindžiama nuostata, kad ypač svarbūs įstatymai turėtų būti priimami ir keičiami sudėtingesne tvarka ir kad konstitucijos tekste sunku pakankamai išsamiai reglamentuoti net ir svarbiausius konstitucinės teisės institutus. Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių doktrinoje tokių įstatymų nėra išskirta. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija organinių įstatymų nenumato. Mūsų nagrinėti konstituciniai įstatymai (Konstitucijos 69 str. 3 d. prasme) turi tam tikro panašumo į organinius įstatymus.

2.5. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietos Lietuvos teisės sistemoje problema

Lietuvos konstitucinių teisės šaltinių doktrinoje klasifikuojant šaltinius pagal jų teisinę galią, po konstitucinių įstatymų reikėtų išskirti Lietuvos Respublikos ratifikuotas **tarptautines sutartis**. Tarptautinių sutarčių vieta Lietuvos konstitucinių teisės šaltinių sistemoje yra nevienareikšmiai interpretuojama. Nagrinėjant šią problemą, yra svarių Lietuvos Konstitucijos nuostatų (jos 7 ir 138 str.), Lietuvos Konstitucinio Teismo pozicija ir Tarptautinių sutarčių įstatymas (1999 m.).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. nuostatomis, tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Pagal Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas Lietuvos tarptautinė sutartis – tai tarptautinės teisės principų ir normų reglamentuotas susitarimas, kurį raštu sudaro Lietuva su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis; sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių sudarymo iniciatyvos teisę turi Lietuvos Respublikos Prezidentas, Ministras Pirmininkas, užsienio reikalų ministras, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar jos nustatyta tvarka – Lietuvos Respublikos ministerijos ir Vyriausybės įstaigos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. ir Tarptautinių sutarčių įstatymo 7 str. įvardijama, kokios sutartys turi būti ratifikuojamos. Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartis įstatymu ratifikuoja Lietuvos Respublikos Seimas.

Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartis ratifikuoti Lietuvos Respublikos Seimui teikia Lietuvos Respublikos Prezidentas savo iniciatyva ar pasiūlius Vyriausybei. Tarptautinių sutarčių ratifikavimo ir denonsavimo tvarką reglamentuoja Seimo statuto aštuntasis skirsnis, jo 181 str. Jame nurodoma, kad įstatymas dėl tarptautinės sutarties ratifikavimo priimamas posėdyje dalyvavusių Seimo narių balsų dauguma, tačiau ne mažesne kaip 2/5 visų Seimo narių balsų. Įstatymas dėl sutarties denonsavimo laikomas priimtu, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių.

Valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių. Įsigaliojusios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartis Lietuvoje privaloma vykdyti.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo (1999 m.) 11 str. nuostatomis, jeigu įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas nei Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo

metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos. Dėl šios įstatymo nuostatos galima būtų diskutuoti.

Abejonių kelia ir Lietuvos Respublikos Tarptautinių sutarčių įstatymo 7 str. nuostata, kad turi būti ratifikuojamos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, nustatančios kitokias teisės normas negu galiojantys Lietuvos Respublikos įstatymai. Šiuo atveju įstatymus ir tarptautines teisės normas reikėtų derinti, o ne „administraciniu“ būdu spręsti teisės normų konkurenciją, keliančią abejonių dėl atitikimo Konstitucijos nuostatoms.

Lietuva šiuo metu yra prisijungusi prie daugelio Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentų. Konstitucinės teisės doktrinai ypač *didelę įtaką daro JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*, tokios Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys – Europos žmogaus teisių konvencija (1950 m.), Europos konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987 m.), Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (1995 m.), Vaiko teisių konvencija (1989 m.), Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (1979 m.), Pataisyta Europos socialinė chartija (1996 m.) – ją Lietuvos Seimas ratifikavo 2001 m..

Nors Lietuva yra ratifikavusi (ar kitu būdu prisijungusi) prie daugelio tarptautinių sutarčių, tačiau konstitucinei teisei didžiausią įtaką daro Europos žmogaus teisių konvencija (ir ją papildantys protokolai).

Šiuo metu daugiausia tiesiogiai taikoma Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatų. Konvenciją Lietuva ratifikavo 1995 m. (Lietuva tapo Europos Tarybos nare 1993 m.). Šios Konvencijos nuostatos yra dažnai interpretuojamos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje¹. Konstitucinis Teismas remiasi ne tik Konvencijos straipsnio tekstu, bet ir atsižvelgia į Europos žmogaus teisių teismo praktiką.

Tarptautinių sutarčių ir nacionalinės teisės santykis įvairiose valstybėse skirtingas. Kai kuriose valstybėse tarptautinė sutartis neveikia tiesiogiai nacionalinėje teisėje, ir jai tiesiogiai taikyti yra būtina priimti specialų įstatymą (pvz.: Didžioji Britanija). Tačiau ir šios šalies, Europos Sąjungos narės, konstitucinės teisės doktrina Europos Sąjungos teisės aktus prilygina nacionaliniams įstatymams². Daugelyje kontinentinės Europos valstybių, taip pat ir Lietuvoje, ratifikuotos tarptautinės sutartys įeina į nacionalinės teisės sistemą ir gali būti tiesiogiai taikomos. Kai ku-

¹ Jarašiūnas E. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Konstitucinio Teismo praktikoje // Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos Žmogaus teisių konvencija. Vilnius, 1998. P. 119–137.

² Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 14.

riose valstybėse Europos žmogaus teisių konvencijai yra pripažįstamas konstitucinio įstatymo statusas (Austrija).

Tarptautinės sutarties ir nacionalinės teisės santykis paprastai yra aptariamas valstybių Konstitucijose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. nurodoma, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Konstitucija nedetalizuoja, koks ratifikuotos tarptautinės sutarties santykis su kitais Lietuvos teisės sistemos elementais, t.y. ir su įstatymais. Tačiau Konstitucijos 7 str. įtvirtintas griežtas principas, kad negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai. Taigi galima diskutuoti dėl tarptautinės sutarties ir įstatymo santykio, tačiau turi būti atmesta galimybė tarptautinės sutarties prieštaravimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Tarptautinės ir nacionalinės teisės santykis (dualistinės ir monistinės teorijų interpretavimas) yra tradicinė tarptautinės teisės doktrinos problema¹. Tarptautinė teisė gali turėti viršenybę prieš nacionalinę teisę (monistinė teorija); tarptautinė teisė yra aukštesnė už valstybės vidaus teisę tarptautiniuose santykiuose, tačiau nacionalinė teisė yra aukštesnė už tarptautinę teisę valstybės vidaus teisiniuose santykiuose (dualistinė teorija).

Nors Lietuvos teisėje neįtvirtintas bendras tarptautinių sutarčių viršenybės prieš nacionalinius įstatymus principas, tačiau kai kurie įstatymai tiesiogiai nurodo tarptautinės sutarties viršenybės principą, pvz.: *naujojo Civilinio kodekso* 1.13 str. „Tarptautinės sutartys“ pirmoje dalyje sakoma: jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta kitaip nei numato šis kodeksas ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių normos. Šio straipsnio antroje dalyje numatyta, kad Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys civiliniams santykiams taikomos tiesiogiai, išskyrus atvejus, kai tarptautinė sutartis numato, kad jos taikymui būtinas Lietuvos Respublikos vidaus teisės aktas.

Taigi Lietuvos teisės doktrina tarptautinių sutarčių požiūriu kinta. Atskirai reikėtų aptarti Konstitucinio Teismo nuomonę, išsakytą 1995 m. sausio 24 d. Išvadoje dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 str. ir jos ketvirto protokolo 2 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, kadangi Teismas suformulavo principą, kad Konvencijos taikymas Lietuvos Respublikos vidaus teisėje tolygus įstatymams.

¹ Apie tai plačiau: *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Vilnius, 1998. P. 44–64; *Jočienė D.* Europos Žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000. P. 27–31.

1995 m. sausio 24 d. Konstitucinio Teismo išvada buvo plačiai komentuota Lietuvos teisininkų ir politologų. Ypač kritikuotas Konstitucinio Teismo suformuluotas diferencijuotas požiūris į Konvencijos taikymo galimybes civilinėje ir baudžiamojoje teisėje. Nemaža diskusijų kelia išvadoje Konstitucinio Teismo suformuluota nuostata dėl Konvencijos vietos Lietuvos teisės šaltinių sistemoje. Konstitucinis Teismas, nustatydamas Konvencijos tolygumą įstatymams, formulavo šią nuostatą neinterpretuodamas plačiau Konstitucijos 138 str. (tik pacitavo, primindamas ratifikuotas tarptautines sutartis esant Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi, giliau šios nuostatos neanalizuodamas), toliau rėmėsi 1991 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo 12 str. – konvencijos ... „nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį, kadangi 1991 m. gegužės 21 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 12 str. nustatyta, jog „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys turi Lietuvos Respublikos teritorijoje įstatymo galią“. Norėję atkreipti dėmesį, kad šis įstatymas buvo priimtas dar iki 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo ir Konstitucinio Teismo galėjo būti vertinamas dėl atitikimo Konstitucijai. Nors Konstitucinio Teismo išvados, kaip Konstitucinio Teismo akto, skirtingai nuo nutarimo, teisinės pasekmės skirtingos, tačiau joje išsakyta nuomonė yra labai svarbi.

Kadangi Konvencijos tolygumas įstatymams buvo Konstitucinio Teismo vertinamas pasiremiant įstatymo, o ne pačios Konstitucijos nuostatomis, ateityje galime tikėtis ir kitokios Konstitucinio Teismo interpretacijos ne atskiro įstatymo, o Konstitucijos 138 str. požiūriu (ypač jei kiltų abejonių dėl naujojo 1999 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatų atitikimo Konstitucijos 138 str.). Konstitucinis Teismas turėtų vertinti teisės aktų (tarp jų ir tarptautinių sutarčių) nuostatų atitikimą Konstitucijai visų pirma pačios Konstitucijos požiūriu.

Šiuo metu galioja Tarptautinių sutarčių įstatymas, priimtas 1999 m. Jis kiek kitaip, nors gal nepakankamai aiškiai ir korektiškai, apibrėžiantis ratifikuotų sutarčių santykį su įstatymais, numato, kad konkurencijos (prieštaravimo) atveju, pirmumas teikiamas ratifikuotoms tarptautinėms sutartims (Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 str. 2 d. numatyta: jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas, negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos). Šiame įstatyme buvo galima tiesiogiai suformuluoti tokių sutarčių pirmumo paprastiesiems (ne konstituciniams) įstatymams principą. Tai ir atitinka šių dienų tikrovę, ypač Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu.

Profesorius P. Kūris, Europos žmogaus teisių teismo teisėjas, neabejoja Konvencijos viršenybe įstatymų atžvilgiu – „Ratifikuota Konvencija ir jos protokolai ne tik tapo sudėtine Lietuvos teisės sistemos dalimi, bet ir tiesioginio taikymo aktu, savo teisine galia prioritetą teikiančiu Konstitucijai, tačiau viršijančiu kitus įstatymus“¹.

Kai kurie autoriai siūlo Europos žmogaus teisių konvencijai Lietuvos teisėje suteikti konstitucinio įstatymo statusą². Tokiai iš pirmo žvilgsnio ganėtinais patraukliai nuostatai nesinorėtų pritarti dėl kelių aplinkybių. Konvenciją ratifikavus Seime, ji tapo teisinės sistemos sudedamąja dalimi, o 1999 m. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 12 str. kolizijos su įstatymais atveju, kaip ratifikuota sutartis, turėtų turėti aukštesnę nei įstatymas galią. Taigi toks Konvencijos statusas, interpretuojant 1999 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas, turėtų būti pakankamas ir vargu ar tikslinga ją priskirti konstitucinių įstatymų grupei vien tik norint dar kartą paryškinti jos pirmumą paprastųjų įstatymų atžvilgiu.

Tarptautinė sutartis turi savų ypatumų, valstybė vien savo iniciatyva negali jos keisti ar kitaip įtakoti, ji savo prigimtimi nėra tapati Seime priimtam įstatymui ne tik dėl savo statuso, bet ir dėl tos aplinkybės, kad ją taiko ir interpretuoja Europos žmogaus teisių teismas, jo statusas taip pat yra nustatytas šioje Konvencijoje, taigi tokiu atveju nacionalinis įstatymas, koku lyg ir taptų Konvencija, būtų įtakojamas tarptautinės teisminės institucijos, o ir ji lyg ir taptų tam tikra prasme inkorporuota į teisminių institucijų sistemą, kas neatsispindi nei Konstitucijoje, nei pagal savo prigimtį gali būti interpretuojama kaip Lietuvos teisminės sistemos dalis.

Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių konvencijos galiojimo Lietuvos teisės sistemoje praktika liudija, kad Konvencijos nuostatos faktiškai turi viršenybę Lietuvos įstatymų atžvilgiu. Konstitucinio Teismo motyvuose, analizuojant įstatymų atitikimą Konstitucijos nuostatoms, Konvencijos nuostatos ir jų interpretavimas Europos Žmogaus teisių teisme (precedentai) turi didelę reikšmę ir yra traktuojami kaip tam tikras standartas, kurį turėtų atitikti Lietuvos įstatymai. Prisijungdama prie Europos Žmogaus teisių konvencijos, Lietuva faktiškai pripažino ir konvencijos nuostatų viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu, nes konvencijos nuostatų nevykdymo negalima grįsti nacionalinių įstatymų ypatumais.

¹ Kūris P. Europos žmogaus teisių teismas // Lietuvos narystė Europos Taryboje. Vilnius, 1999. P. 78.

² Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, 2000. P. 230.

Europos žmogaus teisių konvencijos negalima tinkamai interpretuoti ir taikyti nesiremiant Europos žmogaus teisių teismo (ir Europos žmogaus teisių komisijos) sprendimuose suformuluotais precedentsais. Europos žmogaus teisių konvencija įsilieja į mūsų teisės sistemą ne vien pozityviosios teisės požiūriu. Ji taip pat keičia ir mūsų teisės šaltinių doktriną atsinešdama ir precedentą. Konvencijos supratimas ir jos taikymas neįsivaizduojami be Europos žmogaus teisių teismo sprendimų. Europos žmogaus teisių konvenciją ir jos jurisprudenciją kaip netradicinę teisės šaltinį, svarbų Lietuvos teisės doktrinai, nagrinėja ir Lietuvos teisininkai¹. Europos žmogaus teisių teismo sprendimai yra viešai skelbiami, sistemini ir publikuojami (skelbiami ir internete adresu: <http://www.dhcour.coe.fr/>). Deja, Europos žmogaus teisių teismo sprendimai nėra verčiami į lietuvių kalbą² ir neskelbiami Lietuvos teisės duomenų sistemose. Tačiau ir kitų Europos valstybių, Europos Tarybos narių, ši problema (privalomas Teismo sprendimų vertimas į nacionalinę kalbą ir kt.) nėra tinkamai išspręsta. Lietuvos teisininkams, kaip ir kitų valstybių teisininkams, teks naudotis dviem oficialiomis kalbomis (anglų ir prancūzų) publikuojamais Europos žmogaus teisių teismo sprendimų tekstais, kuriuose formuluojami precedentsai.

2.6. Įstatymai. Seimo statutas

Įstatymai Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje užima svarbią vietą. Jie sudaro didžiąją konstitucinės teisės šaltinių dalį. Įstatymo inicijavimo, priėmimo ir įsigaliojimo tvarką reglamentuoja Konstitucijos ir Seimo statuto nuostatos, taip pat ir įstatymas dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo 1993 m. tvarkos. Įstatymo formos ir struktūros reikalavimus reglamentuoja Įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas (1995 m.).

Konstitucinės teisės doktrina, kaip ir bendroji teisės doktrina, skirsto įstatymus pagal jų teisinę galią – Konstitucija (taip pat jos pataisos ar aktai, esantys sudėtine Konstitucijos dalimi), konstituciniai ar organiškieji įstatymai (kurie nėra sudėtinė konstitucijos dalis) ir paprastieji įstatymai. Pagal jų galiojimą įstatymai gali būti pastovūs ir laikini. Pagal

¹ *Bielūnas E.* Europos žmogaus teisių konvencijos interpretavimas ir Lietuvos teisės tradicijos // *Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos žmogaus teisių konvencija*. Vilnius, 1998. P. 42–65; *Birmontienė T.* Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė*. Vilnius, 1998. P. 129–138; *Birmontienė T.* Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija*. T. 15(7). P. 66–72.

² 2000 m. Europos Tarybos informacijos centras išleido pirmąjį Europos žmogaus teisių teismo sprendimų rinkinį lietuviškai. Žr. Europos žmogaus teisių teismo sprendimai. 1 d. Vilnius, 2000.

reguliavimo pobūdį juos bandoma skirti į įprastus įstatymus, įstatymus–principus, įstatymus–programas ir kt. Kai kuriose valstybėse yra ir ypatingieji įstatymai. Pagal galiojimą tam tikroje teritorijoje federalinėse valstybėse gali būti federaliniai ir federacijos subjektų įstatymai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyti pagrindiniai įstatymų leidybos principai ir reikalavimai įstatymams. Konstitucijos 7 str. nurodoma, kad galioja tik paskelbti įstatymai.

Nagrinėdamas įstatymų vietą Lietuvos teisės sistemoje, Konstitucinis Teismas 1995 m. spalio 26 d. nutarime konstatavo: „Konstitucijos 67 straipsnio 1 ir 2 punktuose yra įtvirtinta, kad įstatymus leidžia Seimas. Šalies teisės šaltinių sistemoje įstatymas yra pirminis teisės aktas, turintis aukščiausiąją teisinę galią. Ši galia grindžiama tuo, kad tautos įgalioto įstatymų leidėjo – Seimo priimtame įstatyme išreiškiama tautos valia svarbiausiais visuomenės gyvenimo klausimais“. Įstatymų normos nustato bendro pobūdžio taisykles, o poįstatyminiais teisės aktais jas galima detalizuoti, reglamentuoti jų įgyvendinimo tvarką. Tame pačiame nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl visa, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.

Konstitucijos 68 str. numatyta, kad įstatymų leidybos iniciatyvos teisė priklauso Seimo nariams, Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę taip pat turi ir Lietuvos Respublikos piliečiai. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti (1998 m. buvo priimtas Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas).

Konstitucijos 69 str. nurodoma, kad įstatymai Seime priimami laikantis įstatymo nustatytos procedūros. Jie laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje. Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimanos ir referendumu. Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, jeigu pačiais įstatymais nenustatoma vėlesnė įsigaliojimo diena. Kitus Seimo priimtus aktus ir Seimo statutą pasirašo Seimo Pirmininkas. Šie aktai įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo, jeigu pačiais aktais nenustatoma kita įsigaliojimo tvarka.

Konstitucijos 71 str. nurodoma, kad Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po įteikimo arba pasirašo ir oficialiai paskelbia, arba motyvuotai grąžina Seimui pakartotinai svarstyti. Jeigu nurodytu laiku Seimo priimto įstatymo Respublikos Prezidentas negrąžina ir nepasirašo, toks įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas. Referendumu priimtą

įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. Jeigu nurodytu laiku tokio įstatymo Respublikos Prezidentas nepasirašo ir nepaskelbia, įstatymas įsigalioja po to, kai jį pasirašo ir oficialiai paskelbia Seimo Pirmininkas.

Įstatymai pagal jų priėmimo tvarką gali būti skirstomi į įstatymus, priimtus Seime, ir įstatymus, priimtus referendumu. Ir Seimo, ir referendumu priimti įstatymai turi tą pačią teisinę galią, nors jų inicijavimo ir priėmimo bei įsigaliojimo tvarka skiriasi. Seimo įstatymo leidybos procedūros yra detalios aptartos vadovėlio skyriuje „Lietuvos Respublikos Seimas“.

Referendumo įstatymas buvo priimtas 1989 m., ir jo galiojimas yra pratęstas iki 2002 m. sausio 1 d. Šiuo metu tik Lietuvos Respublikos Konstitucija yra priimta referendumu. Kiti bandymai referendumu priimti įstatymines nuostatas buvo nesėkmingi.

Referendumu priimamų įstatymų iniciatyvos teisė priklauso Seimui ir Lietuvos Respublikos piliečiams. Seimas gali priimti sprendimą dėl referendumo 1/3 Seimo narių siūlymu, o piliečių tokia teisė gali būti išreikšta ne mažiau kaip trijų šimtų tūkstančių reikalavimu. Tokioms įstatyminėms nuostatomis bus referendumu pritarta, jeigu už jas pasisakys ne mažiau kaip pusė įtrauktų į sąrašus piliečių. Įstatymo nuostatų priėmimo diena laikoma referendumo data, o toks įstatymas įsigalios kitą dieną po jo paskelbimo, kaip nurodoma Referendumo įstatymo 33 str. (įstatymas priimtas Seime įsigalioja jo paskelbimo „Valstybės žiniuose“ dieną, jeigu jame nenurodyta vėlesnė įsigaliojimo data. Įstatymo dėl Įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo 4 str. 3 d. nurodoma, kad referendumu priimtas įstatymas įsigalioja, kai jį oficialiai pasirašo ir „Valstybės žiniuose“ oficialiai paskelbia Respublikos Prezidentas, t.y. paskelbimo dieną, o ne kaip nurodyta Referendumo įstatyme – kitą dieną po paskelbimo. Tokių įstatymų neatitikimų neturėtų būti). Referendumu priimtos įstatymų nuostatos gali būti pakeistos ar panaikintos referendumu. Jeigu reikia skubiai padaryti referendumu priimtų įstatymų nuostatų pakeitimus, tai gali padaryti Seimas 2/3 visų Seimo narių dauguma. Per 3 mėnesius šie pakeitimai turi būti pateikiami tvirtinti referendumu.

Aptariant **įstatymus** kaip konstitucinės teisės šaltinius, svarbu įstatymų, priimtų iki įsigaliojant Konstitucijai, tolesnis galiojimas. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Lietuvos Respublikos įsigaliojimo tvarkos 2 str. nurodyta, kad įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra atkreipęs dėmesį į tai, kad teisinių santykių subjektai negali atsidurti teisinio netikrumo būsenoje. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje galiojusių teisės aktų panaikinimo procesas užsitęsė. 1997 m. gruodžio 23 d. Seimas priėmė įstatymą, kuriuo nustatė, kad Lietuvoje laikinai pratęsiamas tik 13 įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimas. Tačiau ir praėjus šiam terminui, ne visi įstatymai buvo pakeisti ir suderinti su Konstitucijos nuostatomis.

1999 m. gruodžio 7 d. Seimas priėmė įstatymą dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo.

2000 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 str. pakeitimo įstatymu dar kartą buvo nutarta dešimties įstatymų galiojimą laikinai pratęsti. Į įstatymų, kurių galiojimas laikinai pratęsiamas, sąrašą buvo nutarta įrašyti:

- 1) Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, priimtą 1961 m. birželio 26 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 2) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, priimtą 1961 m. birželio 26 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 3) Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, priimtą 1964 m. liepos 7 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 4) Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą, priimtą 1964 m. liepos 7 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 5) Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksą, priimtą 1969 m. liepos 16 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2001 m. liepos 1 d.;
- 6) Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodeksą, priimtą 1971 m. liepos 15 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 7) Lietuvos Respublikos darbo įstatymų kodeksą, priimtą 1972 m. birželio 1 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2002 m. sausio 1 d.;
- 8) Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksą, priimtą 1984 m. gruodžio 13 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2003 m. sausio 1 d.;
- 9) Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą, priimtą 1989 m. lapkričio 3 d., su vėlesniais pakeitimais ir papildymais – iki 2002 m. sausio 1 d.;

10) Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymą, priimtą 1989 m. lapkričio 23 d. – iki 2001 m. liepos 1 d.

Dauguma šių kodeksų ir įstatymų yra įvairių teisės šakų šaltiniai. Tiesioginiais konstitucinės teisės šaltiniais reikia laikyti referendumo ir tau-

tinių mažumų įstatymus.

Konstitucinės teisės klausimus reglamentuoja daugelis įstatymų. Štai keletas: Seimo rinkimų (1992 m.), Prezidento rinkimų (1992 m.), Prezidento (1993 m.), Vyriausybės (1994 m.), Pilietybės (1991 m.), Visuomenės informavimo (1996 m.), Peticijų (1999 m.), Užsieniečių teisinės padėties (1998 m.), Seimo kontrolierių (1998 m.), Lobistinės veiklos (2000 m.), Vietos savivaldos (1994 m.), Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos (1998 m.) ir kt.

Teisinėje literatūroje kaip savarankiški konstitucinės teisės šaltiniai nurodomi parlamentų (ar jų rūmų) reglamentai ir statutai, kurie reguliuoja parlamento vidaus organizaciją ir darbo tvarką. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 76 str. Seimo struktūrą ir darbo tvarką nustato Seimo statutas, kuris turi įstatymo galią. Vadinasi, **Seimo statutas** nuo įstatymų skiriasi ir reglamentuojamų santykių pobūdžiu (jis reglamentuoja Seimo nario statusą, Seimo struktūrą ir darbo tvarką, įstatymų leidybos procesą, apkaltos procesą ir kt.), ir priėmimo, įsigaliojimo tvarka. Konstitucijos 70 str. nurodyta, kad Seimo statutą pasirašo ne Respublikos Prezidentas, bet Seimo pirmininkas. Seimo statutas įsigalioja kitą dieną po paskelbimo, jeigu jame nenustatyta vėlesnė įsigaliojimo data, o ne kaip kiti įstatymai, nuo jų paskelbimo (jeigu juose nenumatyta vėlesnė įsigaliojimo data). Seimo statuto negali vetuoti Respublikos Prezidentas, kadangi jis jo nepasirašo ir oficialiai nepaskelbia. Šiuo metu galiojantis Seimo statutas buvo priimtas 1994 m. ir galioja 1998 m. redakcija. Seimo Statuto 262 str. numatyta, kad jo straipsniai gali būti naikinami, papildomi arba keičiami didesne nei pusė visų Seimo narių dauguma (kiti įstatymai yra keičiami Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje, dauguma).

Galima išskirti įstatymą, kuriuo tvirtinamas Valstybės biudžetas, nes jo inicijavimo, svarstymo ir keitimo tvarka kitokia nei kitų įstatymų. Valstybės biudžeto projektą sudaro Vyriausybė ir pateikia Seimui ne vėliau kaip prieš 75 dienas iki biudžetinių metų pabaigos. Svarstydamas biudžeto projektą, Seimas gali didinti išlaidas tik nurodydamas šių išlaidų finansavimo šaltinius. Valstybės biudžetas keičiamas ta pačia tvarka, kuria sudaromas, priimamas ir patvirtinamas.

Aptariant įstatymus kaip konstitucinės teisės šaltinius reikėtų išskirti Naująjį civilinį kodeksą, kuris įsigaliojo nuo 2001 m. liepos 1 d. Šis modernus teisės aktas labai plačiai interpretuoja civilinės teisės reguliuojamą sritį ir apima nemažai klausimų, susijusių su įvairiais žmogaus teisių aspektais. Žmogaus teisės yra ir labai svarbus konstitucinės teisės institutas. Civiliniame kodekse formuluojama teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą (2.23 str.), teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą (2.25 str.), neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvės (2.26 str.), vaikų teisės, kai kurios pacientų teisės ir kt. Taigi svarbu yra nustatyti Naujojo civilinio

kodekso ir konstitucinės teisės šaltinių santykį. Konstitucinės teisės šaltinių požiūriu kodeksą reikėtų traktuoti kaip teisės aktą, nustatantį specialias normas, reglamentuojančias civilinius santykius ir dėl to turinti pirmumą kitų įstatymų, nustatančių civilinius santykius, atžvilgiu. Naujasis civilinis kodeksas Seime buvo priimtas kaip paprastas, nors ir kodifikuotas, įstatymas (jis neturi konstitucinio įstatymo statuso) ir yra keičiamas paprastu įstatymu. Todėl kelia abejonių kai kurios šio kodekso 1.3. straipsnio „Civilinės teisės šaltiniai“ normos ir jų interpretavimas.

Galima būtų suabejoti kategoriška civilinio kodekso 1.3. straipsnio 2 dalies nuostata (jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms). Manytume, kad įstatymų konfliktas turėtų būti sprendžiamas pasitelkus bendrąsias teisės normų konkurencijos taisykles.

Abejojame, ar galima būtų visiškai pritarti tam, kad kodekse įtvirtinamas bendrasis principas, jog civilinio kodekso ir konkrečių įstatymų prieštaravimus būtina spręsti civilinio kodekso naudai, taikant civilinio kodekso, o ne konkrečių įstatymų normas¹. Analizuodami minėto kodekso straipsnio 2 dalį (jeigu yra kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimai, turėtume taikyti kodekso normas), norėtume atkreipti dėmesį, kad Konstitucinis Teismas traktuotų civilinį kodeksą kaip įstatymą ir vertintų jo normų atitikimą Konstitucijai, o kai kurių poįstatyminių teisės atžvilgiu – jų atitikimą kodekso normoms, bet nevertintų kitų įstatymų atitikimo civiliniam kodeksui. Norėtume atkreipti dėmesį, kad Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje įstatymų tarpusavio prieštaravimas nėra priskiriamas konstitucinės kontrolės objektui.

Kelia abejonių ir tokie komentarai, kad „Vyriausybė ir kitos valstybės institucijos, pavyzdžiui, ministerijos, Lietuvos bankas ir kitos, gali priimti teisės aktus civilinės teisės klausimais tik CK ir kitų įstatymų nustatytais atvejais. Jeigu CK ar kitas įstatymas nenumato Vyriausybės ar kitos valstybės institucijos teisės priimti teisės aktą tam tikrais tikslais, nei Vyriausybė, nei kita valstybės institucija neturi teisės reglamentuoti civilinių santykių. Priimtus, tokius aktus būtina pripažinti prieštaraujančiais įstatymui“². Toks kategoriškas nusistatymas poįstatyminių teisės aktų, ypač Vyriausybės nutarimų atžvilgiu, galėtų prieštarauti Konstitucijos normoms, kadangi Vyriausybės galia leisti poįstatyminius aktus kyla iš Konstitucijos 94 straipsnio, kuriame nurodoma, kad Vyriausybė tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja

¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga: Bendrosios nuostatos. Vilnius, 2001. P. 71.

² Ten pat. P. 72.)

valstybės saugumą ir viešąją tvarką; vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus ir kt. Vyriausybė valstybės valdymo klausimus sprendžia priimdama nutarimus (Konstitucijos 95 str.). Nepaisant plataus kodekso reguliuojamų santykių rato ir kai kurių nuostatų detalizavimo, abejotina, ar tikrai apsisime be Vyriausybės nutarimų ir kitų papildomų įstatymų, reglamentuojant, pavyzdžiui, vaikų globą ir kt., nors tiesiogiai toks galimas reglamentavimas konkrečiai nebus įvardintas. Svarbu, kad kiti teisės aktai, detalizuojantys atskiras nuostatas, neiškreiptų kodekso normų. Vargu ar galime išivaizduoti civilinį kodeksą kaip teisės aktą, apribojantį konstitucines Seimo įstatymų leidybos ir Vyriausybės galias.

Naujojo civilinio kodekso 1.3 straipsnyje „Civilinės teisės šaltiniai“ 4 dalyje teismams formuluojami įgaliojimai, kurių nenumato Konstitucija – kad teismas turi teisę pripažinti negaliojančiu Civiliniam kodeksui ar kitam įstatymui prieštaraujantį teisės aktą ar jo dalį, jeigu šio akto ir Konstitucijos ar įstatymų atitikimo kontrolė neįeina į Konstitucinio Teismo kompetenciją; teismas, pripažinęs tokį teisės aktą negaliojančiu, sprendimo nuorašą per tris dienas privalo nusiųsti teisės aktą priėmusiai institucijai ar pareigūnui; įsiteisėjęs teismo sprendimas skelbiamas „Valstybės žiniuose“. Kelia didelių abejonių šių kodekso nuostatų taikymas, nepažeidžiant Konstitucijoje formuluojamų teismo galių, kadangi jos suteikia teismui teisę pripažinti negaliojančiais poįstatyminius aktus – to nenumato Konstitucija. Pagrįstas atskiros poįstatyminio teisės akto netaikymas konkrečioje byloje negali būti prilyginamas jo teisinės galios panaikinimui. (Konstitucijos 109 straipsnyje nurodoma, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo; Konstitucijos 110 straipsnyje nurodoma, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai; tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į konstitucinį Teismą, prašydamas spręsti, arba šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją).

Kai kuriose valstybėse egzistuoja vadinamoji deleguojama įstatymų leidyba, kai parlamentas paveda vyriausybei reglamentuoti tam tikrą klausimą, priskirtą įstatymų kompetencijai. Tokie vyriausybės aktai turi įstatymo galią. Dažniausiai parlamentas priima įstatymą, formuluojantį bendruosius principus, o juos detalizuoti paveda Vyriausybei. Kai kurių šalių konstitucijose numatyta vadinamoji deleguojama įstatymų leidyba (Prancūzijoje, Austrijoje, Italijoje ir kt.).

Lietuvos Konstitucijoje įstatymų leidybos delegavimas nenumatytas. Tačiau kartais įstatymų leidėjas įstatymu suteikia Vyriausybei teisę reglamentuoti tam tikrus klausimus, kurie turėtų būti reglamentuojami

įstatymu. Konstitucinis Teismas ne kartą nagrinėjo klausimą, ar Seimas gali pavesti Vyriausybei reguliuoti santykius, kurie turi būti reglamentuoti įstatymu ir pasisakė prieš tokią galimybę. Jis pabrėžė, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įstatymų leidybos delegavimas nenumatytas, todėl Vyriausybė gali priimti tik poįstatyminius aktus. „Teisės leisti įstatymus delegavimas Vyriausybei turi būti <…> pagrįstas valstybės konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis” (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas 1996 m. lapkričio 12 d. nutarime pažymėjo, kad Vyriausybės priimti teisės aktai savo galia įstatymui neprilygsta, su įstatymu konkuruoti ar jo pakeisti negali. Prieš deleguojamą įstatymų leidybą Konstitucinis Teismas pasisakė ir 1996 m. gruodžio 19 d. nutarime.

2.7. Poįstatyminiai aktai konstitucinėje teisėje

Konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti ir **poįstatyminius norminius teisės aktus**. Jie gali būti skirstomi į Seimo nutarimus, Respublikos Prezidento dekretus Vyriausybės nutarimus, ministerijų ir kitų valstybės institucijų teisės aktus (instrukcijas ir kt.), turinčius norminį pobūdį. Savivaldos institucijų aktai, kaip jau esame minėję, nelaikytini konstitucinės teisės šaltiniais.

Pažymėtina, kad poįstatyminis teisės aktas yra įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka kompetentingos institucijos priimtas aktas. Kaip pažymėta 1994 m. sausio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarime, poįstatyminiu aktu „realizuojamos įstatymo normos, tačiau toks teisės aktas negali pakeisti paties įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios savo galia konkuruotų su įstatymo normomis”.

Kaip ir įstatymų, poįstatyminių aktų, priimtų dar iki nepriklausomybės atkūrimo, galiojimas kėlė rimtų problemų. 1997 m. gruodžio 23 d. Seimas priėmė įstatymą dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., pripažinimo netekusiais galios. Jame buvo numatyta, kad nuo 1998 m. gruodžio 31 d. neteks galios visi Lietuvoje galiojantys poįstatyminiai aktai, priimti iki 1990 m. kovo 11 d. Vyriausybė priėmė 1998 m. gruodžio 14 d. nutarimą, tačiau ši problema nebuvo išspręsta. Pasirodo, kad tokių aktų yra net keli tūkstančiai. V. Sinkevičius pagrįstai abejoja, kad konstitucingumo požiūriu yra įdomi ne pati vis dar galiojančių teisės aktų gausa, o kitas klausimas: ar remiantis Konstitucija galima teigti, kad Lietuvoje galioja ir tie iki nepriklausomybės atkūrimo priimti poįstatyminiai teisės aktai, kurių tekstų valstybine

kalba nėra¹. 1999 m. gruodžio 7 d. buvo priimtas įstatymas dėl minėto 1997 m. gruodžio 23 d. įstatymo pakeitimo ir papildymo, kuriame nurodoma, kad nuo 1999 m. gruodžio 31 d. netenka galios Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojantys norminiai teisės aktai, priimti iki 1990 m. kovo 11 d., išskyrus tuos, kurių galiojimas Vyriausybės gali būti pratęsiamas jos nustatyta tvarka ir terminais. Vyriausybė priėmė 1999 m. gruodžio 20 d. nutarimą dėl Poįstatyminių norminių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo pratęsimo tvarkos, kuriame numatė galutinį tokių aktų galiojimo terminą – 2001 m. sausio 1 d. Ministerijos, Vyriausybės įstaigos ir kitos valstybės valdymo institucijos turėjo sudaryti jų reguliavimo srityje vis dar taikomų tokių teisės aktų sąrašus ir pateikti juos specialiai sudarytai koordinavimo komisijai.

Tačiau Vyriausybei 2000 m. gruodžio 27 d. nutarimu teko vėl koreguoti poįstatyminių norminių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo pratęsimą. Šiuo Vyriausybės nutarimu buvo nutarta, kad teisės aktų, įrašytų į institucijų vadovų patvirtintus sąrašus, galiojimas pratęsiamas ne ilgiau kaip iki 2002 m. sausio 1 d.

Poįstatyminiai teisės aktai sudaro labai didelę teisės šaltinių dalį. Ne visi nutarimai ar sprendimai yra konstitucinės teisės šaltiniai, o tik tie, kurie yra norminio pobūdžio ir reglamentuoja konstitucinės teisės reguliuojamus klausimus.

Seimo nutarimai yra priimami Seimo posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma. Kiti Seimo priimami aktai – rezoliucijos, kreipimaisi, deklaracijos, nenorminiai nutarimai ir kt. – yra priskiriami nenorminiams aktams. Kaip nurodoma Seimo statuto 182 str., Seimo rezoliucija yra nenorminis aktas. Jis priimamas siekiant patvirtinti raštu Seimo nuomonę tam tikru valstybei svarbiu klausimu.

Aptariant Prezidento dekretus kaip konstitucinės teisės šaltinius, atkreipiame dėmesį, kad nedaug jų yra norminio pobūdžio. Konstitucijos 85 str. nurodoma, kad Respublikos Prezidentas, įgyvendindamas jam suteiktus įgaliojimus, leidžia aktus–dekretus. Kai kuriais Konstitucijoje numatytais atvejais Respublikos Prezidento dekretai yra kontrasignuojami. Paprastai Prezidento dekretai yra teisės taikymo aktai, tačiau kartais, kai Prezidentas dekretu sudaro komisiją ir tvirtina jos veiklos nuostatus (pvz.: vykdant Konstitucijoje numatytą malonės teikimo nuteistiesiems funkciją ar teikiant Lietuvos Respublikos pilietybę). Galima diskutuoti dėl Respublikos Prezidento dekretų, kuriais teikiamos pataisos ir papildymai Seimo priimtiems įstatymams, prigimties, kadangi juose formuluojamos teisės normos, nors juos galima traktuoti ir tik kaip įstatymų

¹ *Sinkevičius V.* Konstitucinio Teismo nutarimų įtaka įstatymų leidybai // Konstitucinė justicija ir ateitis. Vilnius, 1998. P. 210–219.

leidvybos proceso stadiją, kuri yra įforminama dekretu.

Detalizuodama įstatymų nuostatas, Vyriausybė priima daug nutarimų, kurie įtakoja valstybės institucijų veiklą, sprendžia kai kuriuos pilietybės, užsieniečių teisinės padėties ir kitus klausimus. Ministro Pirmininko potvarkiai paprastai yra teisės taikymo aktai.

Kaip vieną iš konstitucinės teisės poįstatyminių teisės aktų rūšių galėtume išskirti ir Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus, kuriais yra nustatoma rinkimų biuletenių, kitų rinkimuose naudojamų dokumentų forma, jų pildymo tvarka, rinkėjų sąrašų sudarymo tvarka, forma ir naudojimo tvarka, rinkimų agitacijai skirtų laidų Lietuvos nacionaliniame radijuje ir televizijoje rengimo taisyklės ir kt.

2.8. Fakultatyviniai konstitucinės teisės šaltiniai: problemos ir diskusijos

Šie konstitucinės teisės šaltiniai yra problematiški. Teisinėje literatūroje vieni autoriai jų paprasčiausiai nepastebi, kiti pripažįsta tik kai kuriuos šios rūšies teisės šaltinius, bet nepripažįsta kitų, tretį kalba apie šiuos šaltinius kaip apie būdingus tik atskiroms pasaulio šalims.

Ir vis dėlto neigti jų reikšmės, net ir minimalios, konstitucinėje teisėje negalime. Jau minėjome, kad fakultatyviniais konstitucinės teisės šaltiniais galima laikyti ir teisminę praktiką, teisės principus, papročius ar doktriną. Jie tik papildo kitų teisės šaltinių įtvirtintą reguliavimą.

Teisminės praktikos, išskyrus Konstitucinio Teismo, vaidmuo Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių sistemoje nėra nagrinėjamas. Konstitucinio Teismo aktai yra savarankiški teisės šaltiniai. Juos jau aptarėme. Teismų praktika galėtų būti vertinama kaip fakultatyvinis teisės šaltinis. Neretai teismai, taikydami įstatymus, interpretuoja konstitucinės teisės normas (rinkimų teisėje, sprendžiant įvairius žmogaus teisių klausimus ir kt.). Vienoda teismų praktika padėtų tinkamai realizuoti konstitucinės teisės nuostatas.

Pagal Teismų įstatymo 20 str. Aukščiausiojo Teismo Senato kompetencijai yra priskiriama analizuoti teismų praktiką nagrinėjant konkrečių kategorijų bylas ir aprobuoti teismų praktikos apibendrinimo apžvalgų skelbimą Lietuvos Aukščiausiojo teismo biuletenyje. Lietuvos Aukščiausiojo teismo statute nurodoma, kad Aukščiausiasis teismas formuoja vienodą teismų praktiką taikant įstatymus. Į Aukščiausiojo teismo senato sprendimuose ir Senato aprobuotuose teismų sprendimuose esančius įstatymo taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai taikydami tuos pačius įstatymus. Aukščiausiojo teismo senato sprendimai, Senato aprobuoti teismų sprendimai

bei įstatymų taikymo teismų praktikoje apibendrinimo rezultatai skelbiami Aukščiausiojo teismo biuletenyje. Taigi Aukščiausiojo teismo senato sprendimai ir Senato aprobuoti teismų sprendimai gali būti traktuojami kaip fakultatyvinis teisės šaltinis.

Papročiai kontinentinės konstitucinės teisės teorijos požiūriu nesudaro svarbaus konstitucinės teisės šaltinio ir gali būti traktuojami kaip fakultatyvinis šaltinis. Teisės moksle skirtingai suprantama teisinio papročio reikšmė. Kai kurie mokslininkai jį priskiria svarbiems teisės šaltiniams, pvz.: sociologinė ir istorinė teisės mokyklos. Pozityvizmo teorijos atstovai mano, kad tai atgyvenęs, neturintis teisinės reikšmės, šaltinis; pagrindiniu teisės šaltiniu jie laiko teisės norminį aktą.

Konstitucinio papročio samprata gali būti įvairiai formuluojama. Konstitucinis paprotys gali būti suprantamas kaip bendra elgesio taisyklė, kuri reglamentuoja konstitucinius teisinius santykius, susijusius su valstybės valdžios įgyvendinimu kaip daug kartų pasikartojantį veiksmą, istoriškai susiformavusį. Paprastai jis neturi teisminės gynybos, tačiau nereikia, kad, nagrinėjant bylą teisme, į jį nebus atsižvelgta. Tai, kad tam tikra taisyklė bus pripažinta konstituciniu papročiu, turi būti arba konstitucinio teisinio santykio dalyvių pritarimas, arba valstybės sankcionavimas. Konstitucinis paprotys paprastai suprantamas dviem prasmėmis: kaip konstitucinė konvencija (susitarimas – *constitutional convention*) ir kaip paprotys.

Konstitucinės konvencijos plačiai paplitusios Didžiojoje Britanijoje ir yra svarbus jos konstitucinės teisės šaltinis. Kaip pavyzdį galėtume pateikti taisyklę, kad partija, laimėjusi rinkimus, turinti daugumą Bendruomenių rūmuose, turi teisę, kad jos lyderiai taptų kabineto nariais, o įtakingiausias lyderis – turėtų tapti premjeru arba kabineto vadovu ir kt.¹ Konstitucinės konvencijos reglamentuoja daugelį Didžiosios Britanijos valstybės valdžios įgyvendinimo sričių, monarchijos, parlamento ir vykdamosios valdžios santykius.

Kita svarbi papročių rūšis – parlamento veikloje susiklostęs elgesys, įgavęs privalomą pobūdį.

Konstitucinis paprotys Lietuvos teisėje dar tik klostosi, dar nėra pakankamai plačiai diskutuojamas teisės moksle. Atrodo, kai kurias konstitucinių papročių užuomazgas jau galima išvelgti². Tačiau kitose teisės srityse jis jau įgauna oficialaus teisės šaltinio statusą, pvz.: naujajame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse nurodoma, kad įstatymų ar sutarčių nustatytais atvejais civiliniai santykiai reglamentuojami pagal

¹ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius, 1998. P. 281–282.

² Žr. Vaitiekienė E., Mesonis G. Konstituciniai papročiai nacionalinėje teisės sistemoje // Jurisprudencija. 1999. Nr. 14(6). P. 43–49.

papročius; papročiai netaikomi, jeigu jie prieštarauja imperatyvioms įstatymo

normoms arba sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principams (1.4 str.).

Konstitucinės teisės šaltiniams turėtų būti priskiriami ir visuotinai pripažinti **bendrieji teisės principai**. Tai lygiateisiškumo, teisinio tikrumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių, žmogaus teisių ir kt. principai. Tais atvejais, kai šie principai įtvirtinti Konstitucijoje ar išvesti iš jos principų sistemos, jais remiamasi kaip konstituciniais principais.

Teisės principai kaip teisėto elgesio kriterijai pripažįstami teisės šaltiniu kitose teisės šakose ir yra įvardyti ir naujajame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (civilinio kodekso 1.5. str. minima, kad kai įstatymai nedraudžia civilinių teisinių santykių subjektams šalių susitarimu nustatyti tarpusavio teisių ir pareigų, šie subjektai turi vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais; teismas, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais). Konstitucinio Teismo praktikoje yra vadovautasi minėtais teisės principais.

Nemaža diskusijų kyla ir dėl **doktrinos** kaip konstitucinės teisės šaltinio. Paprastai neneigiama doktrinos įtaka konstitucinei teisei, tačiau retai kada ji yra pripažįstama kaip oficialus teisės šaltinis (toks, kaip kad romėnų civilinėje teisėje). Antai Anglijos konstitucinė teisė (skirtingai nuo Škotijos teisės) taip pat nepripažįsta doktrinos (teisinės literatūros) kaip teisės šaltinio¹, tačiau pripažįstama žymių teisės autoritetų nuomonės, išsakytos jų mokslo darbuose, reikšmė ir įtaka teismų sprendimams, ypač tais atvejais, kai įstatymo (statuto) nuostatos nebuvo interpretuotos ir nebuvo tam tikro teismo sprendimo.

Lietuvos konstitucinės teisės mokslo vystymasis daro įtaką teisės vystymuisi, ypač tai pasakytina apie M. Römerio mokslo darbų reikšmę. Šiuo metu publikuojama daug straipsnių įvairiais konstitucinės teisės klausimais. Konstitucinės teisės doktrina vystoma ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvadose, ir nutarimuose.

Konstitucinės teisės teorijoje plačiai pripažintas **precedentas** kaip konstitucinės teisės šaltinis, būdingas bendrosios teisės tradicijai. Precedentas kaip konstitucinės teisės šaltinis plačiai paplitęs JAV, Anglijoje ir kai kuriose kitose valstybėse. Precedento taikymo taisyklės ir jo vaidmuo įvairiose valstybėse skirtingas. Precedentas nėra Lietuvos konstitucinės teisės šaltinis, išskyrus Europos žmogaus teisių teismo formuluojamus precedentes, kadangi jie sudaro Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudenciją.

¹ Bradley A. W. and Ewing K. D. Constitutional and administrative law. Twelve edition. Longman, 1998. P. 32.

1995 m. birželio 12 d. Lietuva su Europos Sąjunga (Europos Bendrijomis) pasirašė Europos (asociacijos) sutartį, kurios 69 str. nurodoma, kad Lietuva sieks savo įstatymus palaipsniui suderinti su Bendrijų teise. Šiuo metu vyksta spartus Lietuvos teisės harmonizavimo procesas.

Europos Sąjungos teisė ateityje, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, bus svarbus teisės šaltinis, kadangi Europos Sąjungos teisė turi pirmumą nacionalinės teisės atžvilgiu. Konstitucinė teisė yra viena iš sudėtingiausių sričių, kurioje valstybės siekia išlaikyti savo valstybingumo tradiciją. Kai kurios valstybės, stodamos į Europos Sąjungą, turėjo keisti konstitucijos nuostatas. Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat turėtų būti keičiama. Šiuo metu yra vartojamas ir Europos Sąjungos konstitucinės teisės terminas. Europos Sąjungos konstitucinę teisę sudaro Europos Sąjungos steigimo sutartys, jas keičiančios ir papildančios sutartys ir valstybių stojimo sutartys.

Konstitucinėje teisėje teisės šaltinių konkurencijos atveju taikomos bendros teisės teorijos taisyklės. Visų pirma atsižvelgiama į teisės akto padėtį teisės aktų hierarchijoje – aukštesnės teisinės galios aktas turi prioritetą; vadovaujamasi bendrais principais, kad „*lex specialis derogat legi generalis, lex posterior derogat legi priori*“.

3 poskyris

KONSTITUCINĖS TEISĖS MOKSLAS. KONSTITUCINĖ TEISĖ KAIP MOKYMO DALYKAS

3.1. Konstitucinės teisės mokslo sąvoka. Konstitucinės teisės mokslo metodai ir šaltiniai

3.2. Konstitucinės teisės mokslo raida pasaulyje

3.3. Konstitucinės teisės mokslo raida Lietuvoje

3.4. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina

3.1. Konstitucinės teisės mokslo sąvoka. Konstitucinės teisės mokslo metodai ir šaltiniai

Konstitucinės teisės mokslas yra viena iš teisės mokslo sričių. Mokslininkų konstitucininkų tyrinėjimo objektas – konstitucinė teisinė tikrovė. Tai konstitucinės teisinės idėjos, konstitucinės teisės normos ir principai, institutai, taip pat konstituciniai teisiniai santykiai.

Konstitucinės teisės mokslą galima apibūdinti kaip įvairių idėjų, pažiūrų, koncepcijų ar teorijų, aiškinančių konstitucinę teisinę tikrovę, visumą. Šios idėjos, teorijos ar koncepcijos yra dėstomos monografijose ir vadovėliuose, konstitucinės teisės aktų komentaruose, straipsniuose ir pranešimuose, mokslinių konferencijų ir seminarų medžiagoje ir t.t. Ši teisinės tikrovės sritis dažnai apibūdinama terminu „doktrina“.

Konstitucinė teisinė tikrovė įvairių autorių vertinama nevienodai. Nėrai siekiama viena teorija paneigti kitą teoriją. Pažymėtina, kad skirtingų koncepcijų, teorijų, požiūrių susidūrimuose atskleidžiamos naujos teisinės tikrovės pusės. Toks yra mokslinio pažinimo kelias.

Mokslininkai konstitucininkai tyrinėja ir vertina įvairias konstitucinės teisinės tikrovės sritis. Visų pirma jie nagrinėja jau suformuluotas idėjas, koncepcijas ir teorijas apie konstitucinės teisės esmę, atskirus konstitucinės teisės klausimus, jų pagrįstumą, taip pat šių idėjų ir teorijų įgyvendinimą teisės normomis bei teisinėje praktikoje. Konstitucinės teisės mokslo atstovai ypatingą reikšmę skiria konstitucinio teisinio reguliavimo tyrimams. Jie nagrinėja konstitucinės teisės normas ir principus, išdėstytus įvairiuose konstitucinės teisės šaltiniuose (konstitucijose, įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose ir t.t.), studijuoja konstitucijos ir konstitucinių įstatymų, kitų teisės aktų turinį, formą, aiškinasi konstitucinio teisinio reguliavimo ypatumus, tyrinėja šių aktų priėmimo ir pataisų procesą ir t.t. Konstitucinės teisės mokslas tiria konstitucinės teisės institutus, jų raidą, taip pat šių institutų funkcionavimo ypatumus. Konstitucinės teisės mokslas vertina konstitucinės teisės aktuose įtvirtintus asmens teisinio statuso pagrindus, valstybės organizacijos ir funkcionavimo pagrindines problemas, asmens santykių su valstybe pagrindus.

Konstitucinės teisės mokslas taip pat analizuoja ir konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktiką, vertina konstitucinius teisinius santykius, susiklosčiusius realizuojant konstitucines normas. Konstitucinės teisės mokslo atstovus domina, ar realūs konstituciniai teisiniai santykiai atitinka teisės normas bei jų atsiradimą lėmusias teises idėjas. Pažymėtina, kad konstitucininkų akiratyje nuolatos yra garsiosios teisinės triados (teisinių idėjų, teisės normų ir teisinių santykių) sąveikos klausimai. Konstitucinės teisės mokslas vertina ir esamą konstitucinę tikrovę, ir jos formavimąsi praeityje, taip pat ir jos ateities perspektyvas.

Konstitucinių teisinių tyrinėjimų tikslas – atskleisti konstitucinių teisinių idėjų, teisės normų bei konstitucinės teisinės praktikos esmę, vystymosi dėsningumus ir ypatumus, raidos tendencijas.

Mokslininkams konstitucininkams rūpi ir konstitucinės teisės teorijos bendros problemos, ir konkrečios šalies konstitucinė teisinė tikrovė. Konstitucinės teisės mokslo atstovams Lietuvoje svarbiausia – šalies konstitucinė teisė, nors nagrinėdami konstitucinį teisinį reguliavimą, jie daž-

nai lygina Lietuvos konstitucinę teisę su užsienio šalių konstitucine teise. Be to, mokslininkai tiria atskirus konstitucinės teisės institutus, tokius kaip konstitucinė kontrolė, pilietybė, asmens konstitucinės teisės ir laisvės, įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias ir kt.

Galima kalbėti apie konstitucinės teisės mokslą ir Lietuvoje, ir pasaulyje. Visuotinai pripažįstama prancūzų, vokiečių, britų, amerikiečių, italų ar ispanų konstitucininkų darbų svarba. Šiuose darbuose atsispindi Vakarų teisinės civilizacijos, kuriai priklauso ir Lietuva, teisinės minties pasiekimai. Mums turėtų būti ypač įdomūs Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucinės teisės tyrinėtojų darbai. Dėl šio regiono šalių konstitucinės ir politinės raidos panašumų tokie tyrimai yra svarbūs ir praktiniu požiūriu.

Konstitucinės teisės moksle yra vartojami įvairūs specialieji tyrimo metodai. Visų pirma – *teisinė analizė*. Teisinės analizės metodu atskleidžiama tiriamų teisės normų, principų, institutų esmė, aiškinamas teisinio reguliavimo turinys. Šiuo metodu naudojamosi siekiant pažinti teisę. Remiantis juo, galima aprašyti, sisteminti, apibendrinti, klasifikuoti ir išdėstyti teises žinias.

Konstitucinės teisės moksle taip pat svarbus *sisteminis metodas*, suteikiantis galimybę konstitucinę teisę tirti kaip teisinės sistemos sudėtinį elementą, atskleidžiantis šio teisinio reiškimo vietą teisinės tikrovės sistemoje, leidžiantis suprasti įvairių šios sistemos elementų sąveiką.

Konstitucinės teisės moksle vartojamas ir *istorinis metodas*. Šis metodas atskleidžia konstitucinių teisinių reiškinių istorinę raidą, vystymosi ypatumus. Tai padeda numatyti tam tikrų teisinių reiškinių tolesnės plėtotės perspektyvas.

Lyginamosios teisėtyros metodas irgi plačiai taikomas šioje teisės mokslo srityje. Tai konstitucinės teisės reiškinių pažinimas juos palyginant. Tik palyginant įvairių šalių konstitucinius teisinius institutus, galima rasti tinkamiausiai ir efektyviausiai tam tikromis sąlygomis funkcionuojantį modelį, suvokti tam tikro teisinio reguliavimo modelio ypatumus, konstitucinės praktikos specifiką. Šiuo metu palyginamieji tyrimai (konstitucinė komparatyvistika) ypač populiarūs. Tai ne vien teisinė mada, bet ir siekimas konkrečios šalies teisę suvokti plačiame pasaulinių procesų kontekste.

Mokslininkai konstitucininkai taip pat vartoja *statistinį metodą*, padedantį suprasti teisės normų efektyvumą. Be to, taikomi ir įvairūs sociologiniai metodai. Jais siekiama ištirti konstitucinės teisės institutų reguliuojamus santykius, konkretaus teisinio reguliavimo tinkamumą ir rezultatyvumą, visuomenės požiūrį į tam tikrą konstitucinį teisinį reiškinį. Šiais metodais vertinant teisės įgyvendinimą visuomenėje, padedama spręsti sudėtingas teises problemas, taip pat laiku atskleisti ir naujų sprendimų būtinybę ir pan.

Konstitucinės teisinės tikrovės tyrimo pagrindas – įvairūs tyrimo šaltiniai. Pirmia, tai teisės mokslininkų (ir Lietuvos, ir užsienio šalių) darbai. Antra, tai Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekstas – svarbiausias konstitucinės teisės šaltinis, kuriame išdėstyti valstybės organizacijos ir funkcionavimo pagrindai, konstitucinį asmens statusą apibrėžiančios normos. Tai ir Lietuvos įstatymai, ir poįstatyminiai aktai, kiti konstitucinės teisės šaltiniai, taip pat ir užsienio šalių konstitucinės teisės šaltiniai, kuriais įtvirtintos konstitucinės teisės normos. Trečia, tai konstitucinė praktika, teisinių idėjų ir normų įgyvendinimas.

Mokslininkai nagrinėja įvairias konstitucinės teisės problemas. Savo požiūrius jie dėsto monografijose ir vadovėliuose, straipsniuose. Jie kritiškai vertina įvairias teises kategorijas ir institutus. Mokslininkai diskutuoja, vienas idėjas atmesdami, kitas formuodami naujai. Taip tiesiami keliai į įvairių teisinių reiškinių naują suvokimą, siūlomos naujos teisinių reiškinių sampratos. Atliktų mokslo darbų vertinimas yra svarbi mokslo pažinimo sritis.

Konstitucija ir kiti konstitucinės teisės norminiai aktai – taip pat svarbus konstitucinės teisės mokslo tyrimo šaltinis. Tik mokslškai įvertinus teisinį reguliavimą, galima teisingai taikyti normas, jomis remiantis įgyvendinti savo teises. Mokslo tyrimai padeda tobulinti teisės normas, jas keisti. Mokslo rekomendacijų nepaisymas brangiai kainuoja visuomenei, kai vienas netikęs reguliavimas keičiamas kitu, ne ką veiksmingesniu. Mokslo rekomendacijos padeda rasti „gyvybingą“ teisinį reguliavimą, atitinkantį visuomenės raidos tendencijas ir padedantį visuomenei žengti į priekį. Tai ypač aktualu naujų demokratijų valstybinės veiklos praktikai. Todėl teisėkūros procese mokslininkams (nesvarbu, ar jie bus pasitelkti kaip teisinių tekstų autoriai, ar kaip kompetentingi ekspertai ir konsultantai) turi būti skiriamas svarbus vaidmuo.

Trečias konstitucinės teisės mokslo tyrimo šaltinis – teisės įgyvendinimo praktika. Tik praktikoje paaiškėja teisės normų efektyvumas, įvairių teisinių koncepcijų ir modelių pagrįstumas. Todėl konstitucinės teisės mokslas tiria konstitucinės teisės normų įgyvendinimo praktiką.

3.2. Konstitucinės teisės mokslo raida pasaulyje

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės mokslas, skirtingai nei baudžiamosios ar civilinės teisės mokslai, susiformavo palyginti neseniai, tik XIX a. viduryje. Ir tik praėjus gana ilgam laiko tarpui, jau galima kalbėti apie šios teisės mokslo srities suklestėjimą.

Konstitucinės teisės mokslo, kaip savarankiško teisės mokslo, raida sietina su moderniosios rašytinės konstitucijos įtvirtinimu, valstybės organizacijos, valstybės valdžios institucijų sistemos ir šių valdžios institucijų veiklos, asmens ir valstybės santykių pagrindų kryptingu teisiniu reguliavimu. Valstybės valdžia, kurią riboja teisė, tampa ne tik idėja, bet ir realybe. Šiai realybei suprasti būtina mokslinis požiūris.

Valstybės gyvenimas jau seniai buvo mąstytojų akiratyje. Mokslo apie valstybę užuomazgas regime antikos laikų graikų mąstytojų Platono (427–347 m. pr. m. e.), Aristotelio (384–322 m. pr. m. e.) darbuose, vėliau senovės Romos autorių Cicerono (106–43 m. pr. m. e.) ir Gajaus (II m. e. amžius) veikaluose.

Šv. Augustinas (354–430 m.) ir Šv. Tomas Akvinietis (1225–1274 m.) savo veikaluose konstravo politines bendruomenes ir valstybės galią grindė Dievo delegacija, iš kurios ir kyla ši galia. XVI a. Fortescue ir Thomas Smithas lotynų kalba parašytuose darbuose aiškino Anglijos Konstitucijos dėsnius ir valstybės sutvarkymą. Reikšmingų mokslo apie valstybę elementų randame N. Machiavelli (1469–1529 m.) „Valdove“, Hugo Grotijaus (1583–1645 m.) „Apie karo ir taikos teisę“ („*De jure belli ac pacis*“), B. Spinozos (1632–1677 m.) darbuose. Būtina paminėti ir Jeaną Bodiną (1530–1596 m.), jo veikalą „Šešios knygos apie respubliką“ (1577 m. parašytą prancūziškai ir 1586 m. paties autoriaus išverstą į lotynų kalbą, „*De republica libri sex*“, kurioje monarchijos naudai išdėstyta vientiso ir absoliutaus suvereniteto teorija. T. Hobbesas (1588–1679 m.) savo kapitaliame darbe „Leviatanas“ (1651 m.) išdėstė valstybės ir teisės teoriją. Pagal jį žmogus iš prigimties yra blogas („*Žmogus žmogui yra vilkas*“ „*Homo homini lupus est*“). Jei nebūtų socialinės ar valstybinės organizacijos, būtų taikomas stipresniojo įstatymas. Siekiant užtikrinti tvarką, kiekvieno ir visų sujungtos pajėgos ir valdžia perleidžiama vienam asmeniui ar žmonių sąjungai, kuri visas jai priklausančias daugumos balsų dėsniu suvertų į vieną valią. Tas asmuo turi didžiausią jėgą, o valstybė T. Hobbeso vadinama milžinu – „*Leviathan*“. Taip pavadintas ir jo veikalas („*Leviathan, sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*“). Pagal T. Hobbesą valstybė naudoja visų žmonių jėgą ir priemones, kad užtikrintų tvarką ir gerovę. Taigi regime sutartinės valstybės kilmės sampratos formulavimą.

J. Locke'as (1632–1704 m.) darbe „Du traktatai apie valdymą“ (1690 m.) dėstė sutartinę valstybės kilmės sampratą, bandė formuluoti valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją, esant pirmosios prioritetui, teoriją.

XVIII a. autorių Ch. L. Montesquieu (1689–1755 m.) ir J. J. Rousseau (1712–1778 m.) darbai – dar viena pakopa demokratinių revoliucijų ir naujos valstybės sampratos link. Ch. L. Montesquieu, kuris ne be pagrįs-

do vadinamas genialiu mąstytoju, 1748 m. pasirodžiusio veikalo „Apie įstatymų dvasią“ XI knygos VI skyriaus „Apie Anglijos Konstituciją“ keliuose puslapiuose išdėsto teoriją, kuri turėjo nepaprastą reikšmę visai vakarų konstitucinei minčiai. Tai Ch. L. Montesquieu suformuluota ir klasikine tapusi valdžių padalijimo samprata.

1758 m. pasirodė šveicaro E. Vattelio knyga „Tautų teisė arba prigimtinio įstatymo principai“. Joje rašoma, kad svarbiausi šalies įstatymai sudaro šalies konstituciją. Konstitucija – tai svarbiausias reglamentas, kuriuo apibrėžiamas viešosios valdžios įgyvendinimo būdas.

Visuomenės sutartis, liaudies suverenitetas, suvereniteto nedalomumas – 1762 m. išleistos J. J. Rousseau knygos „Apie visuomenės sutartį arba Politinės teisės principai“ pagrindinės idėjos.

Taip pat reikia paminėti 1765 m. pasirodžiusius V. Blackstone'o (1723–1780 m.) „Anglijos teisės komentarus“ (4 knygos), kuriuose išdėstyta Anglijos viešoji ir privatinė teisė, G. Bonnif de Mably 1776 m. parašytą veikalą „Traktatas apie įstatymų leidimą arba įstatymų principai“.

Minėtų autorių idėjos apie valdžios padalijimą, tautos suverenitetą, asmens prigimtines teises, parlamentarizmą yra šiuolaikinio konstitucinės teisės mokslo pamatinės tiesos.

Konstitucionalizmo idėjų įgyvendinimo poligonu tapo Naujasis žemynas. Antai jau 1768 m. Masačusetso kolonijos atstovai tvirtino, kad nuosavybės teisė yra „konstitucinė prigimtinė teisė“, kurią turi gerbti visi britų valdiniai kaip šventą ir neliečiamą, kad šios teisės negalima varžyti neteisėtai padidinant mokesčius.

1776 m. liepos 4 d. JAV nepriklausomybės deklaracija yra dokumentas, kuriuo įtvirtintos reikšmingos konstitucinės teisės idėjos, kad visi žmonės yra sutverti lygūs ir turi neatimamas teises, kad šioms įgimtoms ir neatimamoms teisėms įgyvendinti žmonės sukūrė vyriausybes, kurių valdžia remiasi valdomųjų sutikimu; o jei ta vyriausybė nevykdo susitarimo ir ignoruoja įgimtas žmonių teises, tai tauta turi teisę ją paleisti arba panaikinti ir įsteigti naują vyriausybę ir t.t.

1787 m. priimta JAV Konstitucija, tapusi idealiu demokratinės konstitucijos pavyzdžiu demokratinės raidos kelią pasirinkusioms šalims, įtvirtino valdžios galių ribojimą, griežtai atskyrė įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias.

Aptariant minėtus dokumentus, negalima nepaminėti T. Jeffersono, T. Paine'o, A. Hamiltono, rengusių šiuos aktus, indėlio į konstitucinės doktrinos vystymąsi.

Pasaulinės reikšmės yra ir tokie Europoje XVIII a. pabaigoje priimti dokumentai, kaip Prancūzijos Steigiamojo susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 26 d. priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“, skelbusi, kad žmo-

gaus teisės yra įgimtos, šventos ir neatimamos, kad šalyje nėra konstitucijos, jei žmogaus teisės neužtikrintos ir valdžių padalijimas neįgyvendintas. Ne mažesnė reikšmė tenka ir Prancūzijos 1791 m. Konstitucijai, įtvirtinusiai daugelį konstitucionalizmo idėjų.

Kaip bevertintume įvairių autorių konstitucines idėjas ir besiklostančią konstitucinę praktiką, tačiau reikėjo sulaukti XIX a. vidurio, kad būtų galima konstatuoti atsiradus konstitucinės teisės mokslą kaip savarankišką teisės mokslą, tiriantį konstitucinį teisinį reguliavimą, valstybės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinius pagrindus, valstybės ir asmens santykius.

XIX a. antroje pusėje bei XX a. pradžioje suklesti juridinė (dar vadinama klasikine) konstitucinės teisės mokykla. Suprantama, kad teisinio pozityvizmo laikais valstybė, jos institutai, valstybės ir asmens santykiai buvo tiriami iš teisės pozicijų. Nors šios krypties atstovai ir pripažino socialinę valstybės pobūdį, bet valstybę, jos institucijas, valstybės veiklą tyrė visų pirma kaip teisinį reiškinį.

XIX a. – britų W. Bagehoto („Anglijos Konstitucija“), W. R. Ansono („Konstitucijos teisė ir paprotys“), S. Law („Anglijos valdymas“), prancūzų A. de Tocqueville'io („Apie demokratiją Amerikoje“), B. Constant'o („Politinės konstitucinės teisės kursas“) veiklos metas. XIX a. pabaigą ir XX a. pradžią žymi A. W. Dicey („Konstitucinės teisės studijų įvadas“), A. Esmeino („Konstitucinės teisės principai – Prancūzų ir palyginamieji“), G. Jellineko („Bendrasis mokymas apie valstybę“), P. Labando („Vokietijos imperijos viešojo teisė“) ir kitų autorių teisinė kūryba. Šie autoriai suformulavo pagrindines konstitucines sąvokas ir kategorijas. Jų darbuose suformuluotos konstitucinės teisės klasikinės teorijos, tokios kaip konstitucinė teisinė valstybė, parlamentarizmas ir t.t.

XX a. pradžioje į priekį išsiveržia kita konstitucinės teisės mokslo kryptis – sociologinė mokykla. Jos žymiausi atstovai buvo L. Duguit, M. Hauriou, L. Gumplowiczius. Šios mokyklos pasiekimais reikėtų laikyti socialinės teisės sampratos ir socialinio solidarumo idėjas, teisės viršenybės, teisės prioriteto įstatymų leidėjo atžvilgiu idėjas. Tiesa, šios krypties atstovas L. Gumplowiczius prioritetą teikė prievartai teigdamas, kad jėga visada eina teisės priekyje¹.

Politologinė–sociologinė kryptis, suklestėjusi po Antrojo pasaulinio karo – tai tarsi sociologinės mokyklos tęsia. Šios pakraipos mokslininkai savo konstitucinius teisinius tyrimus siejo su politikos mokslų tyrimais. Buvo studijuojamos ne tiek konstitucinės teisės normos, kiek tam tikro valstybės ar visuomenės instituto realus vaidmuo, reikšmė visuomenės

¹ Gumplowiczius L. Sociologijos pagrindai / vertė A. Janulaitis. Kaunas, 1929. P. 183.

gyvenime. Šios krypties atstovai: E. Corwinas, G. Burdeau, M. Duverger, I. Jenningsas, H. Fineris ir kiti.

Žinoma, net ir didžiausio sociologinės ir politologinės kryptių suklestėjimo metu svarbi ir klasikinė (juridinė) mokykla. Ir H. Kelseno darbai, ir modernizuota juridinė kryptis XX a. antroje pusėje, išsaugodama teisinio tyrimo prioritetą ir atsiribodama nuo politikos mokslo (K. Hesse, L. Favoreu), siekia atskleisti konstitucinio teisių mechanizmo esmę, ištirti konstitucinės teisės institutus. Šiuos autorius domina ir konstitucinės teisės reguliavimas, ir konstitucinė praktika.

Žinoma, šalia šių pagrindinių kryptių egzistavo ir kitos.

Kalbant apie XX a. konstitucinės teisės mokslą, reikia paminėti tokius autorius, kaip M. Prélôt, G. Vedelis, L. Favoreu, M. Duverger, G. Burdeau, B. Chantebout, Ph. Ardant'as, F. Luchaire'as (Prancūzija), Th. Maunzas, K. Sternas, K. Hesse, R. Zippelius, K. Doehringas, P. Badura (Vokietija), I. Jenningsas, G. Marschallas, J. Mackintoschas, P. Bromhedas, O. H. Philipsas, S. A. De Smithas, J. Alderis, P. Daltonas, R. Dexteris (Britanija). E. Corwinas, H. Kelsenas (iš pradžių Austrija, vėliau JAV), B. Schwartzas, K. Loevensteinas, L. Tribe'as (JAV). Šių autorių darbuose dėstomos modernios konstitucinės teisės teorijos. Tai bandymai paaiškinti XX a. konstitucinę teisinę tikrovę, nubrėžti jos tolesnės raidos gaires. Kalbant apie garsiausius mokslo korifėjus, juos tik labai sąlygiškai galima priskirti tam tikrai kryptiai. Minėtų autorių pažiūros neretai žymiai įvairiapusiškesnės, nesutelpančios į vieną doktriną.

Šiandienos konstitucininkų tyrinėjimuose regime įvairiausias koncepcijas, įvairių filosofinių ir teisinių mokyklų įtaką. XX ir XXI a. sandūroje, ypač sugriuvus totalitarinei komunizmo sistemai, kaip niekada aktualus mokslinis konstitucinės tikrovės įvardijimas. Negalima nepaminėti ir lenkų mokslininko L. Garlickio, vengro A. Sajo ar rumunų konstitucininko F. B. Vasilescu darbų, aiškinant konstitucines teises permainas Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Toliau į Rytus – Rusijoje – vaisingai dirba M. Baglajus, V. Čirkinas, B. Strašunas ir kt.

Deja, labai nedaug darbų išleista lietuviškai. Tarpukario laikų A. Esmeino „Konstitucinės teisės principai“ (1933 m.) ar neseniai pasirodęs A. Dicey „Konstitucinės teisės studijų įvadas“ (1999 m.) – kol kas pavieniai leidiniai, neužpildantys žiojėjančių konstitucinės teisės šaltinių spragų. Apie konstitucininkų darbų analizę galime tik svajoti. Kol kas lietuviškai nėra net svarbiausių konstitucinių tyrimų platesnės apžvalgos. Žymiausių įvairių konstitucinės teisės mokslo autorių vertimai – būtinas darbo baras, kurio negalima apleisti, juolab, kad kol kas daugelis knygų originalo kalba studentui Lietuvoje neretai išvis nepasiekiamos.

Konstitucinės teisės moksle buvo ir bus autorių, kurie dar gyvi laikomi klasikais. Jų darbai formuoja tyrimų kryptį. Jie kuria teisinę madą

(kurių negalima laikyti nereikšmingomis), skatina teisinės minties varžybas, žymi naujas teisės mokslo pakopas. Mokslo irgi turi savo istoriją. Todėl norint geriau suprasti konstitucinę teisę, reikia studijuoti ir konstitucinių tyrimų pradininkų, ir šiandienos tyrinėtojų darbus. Teisinės minties raidos analizė padės suprasti praeities teisinių teorijų esmę, jų ieškojimų kelią ir padės suvokti šiandienos doktrinų ištakas ar net skatins peržiūrėti naujas koncepcijas, tuo labiau, kad visų laikų teisės mokslo klasikams būdinga mokslinių vertinimų išvalgumas, analizės gilumas, fundamentalios išvados. Jų darbai – sektinas pavyzdys Lietuvos mokslininkams.

3.3. Konstitucinės teisės mokslas Lietuvoje. Konstitucinės teisės mokslo Lietuvoje užuomazgos

Konstitucinės (šiuo atveju labiau tikėtų sakyti – valstybinės) teisės mokslo Lietuvoje užuomazgų randama XVI a. Tai siejama su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės publicisto ir istoriko Augustino Rotundo (Mieleskio) vardu. Šis teisės daktaras traktate „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ (apie 1565 m.), gindamas lietuvių teises ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valstybinį savarankiškumą, aptarė valstybės formas.

Vėliau pastebimas tam tikras Vilniaus universiteto profesūros susidomėjimas konstitucinės teisės mokslu.

1651 m. išleistame Vilniaus universiteto profesoriaus teisininko Arono Olizarovskio svarbiausiame veikale „Apie politinę žmonių sąmonę“ valstybei yra paskirtas visas skyrius. Jame nagrinėjama valstybės esmė, jos atsiradimo priežastys, politinės santvarkos formos.

Profesorius Jeronimas Stroinovskis savo 1785 m. išleistame veikale „Prigimtinių, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas“ aiškino visuomenės ir valdžios tarpusavio santykių principus. Čia jis reiškėsi kaip konstitucijos, arba kaip visuotinės žmonių sutarties, kuriai esant žmonės nepraranda savo įgimtų teisių, šalininkas. J. Stroinovskis dėstė Ch. L. Montesquieu teorijos apie valdžių padalijimą pagrindus.

Specialaus konstitucinės teisės kurso ar mokslo veikalo iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje nebūta.

Konstitucinės teisės mokslas Lietuvoje (1918–1940 m.). Konstitucinė teisė kaip mokslas Lietuvoje visiškai susiformavo Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete. Nuo šio universiteto Teisių fakulteto veiklos pradžios, 1922 m. rudens, čia nuolat veikė Valstybinės teisės katedra, o nepakeičiamas jos vedėjas buvo teisės mokslų daktaras profesorius Mykolas Römeris (1880–1945), nuo 1940 m. iki mirties dirbo Vilniaus universitete. Ši

pedagogą ir mokslininką reikia laikyti šiuolaikinės konstitucinės teisės mokslo Lietuvoje pradininku.

Gimęs Lietuvoje, aukštąjį teisinį išsilavinimą M. Römeris gavo Peterburgo imperatoriškoje teisės mokykloje, po to trumpai studijavo istoriją Krokuvos Jogailos universitete Filosofijos fakultete, o 1902–1905 m. – visuomenės mokslus Paryžiuje, Laisvosios politinių mokslų mokyklos Socialiniame–ekonominiame skyriuje. Sugrįžęs į Lietuvą, stojo į advokatūrą, bet daugiau dalyvavo visuomeninėje veikloje, užmezgė ryšius su lietuvių tautiniu judėjimu. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pasitraukė į Galiciją ir įstojo į ten formuotus J. Pilsudskio legionus tikėdamas, kad kaudamasis už Lenkijos karalystės atgaivinimą, pasitarnaus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės atkūrimui. Tikrovė, deja, nuvylė.

Laikydamas save Lietuvos piliečiu, M. Römeris nepritarė agresyviai Lenkijos politikai Lietuvos atžvilgiu, ir 1920 m. pavasarį grįžo į Lietuvą. Šalia darbo universitete, M. Römeris aktyviai dalyvavo valstybiniame darbe kaip apygardos teismo, vėliau – kaip Vyriausiojo tribunolo teisėjas, Valstybės tarybos narys, atstovavo Lietuvai Hagos tarptautiniame tribunole ir kituose forumuose.

Į didįjį mokslą M. Römeris atėjo jau brandaus amžiaus, įžengęs į penktąjį amžiaus dešimtmetį. Ligi tol kaip teisininkas reiškėsi praktinėje advokato ir teisėjo veikloje, bet dėl nepaprastų gabumų ir ypač neapsakomo darbštumo suspėjo tikrai daug padaryti. M. Römerio pasiekimai moksle buvo pastebėti ir aukštai įvertinti ne tik savame krašte, bet ir užsienyje. Tai liudija jo išrinkimas Čekoslovakijos, Prancūzijos ir Rumunijos autoritetinių mokslo institucijų nariu.

M. Römerio mokslinis palikimas nepaprastai įvairus ir gausus. Tai daugybė monografių ir mokslinių straipsnių. Jis buvo plataus akiračio specialistas, domėjosi ir tyrė įvairias administracinės, baudžiamosios, tarptautinės ir kitų teisės šakų, taip pat istorijos mokslų, problemas. Tačiau pagrindinė jo mokslinio ir pedagoginio darbo sritis – konstitucinė teisė, kurioje buvo laikomas visuotinai pripažintu autoritetu.

M. Römerio, teisinį išsimokslinimą gavusio Rusijoje, mokslines pažiūras paveikė ten vyraavusios koncepcijos, ypač jo profesoriaus, vieno iš psichologinės teisės mokyklos pradininkų L. Petražickio idėjos. Tačiau kur kas didesnę įtaką jam turėjo studijos Paryžiuje. Ten jis gerai susipažino su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos, teisės teoretikų darbais. Tai profesorius teisės pozityvistas A. Esmeinas, institucionalizmo atstovas M. Hauriou, solidarizmo šalininkas L. Duguit. Tačiau ir naudodamasis savo pirmtakų moksliniais darbais, moksle M. Römeris nėjo išmintais takais, o atmetė tai, kas, jo nuomone, buvo perdėta ar klaidinga. Jo pažiūrų originalumą sudarė liberalios doktrinos ir socialinio solidarumo idėjų sintezė.

Viena iš M. Römerio tyrinėtų konstitucinės teisės problemų yra bendrasis mokslas apie valstybę. Pirmas šia tema monografinis M. Römerio darbas buvo „Reprezentacija ir mandatas“ (išleista 1926 m.). Knyga parašyta tada, kai Lietuvoje visomis teigiamomis ir neigiamomis savybėmis reiškėsi kraštutinis parlamentarizmas, M. Römerio vadintas seimokratija. Politinio tautos atstovavimo klausimai buvo svarbūs ne tik mokslui, bet ir politikai. Turėdamas galvoje teisinės literatūros lietuvių kalba stygių, autorius šioje monografijoje išėjo iš užsibrėžtų tyrinėjimo rėmų ir palietė platų konstitucinės teisės teorinių klausimų spektrą. Praplėsti nagrinėjamos temos ribas autorių taip pat skatino jo visai mokslinei kūrybai būdingas nuolatinis siekimas išryškinti sistemos bendresnes sąvokas ir dėsnius.

Po šio veikalo viena po kitos sekė monografijos „Administracinis teismas“ bei „Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose“, skirtos siauresnei konstitucinės teisės – teisinės valstybės – problemai.

M. Römerio mokslinius tyrinėjimus apie valstybę vainikavo kapitalus, deja, likęs neužbaigtas veikalų ciklas „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“. Buvo išleisti du tomai pirmos ciklo dalies („Valstybė“) ir antros dalies („Konstitucinės institucijos“) I tomas. Trečia dalis – „Valstybės formos ir konstituciniai režimai“ – dienos šviesos iš viso nebeišvydo.

Kita svarbi konstitucinės teisės sritis, kurioje M. Römeris išvarė gilią vagą, buvo konkrečių šalių konstitucinė teisė. Jam vadovaujant, studentai išvertė į lietuvių kalbą, šešiolikos užsienio šalių konstitucijų tekstus. Jie buvo paskelbti kartu su profesoriaus parašytais tas konstitucijas aptariančiais straipsniais.

M. Römeris taip pat pagrįstai laikomas Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėju. Jis pirmasis nuosekliai tyrė Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimo teisinius aspektus ir jos konstitucinę raidą. Be mažesnės apimties darbų, šiai problematikai skirtas M. Römerio dviejų dalių neužbaigtas veikalas „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“. Pastarasis M. Römerio veikalas specialistų buvo labai aukštai vertinamas ir gretinamas su pasaulinio garso konstitucinės teisės autoritetų A. Esmeino, L. Duguit, H. Kelseno darbais.

Būdinga, kad M. Römeris savo tyrinėjimų srityje buvo savotiškas monopolistas: kitų autorių darbų panašia tematika to meto lietuvių teisinėje literatūroje faktiškai beveik nėra. Galima manyti, kad priežastis šiai monopolijai atsirasti buvo visuotinai pripažintas M. Römerio autoritetas šioje srityje, subjektyvus kitų potencialių autorių įsitikinimas, jog neperspektyvu konstitucinės teisės moksle galynėtis su pačiu M. Römeriu. M. Römerio autoriteto šešėlyje tuomet liko ir jo kolegos, taip pat dėstę Universitete valstybinę teisę.

Vytauto Didžiojo universiteto Valstybinės teisės katedroje taip pat yra dirbę doc. A. Tumėnas, asistentai K. Račkauskas ir F. Mackus.

Doc. Antanas Tumėnas (1880–1946 m.) teisės mokslus baigė Peterburgo universitete. Žinomas politikas (seimų narys, vyriausybės pirmininkas ir narys) ir advokatas, taip pat buvo plataus diapazono teisininkas, domėjęsis ir įvairiu metu dėstęs Lietuvos statutų teisę (Aukštuosiuose kursuose, veikusiuose 1920–1922 m. Kaune), Lietuvos valstybinę teisę (Vytauto Didžiojo universitete), romėnų teisę (Vilniaus universitete). Dėstydamas Lietuvos valstybinę teisę, A. Tumėnas, pats buvęs Steigiamojo seimo komisijos, rengusios 1922 metų Lietuvos Konstituciją, pirmininku, garsėjo viešu 1928 metų Konstitucijos ignoravimu: studentams jis dėstė ir aiškino, o egzamino metu reikalavo žinių tik apie „tikrąją, teisėtąją“, t.y. 1922 m., Konstituciją.

Asistentu Konstantinas Račkauskas (1905–1972 m.) tapo po teisės, politinių mokslų ir tarptautinių santykių studijų Paryžiuje, Romoje ir Berlyne. Kaip mokslininkas jis atsiskleidė jau būdamas priverstinėje emigracijoje.

Asistentas Feliksas Mackus (1911–1978 m.) teisinį išsilavinimą įgijo Lietuvoje, po to gilino konstitucinės teisės žinias Paryžiuje.

A. Tumėnas, K. Račkauskas ir F. Mackus 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

Konstitucinės teisės mokslas sovietinės santvarkos metais. Sovietinės santvarkos metais į Lietuvos teisės, taip pat konstitucinės teisės, mokslą atėjo būrys naujų žmonių. Konstitucinės teisės specialistai sovietiniais metais rašė nemaža, publikuota įvairių straipsnių, išleista keletas stambesnių leidinių, nors apskritai teisiškai galiojusių konstitucijų, ypač 1940 m. konstitucijos, analizės nebuvo gausu, nebuvo išleista konstitucinės teisės vadovėlių. Tinkamų sąlygų mokslui vystyti nebuvo. Dėl ideologinių varžtų, žvelgimo į valstybę ir teisę per ne tik atvirai proteguojamo, bet ir griežtai privalomo mokslo partiškumo prizmę, intensyvaus jo politizavimo, karingo izoliavimosi nuo pasaulinių laimėjimų teisės moksle, konstitucinės teisės mokslo atstovai buvo kreipiami įrodinėti sovietinės valstybės, sovietinio Lietuvos valstybingumo, suvereniteto, demokratijos tariamai aukštą išvystymo lygį ir pranašumus iš klasinių partinių pozicijų, kritikuoti nepriklausomos Lietuvos konstitucinę santvarką, „demaskuoti“ tariamą to meto demokratijos ir teisėtumo ribotumą.

Todėl minėtų darbų vertė yra ribota, tam tikrą išliekamąją vertę daugiau turi tuose darbuose sukaupta faktinė medžiaga, kurios pagrindu mėginta daryti laikmetį atitikusias išvadas.

Išimtį ir savotišką fenomeną sudaro paskutinis žinomas profesoriaus M. Römerio darbas, jo paties pavadintas „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas“, kurį jis slapčia pradėjo rašyti dar pirmosios sovietinės okupacijos metais, prieš pat prasidedant Vokietijos – Sovietų sąjungos karui, ir baigė 1944 m. pavasarį. Veikale M. Römeris apmąstė ir, remdamasis tuo metu buvusią prieinamą medžiagą, iš konstitucinės teisės mokslo pozicijų įvertino Lietuvos valstybei tragiškus 1940 m. vasaros įvykius ir atliko svarbiausių tų metų konstitucijos nuostatų teisinę anali-

zė. Suprantama, veikalas šiandien galėtų būti išplėstas, kai kurios jo detalės papildytos prieinamais tapusių šaltinių duomenimis, tačiau iš esmės jis nėra praradęs savo mokslinės vertės ir išlieka aktualus.

Šis M. Römerio darbas, pavadintas „Lietuvos sovietizacija 1940–1941 m.“, pirmą kartą buvo paskelbtas 1949 m. Vokietijoje.

Konstitucinė teisė lietuvių išeivijos darbuose. Išeivijoje konstitucinės teisės problemas yra nagrinėję daugelis teisininkų (taip pat politologų, istorikų). Bet giliausiai tai darė autoritetingi specialistai, teisinį išsilavinimą įgiję arba gilinę Vakarų Europos ar JAV mokslo centruose, teisės daktarai, jau minėtas, Konstantinas Račkauskas, JAV tapęs profesoriumi, Pranas Viktoras Raulinaitis (1895–1969 m.), Kazys Šidlauskas (g. 1914), taip pat Juozas Bronius Laučka (g. 1910) ir kai kurie kiti autoriai.

Natūralu, kad viena pagrindinių problemų, nagrinėjamų išeivijos teisininkų, tapo buvusios nepriklausomos Lietuvos konstitucinės teisės bei būsimos išsilaisvinusios Lietuvos konstitucinės santvarkos problema.

K. Račkausko monografijoje „Lietuvos konstitucinės teisės klausimais“, išleistoje 1967 m. Niujorke, taip pat straipsniuose „Nepriklausomos Lietuvos atstatymas: konstitucinė Vasario 16 d. akto reikšmė“, „Steigiamasis seimas ir jo dvi konstitucijos“, „Konstitucijos: Lietuvos nuolatinė konstitucija laikotarpis“, „Laisvė 1922 metų Lietuvos Konstitucijoje“ ir kt., daugiausia skelbtuose išeivijos žurnale „Šaltinis“, detalai aptariama Vasario 16 d. akto konstitucinė reikšmė, nagrinėjamos Nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos, ypač išskiriant 1922 ir 1938 m. nuolatinės (1928 m. Konstitucija, kuri, pasak K. Račkausko, neturėjo „tiesioginės svarbos Lietuvos valstybės konstitucinėje raidoje“, nes esminė jos dalis apie seimą, nebuvo vykdoma), bei 1918 ir 1920 m. laikinąsias, neteikiant 1919 m. Konstitucijos pamatiniams dėsniams savarankiško akto reikšmės. K. Račkausko tvirtinimu, visos šios Konstitucijos, pagal laiko reikalavimus ir jų leidėjų įsitikinimus siekė nepriklausomai Lietuvai užtikrinti egzistenciją ir tęstinumą, todėl nė viena jų nesanti smerktina. K. Račkausko monografijoje aptariama aukščiausiųjų konstitucinių organų sistema, specialiai nagrinėjamas lietuvių tautos, suverenumo ir demokratijos teorijų atspindėjimo konstitucijose problema.

Konstitucinei teisei skirti P. V. Raulinaičio („Lietuvos valstybės konstitucija [Piliečių teisės ir valstybės valdžios galios]“, „Tautos suverenumas“), K. Šidlausko („Apie Lietuvos konstitucijos galiojimą“, „Lietuvos prezidentų konstitucinės galios“, „Netolimos praeities patyrimas: Lietuvos konstitucijų ydos ir jų pašalinimas“), J. B. Laučkos („Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 metų Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai“, „Lietuvos 1922 metų Konstitucijos kilmė ir pagrindiniai principai“, „Lietuvos parlamentinė santvarka 1918–1922 m.“) straipsniai ir kai kurie kiti, taip pat keleto kitų autorių darbai.

Daugelio šių darbų autoriai, tikėdami būsimu Lietuvos išsilaivimu, aptarinėjo būsimos Lietuvos konstitucinės santvarkos problemas. Konstruodami konstitucinės santvarkos modelį ateičiai, dauguma išeivijos autorių buvo ištikimi konstitucinio kontinuiteto (tęstinumo) principui. Taip pat beveik vieningai buvo laikomasi nuomonės, kad laisvoje Lietuvoje teksią grįžti ne prie paskutiniosios – 1938 m. – Lietuvos Konstitucijos, bet prie Steigiamojo seimo parengtos ir jo 1922 m. priimtos Lietuvos Valstybės Konstitucijos. Šio konstitucinio akto perimamumo naudai buvo išsakomi šie svarbiausi argumentai:

1. 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija vertinama kaip geriausiai atitinkusi ne tik to meto sąlygų reikalavimus, bet ir niekuomet nekinančias visuomeninio gyvenimo ir asmens laisvės vertybes;
2. 1922 m. Konstitucija buvo tobuliausia, mėginusi kurti liberalinę, individualistinę, centralizuotą, reprezentacinę demokratinę santvarką su parlamentinio seimokratinio tipo vyriausybe ir tautinių mažumų personaline autonomija;
3. 1922 m. Konstitucija, vienintelė iš nuolatinių Lietuvos konstitucinių dokumentų, buvo priimta demokratine tvarka išrinkto Steigiamojo seimo – tikro tautos valios reiškėjo ir jos suverenumo vykdytojo.

Taip pat buvo pripažįstama, kad 1922 m. Konstitucija, ją matuojant teorinio tobulumo masteliu, kaip ir kitos konstitucijos, nebuvo visiškai tobula.

1922 m. Konstitucijos kūrėjams pirmiausia rūpėjo pabrėžti ir taip užtikrinti tautos suverenumą, kad jo nesisavintų nei svetimi, nei savi piktnaudžiautojai, atsidūrę valdžioje. Kadangi tiksliausi tautos valios reiškėjai buvo pripažįstami į seimą išrinkti tautos atstovai, tai įstatymų leidybos institucijai – tautos atstovybei – konstitucija teikė akivaizdų pirmumą.

Pagal vyraujančią nuomonę, politinis režimas, galiojant 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijai, visuomenėje buvo pagrįstai kritikuojamas ypač dėl valdžios nepastovumo, trukdžiusio pozityviai valdyti. Pagrindinė priežastis buvęs nepakankamas įstatymleidystės ir vykdomosios valdžios galių subalansavimas konstitucijoje, ypač juntamas esant dideliame politiniam seimo susiskaldymui. Todėl išeivijos teisininkų modeliuojama būsimosios nepriklausomos Lietuvos valstybės konstitucinė santvarka orientuojama pirmiausia subalansuoti valdžių galią, taip pat sumažinti politinį–partinį susiskaldymą seime.

Siekiant valdžios pastovumo, būtina tvirtas ir pastovus polius, kuriuo Lietuvoje gali būti prezidentas, nes seimas dėl per didelio žmonių skaičiaus bei nepastovaus charakterio, tam netinka. Stiprinant prezidento politinę galią, siekiant jį pastatyti aukščiau partijų ir būti patikimu valstybės valdžios pastovumo veiksmu, buvo galvojama apie tikslingumą būsimajame Lietuvoje suteikti jam visos tautos mandatą, t.y. rinkti visuotiniuose rinkimuose. Be to, prezidento kadenciją manyta padaryti ilgesnę nei seimo. Apskritai šių ka-

dencijų tarpusavyje nesaistyti, nes tik tada seimo rinkimų ar vyriausybės kri-
zių atvejais galima išsaugoti valdžios kontinuitetą. Baiminantis dėl diktatū-
ros grėsmės, pasisakyta prieš prezidentinį ministrų kabinetą ir siūlyta pa-
rinkti vieną galimą tarpinį prezidentinį ar parlamentinį variantą.

Kaip priemonė seimo galiai koncentruoti vienoje institucijoje buvo siū-
loma kurti dviejų parlamento rūmų sistemą. Antruosius rūmus (senatą) bu-
vo siūloma sudaryti iš apskričių ir miestų išrinktų atstovų arba ūkio ir kultū-
ros savivaldybių pagrindu.

Kaip vienintelę teisinę priemonę, mėginant sumažinti politinį–partinį
būsimųjų seimų susiskaldymą, išeivijos spauda vieningai siūlė rinkimų re-
formą. Manyta, jog prie seimo susiskaldymo privedusi tarpukario Lietuvoje
praktikuota proporcinė rinkimų sistema, kuri neleidusi, be to, išrinktiesiems
turėti tiesioginių ryšių su rinkėjais. Atsižvelgdami į mažoritarinės sistemos
trūkumus, pasireiškiančius galimu rinkėjų valios iškraipymu ir kitais pavojais
(galimybė, skirstant apygardas, sumenkinti opozicijos jėgas), autoriai siūlė
likti prie proporcinės sistemos, bet ją ir jos taikymą tobulinti. Nustatyti, jog
kandidatų sąrašas, nesurinkęs 5–10 proc. visų paduotų balsų, negauna teisės
dalyvauti skirstant deputatų vietas.

Diskutuojant apie nepakankamą valdžių galių balansą konstitucijoje, iš-
eivijos spaudoje iškelta tezė ir apie buvusį teismo vaidmens valdžių galių
sąveikoje sumenkinimą, apribojant jo veiklą vien civiline ir baudžiamąja
sferomis ir nenumatant galimybių jam veikti įstatymų konstitucingumo ir
administracijos aktų teisėtumo kontrolės srityje. Aptariant būsimos Lietuvos
konstitucinę santvarką, buvo diskutuojama dėl naujos institucijos – konsti-
tucinio teismo – būtinumo.

Pažymėtina, kad dauguma išeivijos teisininkų samprotavimų dėl Lietu-
vos būsimos konstitucinės santvarkos atsispindi nūdienos konstitucinėje
praktikoje, nors nėra duomenų apie minėtų darbų panaudojimą rengiant
galiojančią konstituciją.

Konstitucinė teisė atstačius Lietuvos nepriklausomybę. Nors ryškiausi
sovietiniu laikotarpiu išaugę Lietuvos konstitucinės teisės specialistai akty-
viai dalyvavo atgimusios Lietuvos konstitucinėje kūryboje, mokslinis pavel-
das šioje srityje dėl minėtų priežasčių yra ganėtinai kuklus. Natūralu, kad
atkūrus nepriklausomybę, atsirado objektyvus poreikis susiklosčiusią moks-
linės konstitucinės teisės literatūros spragą skubiai užpildyti. Tai buvo pada-
ryta pakartotinai išleidžiant bent jau svarbiausius M. Römerio darbus: tris
„Valstybės ir jos konstitucinės teisės” tomus, monografiją „Konstitucinės ir
teismo teisės pasieniuose”, knygą „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos”,
pirmą kartą paskelbiant antrą šio veikalo dalį dar nepriklausomybės atkūri-
mo išvakarėse, 1989 m., Lietuvoje išsaugoto autentiško egzemplioriaus pa-
grindu išleista „Lietuvos sovietizacija 1940–1941”. Parašytuose daugiau nei
prieš pusę amžiaus M. Römerio darbuose nagrinėjamos ir šiandienai aktua-

liausios teisės problemos, todėl jie šiandien vertinami ne tik kaip savo meto teisinės minties paminklai, bet ir kaip nūdienai reikšmingi konstitucinės teisės mokslo šaltiniai.

Spaudoje pasirodo darbų Lietuvos konstitucinių tradicijų, konstitucinių institutų, įstatymų konstitucingumo kontrolės ir kitomis aktualiomis temomis.

3.4. Konstitucinė teisė kaip studijų disciplina

Konstitucinė teisė – privaloma studijų disciplina aukštosiose teisės mokyklose. Tradiciškai laikoma, kad teisės teorija, valstybės ir teisės istorija bei konstitucinė teisė – trys studijų disciplinos, kurias pirmiausia būtina studijuoti norint sėkmingai įveikti tolesnę teisės studijų programą.

Konstitucinės teisės studijų kursas negali aprėpti visų konstitucinės teisės mokslo žinių, visų konstitucinių teorijų, doktrinų, įvairių konstitucinės tikrovės vertinimų. Studentai susipažįsta tik su studijų programoje numatytais svarbiausiais konstitucinės teisės temomis, kurias būtina išmanyti norint suprasti valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo esmę, asmens ir valstybės santykių pagrindus.

Lietuvos konstitucinės teisės kursas paprastai apima šias temas: „Konstitucinės teisės įvadas“, „Konstitucija“, „Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos konstitucinėje teisėje“, „Lietuvos Respublikos pilietybė. Užsieniečių teisinė padėtis“, „Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“, „Valstybė“, „Valstybės forma“, „Nevalstybinės organizacijos konstitucinėje teisėje (politinės partijos ir visuomeninės organizacijos)“, „Rinkimai ir referendumai“, „Konstitucinė valstybės valdžios institucijų sistema“, „Seimas“, „Respublikos Prezidentas“, „Vyriausybė“, „Teismas“, „Vietos savivalda ir valdymas“. Kiekvieną temą, išskyrus paskutines penkias, kuriose nagrinėjami viešosios valdžios institutai Lietuvoje, sudaro du žinių blokai: pirmas blokas – bendrieji konstitucinės teisės klausimai, antras blokas – Lietuvos konstitucinė teisė (konkretūs konstitucinės teisės institutai). Antai temoje „Konstitucija“ pirmiausia bus nagrinėjama „Konstitucijos teorijos pagrindai“, po to pereinama prie Lietuvos Konstitucijų istorijos ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Pagaliau ir nagrinėjant, atrodo, tik su Lietuvos konstitucine teise susijusius klausimus kaip tiesioginės demokratijos institutai Lietuvoje, Lietuvos nevalstybinės organizacijos (politinės partijos ir visuomeninės organizacijos), Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, Teismas, vietos valdymas ir savivalda, vienaip ar kitaip vėl prisimenama ir konstitucinės teisės teorija, ir pasaulinė patirtis. Tokia dėstymo struktūra grindžiama tuo, kad tik išsiaiškinus bendrąsias konstitucinės teisės problemas, galima studijuoti Lietuvos

konstitucinę teisę, jos institutus ir normas, konkrečius valstybės valdžios institucijų organizacijos ir funkcionavimo klausimus.

Konstitucinės teisės studijos yra būtinas teisės studijų elementas. Konstitucinės teisės kursas plečia teisininko akiratį, moko suprasti valstybės organizaciją, valstybės valdžios institucijų sistemos organizavimo ir veiklos prasmę, konstitucinių teisių ir laisvių reikšmingumą, savarankiškai vertinti teisinius reiškinius. Studijuodamas konstitucinę teisę, studentas mokosi analizuoti ir vertinti svarbias teises problemas, suprasti konstitucijos reikšmę teisinio reguliavimo sistemoje. Konstitucinės teisės studijos padės išsiaiškinti, kas yra konstitucija, kokį vaidmenį ji atlieka šalies teisiniame gyvenime, ką reiškia pagrindinių teisių ir laisvių konstitucinis įtvirtinimas, valdžių padalijimas, teisinės valstybės principas, kaip formuojamos ir kokius įgaliojimus turi valstybės valdžios institucijos ir t.t.

Pažymėtina, kad konstitucinės teisės studijos turi ir praktinę reikšmę. Studentas teisininkas turi išmokti konstitucinės teisės principus ir normas taikyti profesinėje veikloje. Tik įsisąmoninęs, kad Konstitucija yra teisiškumo matas, teisininkas praktikas savo darbe galės paversti gyvomis Konstitucijos 6 str. nuostatas, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Kitaip sakant, kiekvienas teisininkas turi suvokti, kad Konstitucija – ne deklaracijos ar labai abstrakčių teiginių abrakadabra, bet teisės normų aktas. Svarbu išmokti suprasti konstitucinio reguliavimo turinį, mokėti taikyti ir aukščiausios galios, neretai abstrakčiai suformuluotas, teisės normas.

Baigus studijas, laukia teisininko darbas. Todėl svarbu suvokti valstybės valdžios galių ribas, mokėti apginti asmens teises. Suprasti konstitucinę sistemą privalu kiekvienam, siekiančiam teisės mokslo žinių.

Teisės studijos formuoja ir asmens teises pažiūras. Studentui teisininkui neužtenka vien paviršutiniškai susipažinti su konstitucinės teisės kategorijomis, bet būtina įsisąmoninti konstitucines vertybes, tokias kaip žmogaus teisės ir laisvės, teisinė valstybė, demokratija, lygybė prieš įstatymą ir teismą ir t.t. Šios vertybės turi tapti teisinių vertinimų pagrindu, padėti suprasti konkretaus teisinio reguliavimo prasmę, rasti sprendimus teisinių kolizijų atvejais.